

Facer país co idioma Sentido da normalización lingüística

Discurso lido o día 25 de febreiro
de 2012 no acto da súa recepción,
polo excelentísimo señor don

Henrique Monteagudo

e resposta da excelentísima señora dona

Rosario Álvarez Blanco

REAL ACADEMIA GALEGA

Facer país co idioma

Sentido da normalización lingüística

O solemne acto académico
no que foron lidos os dous
discursos recolleitos no
presente volume celebrouse
o 25 de febreiro de 2012 no
paraninfo da Universidade
de Santiago de Compostela.

Edita
Real Academia Galega

ISBN: 978-84-87987-79-3
Depósito Legal: VG 42-2012

© Henrique Monteagudo, 2012

© Real Academia Galega, 2012

Coordinación da edición e produción
Editorial Galaxia, S. A.

Deseño da colección
Grupo Revisión Deseño

Impresión
Obradoiro Gráfico, S. L.

Facer país co idioma
Sentido da normalización lingüística

REAL ACADEMIA GALEGA

A Coruña 2012

Discurso do ilustríssimo señor don
Henrique Monteagudo

Excelentísimo señor presidente da Real Academia Galega, dignas académicas e académicos, queridas amigas e amigos que me honrades coa vosa compañía, miñas donas e meus señores:

LEMBRANZA DE ANTONIO GIL MERINO

Entre outras elevadas misións que ten asignadas, a Academia é depositaria da memoria da nación. Consonte con iso, cada novo académico ten a obriga de comezar o seu discurso de ingreso coa lembranza de quen o precedeu na súa cadeira. Dedicaremos, pois, uns minutos a evocar o perfil do ilustre Antonio Gil Merino. Cunha traxectoria vital e intelectual que en certo xeito está prefigurada por quen se contara entre os fundadores e chegou a presidente da nosa corporación, don Andrés Martínez Salazar —astorgano de nacemento, coruñés de veciñanza e galego de adopción—, o arquiveiro e historiador Antonio Gil Merino naceu en Castrillo de Villavega (Palencia) o 4 de xuño de 1916. Estudou o bacharelato en Santander e despois foi cursar Filosofía e Letras na Universidade de Valladolid, onde se licenciou en 1936, pouco antes do estoupido da Guerra Civil. Ao rematar esta, comezou a exercer no ensino medio en Santander e Torrelavega, ata que en agosto de 1944 aprobou as oposicións a arquiveiro e foi destinado á Biblioteca pública de Lugo.

En 1948 ocupa o cargo de arquiveiro de Facenda na capital do Miño, pero non abandona o seu traballo como bibliotecario. Durante a súa xestión fúndese a biblioteca da Deputación coa estatal, empréndese a creación de bibliotecas municipais nalgunhas vilas da provincia e créase o Arquivo Histórico Provincial de Lugo, que dirixe. Nese período lucense da súa biografía enceta a súa carreira como investigador, e publica os traballos “La Jurisdicción de la Puebla de Brollón en la segunda

mitad del siglo XVIII” e “El *Speculum Nauticum* de Waganaer y su descripción de las costas de Galicia”, ambos estampados no *Boletín de la Comisión Provincial de Monumentos Históricos y Artísticos de Lugo* en 1952 e 1953, respectivamente.

Nomeado director do Arquivo Histórico do Reino de Galicia, trasládase á Coruña, onde residirá ata o seu pasamento, acontecido o 18 de outubro de 2009. O groso do seu labor profesional e investigador está relacionado con este importante arquivo, do que publicou unha guía de fondos (*Archivo Histórico del Reino de Galicia: Guía del investigador*, 1976). Boa parte dos seus artigos están orientados cara á historia da capital herculina e viñeron a lume na revista do Instituto José Cornide de Estudos Coruñeses, do que foi sobranceiro membro: “Notas históricas sobre la Real Audiencia en Galicia en la segunda mitad del siglo XVI y su traslado a La Coruña” (1966), “Transcripción de las Constituciones de la Real Cofradía de Nuestra Señora del Rosario de La Coruña hechas y ordenadas por los cofrades de ella el 14 de noviembre del año 1574” (1966), “El comercio y el puerto de La Coruña durante el siglo XVI” (1976) e “El puerto pesquero de La Coruña en el siglo XVI” (1981-1985). Tamén publicou unha biografía dun dos máis destacados ilustrados coruñeses, de quen o devandito Instituto tomou o nome (*La vida y obra de don José Cornide Saavedra*, 1992).

O seu cargo no Arquivo do Reino franqueoulle as portas da Real Academia Galega. Así, xa en 1954 foi designado membro correspondente da corporación e comezou a colaborar no seu *Boletín*, cun traballo en que aparece a contrafigura de Feijoo e Sarmiento na Ilustración española, o erudito valenciano Mayans i Siscar: “Un epistolario entre Mayáns y el deán de Santiago D. Manuel Francisco Rodríguez de Castro” (1957). Precisamente ao sabio fundador dos estudos galegos dedicaríase outra das súas colaboracións no *Boletín* académico: “El padre Sarmiento y los estudios paleográficos en España” (1971-1972). Finalmente, é membro académico numerario da Academia, e o 13 de decembro de 1975 le o seu discurso de ingreso, titulado *La obra del doctor Juan Francisco de Castro Fernández en la cultura gallega del siglo XVIII: sus discursos críticos sobre las leyes*, que foi respondido por Enrique Chao Espina. Unha década máis tarde, en 1986, el mesmo respondería o discurso de ingreso na Academia dunha súa esclarecida colega de profesión, Olga Gallego Domínguez, sobre *As barcas e barcaxes da provincia de Ourense*. En 1993 comeza a desenvolver o

labor de arquivista da institución, cargo que deterá oficialmente desde 1997 ata finais de 2006. Nese período, a biblioteca e arquivo da Academia experimentan unha substancial actualización, que os habilitan para prestar un servizo normalizado aos investigadores.

Antonio Gil foi autor dun feixe de artigos e contribucións sobre historia, museística e arquivística publicados en distintas revistas e colectáneas. O seu perfil como estudoso, ben definido, responde a unha certa tradición con moito arraigamento na cidade da Coruña, virada cara á historia local, vencellada ás institucións eruditas alí radicadas e apoiada nos fondos documentais de que estas dispoñen, que presta unha atención especial á historia moderna, desde o século XVI ao XVIII, un período en que a vila da Coruña emerxeu cun papel sobranceiro nos marcos galego e hispánico. Coidadoso custodio deses humildes monumentos escritos da nosa historia que son os documentos de arquivo, que el soubo interrogar nos seus pulcros estudos, por tanto, gardián e ao tempo excitador da musa da memoria, Gil Merino foi un meritorio académico e un servidor público exemplar.

* * *

Cando un se atopa ante a tarefa de escribir un discurso coma o presente, o primeiro que ten que decidir é, obviamente, o tema de que vai tratar. Nesta ocasión, tendo en conta tanto a traxectoria académica e intelectual de quen fala como as serias e moi xustificadas inxerencias que nos embargan no momento presente, o asunto impúxoseme coa forza dunha evidencia: tiña que ofrecer unha reflexión arredor da situación sociolingüística do idioma galego. Cando apareceron as dúbidas, peor que as dúbidas, os dilemas e as ansiedades, foi á hora de escribilo.

En parte, estas dificultades son de orde obxectiva: veñen impostas pola extrema complexidade do asunto, e atópanse magnificadas pola conxuntura que estamos atravesando, de profunda crise e desconcerto xeral. Outra parte, non menor, daquelas dificultades é de orde subxectiva: comezando polas propias perplexidades intelectuais que nos atordan, seguindo pola sensación de frustración e o conseguinte desacougo provocados polos reveses que leva sufrindo o idioma galego nos últimos tempos e as avesías incertezas sobre o que pode reservar o porvir, e rematando polas

interrogacións sobre cal é a mensaxe oportuna que cómpre enviar nestes momentos á opinión pública e á sociedade. Unha mensaxe en clave optimista podería soar in-xenua ou, peor aínda, impostada, e en todo caso parecería carente de fundamento obxectivo. Unha mensaxe en clave pesimista podería entenderse como unha invitación ao desistimento, e talvez facilitar o fatal desenlace que tememos cada día con máis motivo e que queremos evitar. Unha mensaxe neutra podería dar a falsa impresión de indiferenza ou aséptica falta de compromiso.

A complexidade do asunto que estamos a tratar enxérgase des que un se decata de que a linguaxe é un fenómeno imbricado de múltiples maneiras nunha serie amplísima de facetas fundamentais do ser e do existir, da identidade e da actividade de cada un de nós e da colectividade (ou colectividades) de que formamos parte. Complexidade aínda maior cando nos debuzamos na análise dunha situación de contacto e competencia de dous idiomas no seo dunha mesma sociedade, o cal implica por vía da regra tamén no interior de moitos dos individuos que a forman. Cales son os factores máis relevantes para entender esta situación, as claves da súa configuración e da súa evolución? Como interactúan eses factores entre si e como afectan aos idiomas en contacto e aos seus falantes? É posíbel prever cun mínimo de certeza a dirección dos cambios? Pero, sobre todo: é posíbel influír nesa dirección? E o máis relevante para nós: é posíbel recuperar un idioma menor ameazado de desaparición, obrigado a competir cun idioma maior dominante? Cales son as condicións mínimas para o éxito desa empresa, con que instrumentos se podería conseguir, quen son os axentes encargados de realizala, como deberían actuar, de que maneira se poderían avaliar os resultados desas intervencións?

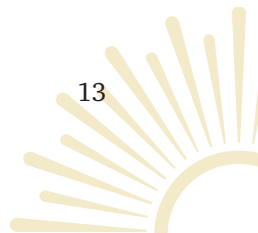
Estas son algunhas das moitas preguntas que o contacto e conflito entre idiomas nos convidan a facer. Tentando responder a preguntas dese tipo, nos últimos cincuenta anos foise constituíndo un campo de estudos novo, de carácter transdisciplinar, que deu en denominarse sociolingüística. Unha rama da sociolingüística, coñecida (entre outros) co nome de glotopolítica, está especializada na aplicación dos saberes sociolingüísticos, mediante os procedementos previstos pola planificación lingüística, á regulación das situacións de contacto lingüístico e mais á revitalización de idiomas ameazados. Así, como experto en sociolingüística e profesor de planificación lingüística, adoito son interpelado por persoas que ou ben reclaman

solucións prestas para aplicarse e de efecto inmediato, ou ben, cando un advirte que estas non existen, quéixanse da inutilidade da sociolingüística. Máis dunha vez me teño visto obrigado a esclarecer que os sociolingüistas non somos médicos especializados en sandar idiomas, nin podemos expedir receitas máxicas para resolver as súas presuntas doenzas.

Por parte, non existe unha ciencia que poida ofrecer interpretacións e menos aínda solucións indiscutíbeis para os problemas sociais, e a maior parte dos relacionados co contacto de linguas sono nun senso largo. A sociolingüística, e dentro dela a glotopolítica, é un campo de estudos que desenvolveu un aparello analítico considerabelmente sistemático e sofisticado, que dispón de instrumentos contrastados para obter información relevante e que se dotou de procedementos rigorosos para elaborar e testar hipóteses interpretativas. Nese sentido, é unha disciplina científica. Pero como a realidade social non se rexe por leis infalíbeis como a natureza física, a sociolingüística non é unha ciencia exacta. Pode contribuír a identificar, analizar e ilustrar os problemas sociolingüísticos, pero a quen corresponde resolvelos é á sociedade mesma. E estes problemas constitúen adoito fronteas abertas de conflitos, campos de colisión de intereses, de sensibilidades ou de puntos de vista confrontados, onde se libran feroces batallas políticas e ideolóxicas, e por tanto son susceptíbeis de distintas, mesmo contraditorias, interpretacións e de diferentes, incluso contrapostas, solucións. Obviamente, o sociolingüista non pode permanecer alleo a esas tensións, pero, se é honesto e minimamente competente, procurará non quedar atrapado dun *parti pris* previo. Iso vai tentar o autor do texto que segue.

LIMIAR. UN CONTEXTO CRÍTICO. A ACHEGA (DA) SOCIOLINGÜÍSTICA

Ninguén pode dubidar que a lingua galega está a vivir unha grave crise. Pero é unha crise que se insire no panorama moito máis amplo dunha crise de alcance histórico. Vivimos tempos moi difíciles. Sopran ventos ávregos, que convidan ao desalento e apuxan ao desespero. Un xigantesco terremoto económico, provocado pola voracidade insaciábel da fracción máis cobizosa do capitalismo especulativo, está a espallar a miseria e a ruína polo planeta e leva camiño de provocar un retroceso de décadas nas conquistas das clases traballadoras e da sociedade civilizada cara á xungla do ul-

traliberalismo salvaxe. Dirixímonos velozmente cara ao modelo social imposto nos Estados Unidos durante as últimas décadas, un modelo fundado na supremacía do interese privado e a postergación dos intereses comúns, na metástase do individual e a xibarización do público, con consecuencias ben coñecidas: un repartimento cada vez máis inequitativo da riqueza, a penuria das prestacións sociais e a limitación das oportunidades para o común da xente, unha sociedade polarizada entre unha diminuta minoría cada vez máis privilexiada e unha inmensa maioría cada vez máis explotada, cun Estado desentendido da sorte da cidadanía e encargado unicamente de protexer a seguranza e os intereses dos poderosos. Ante a complicidade, a deserción ou a ineptitude dos gobernos e a clase política, espállase o desconcerto xeral e ouvean ceibes polas rúas do vello continente os cans danados dun corrompido cinismo egoísta, da xenofobia e os diversos fanatismos. En definitiva, atopámonos en plena travesía acelerada do Estado do benestar relativo ao Estado do malestar sen paliativos.

Ante este panorama, ao convidarmos ao público a que reflexione sobre a situación do noso idioma ou alertarmos sobre as ameazas que se cernen sobre o seu porvir, poderíamos dar a impresión de que pretendemos entregarnos a unha especulación se cadra entretida pero máis ben ociosa, con risco de derivar en fútil desafo de sentimentalismo chorón. Ou peor aínda, nunha perda de tempo, un intolerábel desvío da atención con respecto aos problemas acuciantes que nos axexan. Nun exercicio onanista ou masoquista, característico, como todo o mundo sabe, dunha elite intelectual permanentemente insatisfeita, enfasiadamente crítica, aburridamente queixosa, malia vivir arrodeada de mecos, atencións e privilexios que quen lle dera poder usufruír ao pobre pobo miúdo.

Con certeza, a crise lingüística que estamos sufrindo semella unha nimiedade comparada co cataclismo económico, político e social que nos abala. Seicásí, existe un fío condutor que conecta unha e outro, un fío sutilísimo, a primeira vista case imperceptíbel, mais non por iso menos real. Porque o modelo económico e social (e, como corolario, cultural) que ameaza con engulir as conquistas das clases traballadoras e mergullar na explotación máis brutal (aínda) a inmensa maioría do xénero humano, é o mesmo que, por idéntico camiño, leva vía de estragar definitivamente o equilibrio ecolóxico do planeta, non sen antes, como medida de acompañamento, arrasar co pluriverso patrimonio cultural da humanidade, da que forma parte substancial e inseparábel a diversidade lingüística.

Un modelo que progresa a fume de carozo cara a unha distopía en que financeiros, grandes capitalistas e unha diminuta clique tecnoburocrática (xa non política, porque a política, ela tamén, vai camiño da extinción) explotarán e mandararán á vontade unha masa informe de robots tan incansabelmente laboriosos canto insaciabelmente consumidores, utentes dun idioma cibernético, un código homoxéneo e acrítico, inepto para expresar arelas, soños e sentimentos. Polo mesmo sumidoiro por onde ameaza escoar a diversidade lingüística e cultural da humanidade, corre o risco de desaparecer ata o derradeiro chisco da orixinalidade e da creatividade humanas, que de todos os xeitos carecerían de calquera utilidade no deserto uniforme, estancado e amorfo, unánime e perpetuamente semellante a si mesmo, cara ao que parecen querer arrastrarnos.

O devandito soa apocalíptico. O máis probábel é que non aconteza, madía leva, pero xamais convén perder de vista que pode acontecer, que de feito non está lonxe de acontecer, e que impedilo está da nosa man. Se nos deixamos levar, se non nos resistimos, se non tomamos a iniciativa, se non permanecemos en estadio de tensa alerta e constante disposición para actuar, podemos rematar aí. Os privilexiados da terra, cegados por un desenfreado afán de lucro e poder, teñen sobexo demostrada a súa inconsciencia e a súa irresponsabilidade: o seu egoísmo pode dar conta de todo, incluso deles mesmos. Pola nosa banda, asumidas as terríbeis traxedias e os formidábeis desenganos do século anterior, se temos bos argumentos para contemplar con razoábel desconfianza as promesas milagreiras, máis razóns posuímos aínda para non perder nunca de vista —e para non resignarnos a aceptalos sen chistar— os purgatorios e aínda os infernos en que penan tantos dos nosos conxéneres e que semellan o destino reservado para as nosas fillas e fillos e os nosos netos e netas.

Secomasí, o autor destas liñas é especialista en sociolingüística. Este humilde profesor é consciente de que a benemérita corporación que hoxe o acolle reparou nel e decidiu distinguilo coa honra máis alta que lle pode acaer a un galego en tanto que galego, non polas inqedanzas que como cidadán que se pretende consciente e inconformista partilla con outros moitos concidadáns e concidadás, mais polo seu labor académico, e nun senso máis amplo, intelectual, sobre e a prol da lingua de noso. E, dado que por este acto o devandito profesor pasará a formar parte da benemérita corporación que a tal o convidou, e visto que esta ten como principalí-

sima entre as súas tarefas a de defender, cultivar e promover o idioma galego, o asunto para tratar hoxe non podía ser outro que o mesmo idioma. Tendo en conta o currículo —isto é, a carreira— que aquí o trouxo e que en certo xeito culmina neste acto de hoxe, o profesor que decontado será académico pensou que a ninguén parecería estraño que razoase sobre o galego precisamente desde a sociolingüística. Por tanto, como ao comezo quedou dito, o pretendido sociolingüista que está a piques de tornarse membro numerario da Real Academia Galega decidiu reflexionar sobre como viñemos a dar na situación presente e matinar sobre como poderíamos saír con ben dela.

Nótese que nos referimos á situación a que *viñemos a dar* e de como *poderíamos saír* desta, non da situación en que *se atopa o galego* e como *este podería superala*. As expresións que empregamos non son casuais: se o idioma está onde está e está como está, é porque nós o trouxemos e porque o trouxemos do xeito que o trouxemos, e do mesmo xeito, no futuro irá e chegará onde nós queiramos, saibamos e poidamos levalo. Porque o primeiro que ensina a sociolingüística é que as linguas non son as cousas concretas e fixas que a meirande parte da xente tende a crer a maior parte do tempo, adoito confundida por metáforas tan cómodas canto enganosas: nin son organismos que nacen, crecen, madurecen, decaen e morren, nin son axentes ou pacientes de contactos, conflitos, opresións e abusos; tampouco son titulares de ningunha caste de dereitos. As que nacen, viven e morren son as persoas que falan as linguas, igual que as que entran en contacto e en conflito, as que cometen ou padecen os abusos son esas persoas e os grupos sociais de distinto tipo que elas configuran. Esas mesmas persoas e grupos, e non as linguas, son tamén os titulares dos dereitos lingüísticos, se tal cousa houber.

Por tanto, o galego e o castelán non están en contacto nin en conflito. O castelán non está superposto ao galego, nin o galego está subordinado ao castelán. Somos as persoas que falamos e escribimos un, ou outro, ou os dous idiomas e os grupos sociais formados por esas persoas, que nos identificamos con e a través do un, ou dos dous idiomas, as e os que estamos en contacto ou en conflito, e tamén somos nós as e os que nos podemos atopar por causa do idioma (pero raramente só por causa del) en situación de superioridade ou inferioridade, de privilexio ou de marxinación, de convivencia ou de conflito. Digámolo de vez, e queda dito para

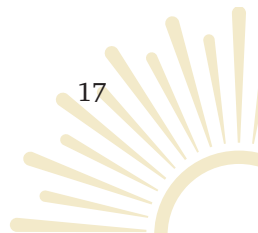

sempre deica o final do texto que agora comeza: cando aquí tratemos de idiomas, nunca ou raramente imos tratar dunhas entidades abstractas e evanescentes, dotadas de non se sabe cales atributos; imos referirnos máis ben aos grupos formados por persoas de carne e óso que os falan e escriben, que os oen e os len, que se identifican con un, co outro e/ou cos dous (ou máis), imos tratar das persoas que traballan, actúan, enredan, latrican, monologan, negocian, gaban, agariman, aldraxan ou fan o amor con eles, con eles pensan o mundo que as rodea e fantasean mundos de ensoñación, imos falar das xentes que os constrúen, deconstrúen e reconstrúen sen vagar, todos os días e todas as noites a todas as horas.

Dito o devandito, botemos a singrar o navío.

A crise do proceso de normalización lingüística: formulación do problema

A recuperación das liberdades en España chegou indisolubelmente asociada ao recoñecemento do dereito ao autogoberno das nacionalidades e rexións. Democracia e autonomía son dúas caras da mesma moeda. No caso das nacionalidades con lingua propia, a promoción destas considerouse tarefa prioritaria das institucións autónomas. O obxectivo desa promoción cifrouse na consecución da *normalización* deses idiomas. Máis adiante tornaremos sobre este concepto, tan merecente canto necesitado de esclarecemento. Deixemos agora sentado que autogoberno e normalización do idioma galego (e analogamente, do éuscaro e o catalán/valenciano) foron e son dúas caras da mesma moeda. O obxectivo da normalización, e mesmo o emprego deste termo, foi formalmente establecido por unha lei do Parlamento de Galicia, a Lei de Normalización Lingüística de Galicia, aprobada por unanimidade en 1983. Na elaboración e aprobación desta lei foi crucial a achega dos galeguistas que sentaban nas bancadas do primeiro parlamento da autonomía, moi especialmente Ramón Piñeiro, Carlos Casares e Camilo Nogueira. Pero foi tamén imprescindible o concurso de varias figuras de relevancia que tiveron un papel protagonista nos primeiros pasos da andaina do autogoberno de Galicia, como Antonio Rosón, presidente daquel primeiro Parlamento da autonomía, ou Xosé Luís Barreiro Rivas e Xerardo Fernández Albor, conselleiro da Presidencia e presidente da primeira Xunta de Galicia, respectivamente.

Deste xeito, nos primeiros tempos da Galicia autonómica foise fraguando un relativo consenso sobre unha serie de piares básicos da autonomía galega, como era e é a normalización da lingua, ao que contribuíron sobranceiramente os daquela denominados 'galeguistas históricos' (Realidade Galega), consenso que contou co concurso dos partidos maioritarios de ámbito estatal, Unión de Centro Democrático, Partido Socialista e Partido Popular (antes Alianza Popular), ao que posteriormente se adheriron outras formacións políticas de carácter centrista e galeguista (Coalición Galega, Partido Nacionalista Galego). Do nacionalismo de esquerda, Esquerda Galega/PSG formou parte fundacional dese consenso e no esencial mantívose nel, mentres que o Bloque Nacionalista Galego, nas súas distintas formulacións, mantívose á marxe, e frecuentemente en contra, do mesmo. Con certeza, tratábase dun consenso de mínimos (o que é comprensíbel se temos en conta a correlación política entre os partidos de ámbito galego e os de ámbito estatal), pero sólido dabondo para cubrir os primeiros traxectos dunha singradura que se prevía longa e complicada.

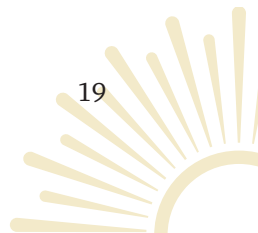
Apoiados nese consenso de mínimos, ao longo do período autonómico os sucesivos gobernos da Xunta foron adoptando distintas medidas destinadas a cumprir os obxectivos recollidos na Lei de Normalización Lingüística. A idoneidade, oportunidade e eficacia (e mesmo a sinceridade) desas medidas foron obxecto de numerosos debates, algúns moi acesos, pero en xeral o obxectivo mesmo da normalización non foi posto en cuestión, salvo por grupos minoritarios (aos que decontado nos referiremos), individuos illados ou líderes políticos locais. Durante boa parte das tres décadas pasadas, a sociedade galega, na súa inmensa maioría, foi deixando que os gobernos aprobasen medidas a favor do galego sen cuestionalas en serio e sen reparar demasiado nos medios concretos. Isto foi así con certeza porque a maioría do pobo galego partillaba de xeito máis ou menos difuso os obxectivos xerais desas políticas (conforme mostran distintas evidencias que non procede aducir aquí); así e todo, un ten a sensación de que seguramente a maioría tamén o facía sen excesivo empeño, sen gran compromiso e sen moita vontade de encarar o problema a fondo. É certo que os grupos políticos maioritarios tampouco realizaron un grande esforzo de esclarecemento, ao que tampouco contribuíu como debiera o movemento galeguista, enchoído nun discurso glotopolítico incomprendíbel para a maioría e internamente fracturado pola polémica normativa,

unha cuestión formulada en momento inoportuno, magnificada con torpeza e distorcida ata o extremo.

En efecto, para as forzas políticas maioritarias, Partido Popular (case sen interrupción no goberno) e Partido Socialista, a normalización lingüística foi un asunto relativamente menor. Ambas as dúas fraguaron un compromiso tépedo coa normalización lingüística, condicionado a que esta non suscitase gran controversia: o obxectivo era conseguir a normalización sen conflito, e de aí a política lingüística de ‘baixa intensidade’ (Lorenzo 2008). Esta descansaba na confianza que outorgaban tres factores sociolingüísticos de peso: a) a relativa fortaleza demográfica do galego, lingua falada pola maioría da poboación; b) a proximidade lingüística entre o galego e o castelán, o que implica intelixibilidade mutua e facilidade para a aprendizaxe; e c) a familiaridade coa lingua galega e simpatía cara a ela de boa parte dos galegos e galegas, incluídas as clases medias urbanas. O avance pausado do galego no ámbito político e institucional non dera lugar, de feito, a grandes conflitos sociais, de maneira que non se sentiu a necesidade de reforzar ou actualizar nin o discurso nin a práctica da normalización ‘de baixa intensidade’.

Por parte, esas políticas bateron nuns casos coa crítica e noutros coa resistencia fundamentalmente de dous sectores. Dunha banda, unha activa e nutrida militancia progalego, un sector minoritario pero significativo situado en boa parte na órbita do nacionalismo político, con notábel arraigamento en franxas sociais moi concretas (nomeadamente, o medio educativo) e con demostrada capacidade de mobilización na rúa, que se mostrou esixente e permanentemente insatisfeito coas limitacións desas políticas. Da outra banda, un sector máis minoritario, pero non menos significativo ca o anterior, constituído por unhas capas sociais refractarias á promoción do galego, que inclúe franxas das elites sociais urbanas e que se nutre de residentes foráneos procedentes da España castelanfalante; sector este con escasa capacidade de mobilización cidadá pero que controla decisivos enclaves de poder político, económico e social, e goza de grande influencia nos principais medios de comunicación do país.

Sexa como for, o proceso de normalización lingüística avanzou sen grandes sobresaltos, pois na primeira década da autonomía a oposición máis significativa proviña dunha forza política moi minoritaria; mentres que na segunda década esta

forza saíu da marxinalidade grazas a unha 'viraxe institucional' que lle permitiu incorporarse, non sen reparos, divisións e reviravoltas, ao consenso de fondo en política lingüística, ben que non se trataba exactamente do consenso preexistente, senón que foi parcialmente reformulado. Esta reformulación realizouse en dúas fases: primeira, a reforma das normas ortográficas e morfolóxicas do idioma galego, iniciada en 2001 e culminada pola Real Academia Galega en 2003, segunda e máis importante, a elaboración do Plan Xeral de Normalización da Lingua Galega, que se iniciou en 2002 e ao que lle puxo o ramo o Parlamento de Galicia, novamente por unanimidade (pero agora co concurso do nacionalismo, representado polo BNG), en 2004. Coa aprobación das normas reformadas pretendíase acoutar a polémica normativa; co Plan Xeral de Normalización Lingüística, dar un novo impulso ao proceso de normalización (véxase *Plan xeral de normalización da lingua galega* 2005).

En todo caso, os procesos de normalización lingüística deben entenderse como procesos de aprendizaxe social, con todas as enormes complexidades que isto comporta, de maneira que non é tan importante que existise un consenso de partida como que se chegase a forxar un consenso de chegada, tal como estaba expresado no acordo normativo de 2003 e, sobre todo, no Plan Xeral de Normalización da Lingua Galega de 2004. Neste sentido, coidamos que a etapa que vai de 1983 a 2007, coas súas indubidábeis sombras, debe ser valorada globalmente en positivo, pois en vinte anos realizáronse innegábeis progresos tanto na ampliación do rango funcional do galego canto na súa elaboración, e non menos na súa difusión, fundamentalmente mediante o ensino e a radiotelevisión galega, ao tempo que a conciencia lingüística do país se fortaleceu en grao considerábel, mentres se ía debuxando un proxecto de convivencia amplamente compartido, que marcaba como obxectivo de futuro a plena recuperación do galego nun marco de bilingüismo equitativo (Bouzada/Monteagudo 2002).

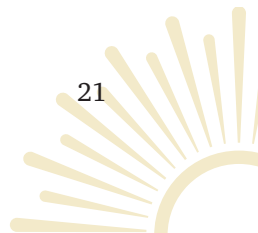
Así e todo, para non caermos nunha enganosa idealización do pasado, temos que sinalar algúns dos aspectos máis criticábeis. Por caso, a Xunta de Galicia demorou excesivamente en pór en marcha accións de promoción do galego eficaces, en parte porque faltaba unha tradición de políticas de normalización, e por tanto existía unha gran carencia de coñecemento experto sobre o asunto (unha lagoa que tamén tardou moito en cubrirse, e a duras penas), pero nunha parte maior por causa do morno compromiso co idioma de amplos sectores do

Partido Popular e do Partido Socialista. Por outra banda, o sector maioritario do nacionalismo tardou en incorporarse a ese consenso e fíxoo con notábeis reparos de fondo, non sen sementar polo camiño unha notábel confusión (lembramos, por exemplo, as estériles discusións sobre a normativa lingüística que alimentou).

En xeral, o consenso glotopolítico que se foi fraguando ao longo do primeiro ciclo histórico da autonomía (un ciclo que se pode dar por pechado entre 2005 e 2010) fundábase en tres conviccións mutuamente encadeadas: a) a asociación entre autogoberno de Galicia e a normalización do idioma propio estaba solidamente asentada na sociedade; b) estas dúas nocións concitaban un asenso xeneralizado, e c) aínda que xa efectivas e operantes, ambas eran consideradas realidades en andamento progresivo, por tanto, non culminadas nin pechadas, senón susceptibles de reforma e afondamento.

Sobre estas conviccións descansaba a confianza máis ou menos implícita de que os receos, resistencias e dúbidas que podían albergar uns ou outros sectores cara ao autogoberno e concretamente cara á normalización lingüística iríanse disolvendo na práctica mediante a implicación dos distintos axentes políticos e sociais na xestión das institucións públicas a distintos niveis, por obra da propia utilidade da autonomía para conseguir melloras significativas nas condicións de vida da maioría da sociedade e, no caso concreto da política progalego, na situación do idioma de noso. Na miña opinión, esas expectativas canto á capacidade de integración da autonomía e da política lingüística dos sectores reticentes ou desconformes parecían razoábeis, pero os feitos demostraron que eran optimistas de máis: dunha banda, os resultados do autogoberno e da normalización lingüística quedaron por debaixo das expectativas, doutra banda, as inercias e resistencias, sexa do centralismo español, tan arraigado e tan intransixente, sexa dun sector tenazmente antiautonomista do nacionalismo galego, foron máis profundas, poderosas e duradeiras do que se podía prever.

En efecto, foi xustamente con posterioridade á aprobación do mencionado Plan Xeral de Normalización Lingüística, máis concretamente despois das eleccións de 2005 que deron a maioría á coalición entre o Partido Socialista e o Bloque Nacionalista Galego, cando comezaron a xurdir con forza polémicas públicas, nuns

casos protagonizadas por actores políticos, noutros por actores sociais, arredor das políticas de promoción do galego. O punto de inflexión márciao, sen dúbida, a aprobación do decreto 124/ 2007, polo que se regula o uso e a promoción do galego no sistema educativo, aprobado polo goberno de coalición PSdG/BNG. Co gallo das polémicas sobre este decreto emerxeron e circularon con máis forza e insistencia ca nunca, e co apoio do partido maioritario en Galicia (daquela na oposición), discursos que non só cuestionaban este decreto (que, claro está, ten aspectos discutíbeis), senón as bases mesmas do proceso de normalización lingüística. Foi nese momento cando, en sintonía coas mensaxes que se viñan repetindo con insistencia nos medios políticos, académicos e mediáticos centralistas, emerxeu o discurso da “liberdade de lingua”, como contraposto á “normalización do galego” (Monteagudo 2009).

Nos anos seguintes, o Partido Popular e os medios de comunicación de maior audiencia en Galicia outorgaron unha gran saliencia á controversia lingüística, de maneira que esta se converteu nunha das estrelas da campaña electoral previa aos comicios parlamentarios de 2009, que devolveron o goberno da Xunta a este partido. Con posterioridade, a Xunta de Galicia tomou medidas que por primeira vez na historia da autonomía significaban retrocesos importantes nas políticas de promoción do galego, novamente apoiadas no discurso da ‘liberdade lingüística’, que se presentaba como contraposta á normalización do idioma do país. Obviamente, neste lugar non procede deterse na análise concreta desas medidas. Coidamos que tampouco radica nisto o nó da cuestión. Ao noso entender, o relevante é decatármonos de que nos atopamos nunha conxuntura crucial. O que está en xogo é nin máis nin menos que o futuro mesmo do galego (Subiela 2010).

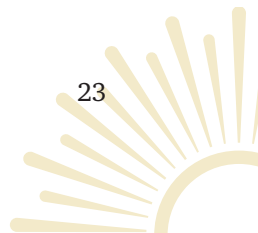
Coidamos que aínda está por esclarecer debidamente ata que punto eses novos discursos que cuestionan a promoción do galego responden a un cambio profundo e duradeiro da sociedade galega e das expectativas e aspiracións de sectores sociais amplos ou ben constitúen un fenómeno máis superficial, derivado de puras tácticas partidistas, e por tanto con menor arraigamento social e previsibelmente pasaxeiro. Sexa como for, ao longo dos debates dos últimos tres anos quedaron bruscamente espidas as fraquezas dos apoios sociais e políticos, do proxecto e do discurso a prol da normalización do galego. Noutros textos publicados nos dous últimos anos fó-

monos ocupando da análise dos discursos tanto sobre a ‘liberdade lingüística’ como a prol da normalización do galego¹. Sobre esta mesma análise queremos voltar no presente texto, desta volta apoiándonos nun estudo máis repousado dos datos ao noso dispor, reforzando a argumentación sociolingüística e alargando o horizonte da nosa reflexión. O noso discurso apóiase na firme crenza de que a crise do proceso de normalización do idioma galego é inseparábel da crise do autogoberno, máis aínda, do proceso de construción de Galicia como nacionalidade, e constitúe un síntoma, se cadra dos máis significativos, desta.

Repárese que non estamos afirmando que aquela ‘sexa consecuencia’ destas, senón máis ben que a primeira forma parte integral (e substancial) de ambas as dúas. Entre outras razóns, por unha moi sinxela: dada a falla dunha expresión política claramente diferenciada, a posesión dunha lingua propia constituíu en orixe, e segue a constituír na actualidade, un dos principais elementos lexitimadores da autonomía de Galicia. Por tanto, sostemos que o que en realidade está en cuestión é a lexitimidade do autogoberno. Non negamos que en teoría é imaxinábel un proceso de normalización do galego non asociado ao autogoberno, ou ben un autogoberno non asociado á normalización do idioma. Como exercicio hipotético, pode ter interese desenvolver tales conxecturas; aquí imos renunciar a el, porque nos parece escusado. Na realidade histórica, unha cousa foi e vai da man da outra, tanto en positivo coma en negativo, e todo parece indicar que no futuro ambas as cousas non deixarán de ir acompañadas, se cadra dun xeito distinto (pero non substancialmente diferente) a como foron ata a actualidade.

Acabamos de afirmar que o que en realidade está en crise é a autonomía política de Galicia. Obviamente, o autor destas liñas non é a persoa idónea nin esta ocasión constitúe o momento indicado para desenvolver esa tese, que así e todo subxace en todo o que se dirá nas páxinas seguintes. En troca, si que consideramos pertinente, por non dicir imprescindible, ilustrar a nosa aseveración previa: a crise da normalización da lingua está asociada á da autonomía de Galicia e constitúe un

1. Véxase, ademais do xa citado Monteagudo 2009, tamén Monteagudo 2010a, 2010b e 2010c.

dos seus síntomas máis alarmantes. Explicar isto obrigaranos a analizar a propia noción de normalización lingüística e as súas implicacións, o que pola súa vez nos dará azo para esclarecer (ou tal cousa nos propoñemos) unha serie de persistentes malentendidos arredor desta que, na nosa opinión, contribuíron a precipitar a devandita crise.

Calquera pode preguntarse: pero despois de case tres décadas de *normalización* do galego cómpre explicar o que se entende por tal termo? Responderemos: de certo, cómpre. En primeiro lugar, porque, como acabamos de afirmar e máis tarde argumentaremos, a normalización constitúe un proceso de aprendizaxe colectiva, e como tal, ninguén podía saber á partida en que consistía exactamente. Foi no propio confronto coa realidade que fomos aprendendo o que é a normalización, cales son os seus límites e cales as súas posibilidades. Do que acabamos de dicir dedúcese que a normalización é tanto un *obxectivo*, que se define con respecto a un modelo ideal de ‘normalidade lingüística’, coma o *proceso* que conduce a ese obxectivo. E isto condúcenos á seguinte reflexión. Porque, en segundo lugar, tal como decontado mostraremos, no proceso de normalización do galego defrontáronse desde o inicio concepcións moi distintas sobre o que se entendía por tal cousa como obxectivo, ao tempo que se prestou unha atención insuficiente á cuestión de como avanzar por ese camiño. En consecuencia, o proceso de normalización lingüística, adoito toldado por debates desenfocados arredor de aspectos secundarios, resultou extraordinariamente confuso.

Coidamos que unha parte non pequena da crise que estamos a padecer na actualidade ten que ver con graves déficits de esclarecemento canto á normalización, tanto pola parte das elites sociais (singularmente as políticas), coma, con máis razón, pola parte da cidadanía no senso máis lato. De aí a importancia que, na nosa opinión, ten volver sobre o asunto proposto. Emprendemos, pois, esta singradura non co ánimo de solucionar un enigma académico, por máis apaixonante que este puidese resultar, senón de contribuír a resolver un problema social. Non se nos escapa que o que imos tratar non son máis que algunhas facetas deste problema, que ten moitos máis aspectos, pero coidamos que, en todo caso, non son unhas facetas menores. O método que seguiremos para abordar o problema é o seguinte: primeiro, tratar de identificalo, analízalo e defínilo nos termos máis precisos; segundo,

discutir as distintas respostas que se lle deron; en terceiro lugar, deseñar unhas liñas propositivas e conclusivas.

Adiantamos agora as ideas máis importantes: a contraposición entre normalización do galego e liberdade lingüística é unha falacia que nace ou ben dunha serie de malentendidos sobre o que é a primeira, ou ben dunha lectura tendenciosa da segunda. A liberdade é precondition esencial da normalización lingüística, ao tempo que a normalización do galego será a única garantía da liberdade lingüística.

Como se verá no que vén a seguir, propomos que o núcleo do problema sociolingüístico de Galicia vén constituído polo proceso de substitución lingüística do galego, que é unha variante do fenómeno máis xeral coñecido como ‘cambio de lingua’. A resposta tradicional que o réxime autonómico deu a este problema foi emprender un proceso de ‘normalización lingüística’. O novo discurso sobre a ‘liberdade lingüística’ que sustentan os sectores belixerantes contra a normalización do galego propón que o núcleo do problema non é o devandito, senón a imposición do idioma propio do país, e que a resposta proporcionada a este problema é a suspensión ou mesmo a reversión do proceso de normalización lingüística. Tentaremos analizar o marco intelectual deste discurso e demostrar a súa falta de fundamentación, así lóxica como sociolóxica. Está no noso ánimo, ao facérmolo, render un modesto pero eficaz servizo ao idioma e ao país.

DINÁMICA DO CONTACTO LINGÜÍSTICO. CAMBIO DE LINGUA: A SUBSTITUCIÓN E A SÚA REVERSIÓN

1. *O cambio lingüístico e troca de lingua*

O fenómeno que se atopa no centro da nosa atención é o cambio lingüístico. O termo *cambio lingüístico* pode referirse a dous fenómenos moi diferentes. Nunha primeira acepción, equivale a ‘mudanza lingüística’, isto é, a mutación de tipo fónico, morfolóxico, sintáctico, léxico-semántico ou outro que se produce dentro dunha lingua, visto é, que atinxe ás súas formas e estruturas, e que pode ou non ser inducida polo contacto con outra. Nunha acepción ben distinta, *cambio lingüístico* significa ‘troca de lingua’, isto é, unha modificación que nunha situación de contacto atinxe ao uso

dunha ou outra lingua (ou máis, pero tomaremos o uso de dúas como típico). Doutra banda, tanto nunha acepción coma na outra, o cambio lingüístico pode ser contemplado na perspectiva da análise descritiva dunha determinada situación ou ben desde o punto de vista da intervención orientada a modificar esa situación nun sentido desexado. As mudanzas formais son obxecto de estudo da lingüística histórica e a sociolingüística variacionista, mentres que a troca de uso dunha a outra lingua é analizada pola socioloxía da linguaxe. As intervencións sobre as formas lingüísticas corresponden ao ámbito do cultivo e da codificación, o que hoxe en día adoita coñecerse como *estandarización*, mentres que a intervención sobre o uso das linguas é o obxectivo da política lingüística en senso estrito (ben que a estandarización tamén

<i>CAMBIO LINGÜÍSTICO</i>	Descrición	Intervención
<i>Estrutura da lingua</i>	SOCIOLINGÜÍSTICA VARIACIONISTA	ESTANDARIZACIÓN
<i>Uso de varias linguas</i>	SOCIOLOXÍA DA LINGUA	POLÍTICA LINGÜÍSTICA

pode considerarse un aspecto da política lingüística). O que imos considerar a seguir é o cambio lingüístico entendido como ‘troca no uso dunha ou outra lingua’.

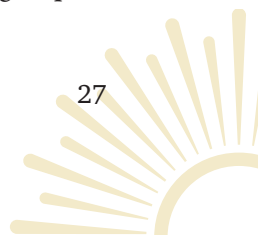
Atendendo a este aspecto na situación que nos interesa directamente, desde o punto de vista da socioloxía da lingua trátase de esclarecer en que consisten, como e por que se producen os cambios no uso tanto do galego cara ao castelán canto, no senso inverso, do castelán cara ao galego. Desde unha perspectiva político-lingüística, interesa dilucidar como se podería influír neses procesos para frear o cambio do galego cara ao castelán e favorecer o inverso. Canto á intervención no plano lingüístico, que non imos considerar, trataríase de determinar que cambios hai que operar dentro do galego para que este poida funcionar eficientemente na educación, os medios de comunicación, as actividades profesionais, as empresas e as administracións públicas, por citar as máis importantes das funcións sociocomunicativas ‘elevadas’ en que comezou a empregarse recentemente. Así e todo, convirá non esquecer que tanto nun plano coma no outro, as mudanzas ocorren no marco de pro-

cesos de cambio máis amplos, mudanzas de alcance maior que atinxen ao estatus das linguas e dos seus falantes.

O *cambio de lingua* pode afectar aos hábitos lingüísticos dunha persoa ao longo da súa vida (por razóns de escolarización, cambio de residencia ou de estatus social, mudanza de redes sociais de relación, etc.) ou ben ao proceso de reprodución da comunidade lingüística, isto é, á cadea de transmisión interxeracional: os proxenitores adoptan unha lingua distinta á súa propia para aprenderlles a falar aos seus descendentes (tipicamente, no núcleo familiar: pais/nais con fillos/fillas). No primeiro caso fálase de cambio de lingua intraxeracional ou biográfico; no segundo, de cambio de lingua interxeracional. Doutra banda, o cambio de lingua pode ser individual (acontécelle a un individuo) ou ben pode ter un alcance pluriindividual (acontece de forma máis ou menos simultánea a moitos individuos), e neste último caso por vía da regra prodúcese en situacións de contacto lingüístico.

Para se referir ao ‘cambio de lingua’ neste senso que estamos a explorar ares-tora, empréganse termos como *abandono da lingua* (*language shift*), *substitución* ou *asimilación lingüística*. O primeiro colócase na perspectiva da lingua que perde falantes ou usos; o terceiro máis ben na perspectiva da lingua que os gaña; o máis neutro é o segundo. Ora, os tres suxiren unha imaxe un tanto enganosa de como se produce realmente o ‘cambio de lingua’, sexa en termos individuais, sexa en termos sociais. Raramente un individuo ‘abandona’ de súpeto unha lingua por outra, máis ben, o que adoita acontecer é que, ademais de usar a súa lingua primeira ou ‘de instalación’ (isto é, aquela que usa ordinariamente), por algunha razón aprende e dá en usar unha segunda lingua en situacións concretas, con interlocutores determinados e para finalidades específicas. Dependendo dos casos, esta segunda lingua pode acabar incluso sendo a empregada con máis frecuencia polo mencionado individuo (converténdose na súa nova ‘lingua de instalación’), pero incluso nestes casos raramente este ‘abandona’ de todo a primeira, no sentido de que deixe de utilizala de vez. Esta é unha razón máis polo que o termo ‘abandono da lingua’ pode resultar equívoco.

En efecto, nos casos de contacto de linguas é corrente que se dea o ‘cambio de lingua’, isto é, que falantes dunha lingua pasen a utilizar a outra, polo menos en certos contextos ou para certas finalidades. Nestas condicións, o ‘cambio de lingua’ pasa

de ser un fenómeno individual e tórnase un fenómeno social. Porén, co ‘cambio de lingua’ a escala social acontece algo similar ao que acontece na escala individual: é practicamente inimaxinábel que a totalidade dun grupo ‘abandone’ un idioma de vez. De regra, o que acontece é que uns individuos ou determinados sectores comezan a utilizar o segundo idioma en certos contextos, algúns deles posteriormente acaban instalándose nel como idioma habitual, e máis tarde parte destes convérteno en idioma nativo incorporándoo aos usos familiares e falándollelo aos seus fillos, etc. Por tanto, o ‘cambio de lingua’ neste caso implica, polo menos durante unha etapa máis ou menos longa, un grao variábel de bilingüismo social.

2. *Contacto de linguas, bilingüismo social e language shift*

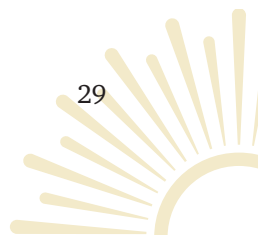
Obviamente, a expresión ‘contacto lingüístico’, que acabamos de empregar, non quere dicir que dúas linguas estean en contacto, senón que hai falantes dunha, da outra ou de ambas as dúas² que manteñen contacto entre si e/ou están expostos a outra lingua. Así, o termo *contacto lingüístico* pódese referir a relacións de moi distinto tipo. Salvo casos excepcionais, todas e cada unha das linguas están en contacto con outra ou outras, pola sinxela razón de que todas e cada unha das comunidades humanas teñen algún tipo de conexión con outra ou outras. Pero aquí vaimos interesarnos un tipo especial de contacto: o que se produce dentro dun territorio concreto, máis precisamente, no interior dunha sociedade. Un tipo de contacto lingüístico que podemos denominar ‘intrasocietario’, para distinguilo do ‘intersocietario’, que se produce entre linguas de sociedades diferentes. Neses casos, como acabamos de sinalar, o contacto de linguas adoita implicar ‘bilingüismo social’: este case sempre supón competición entre as linguas, e non raramente esa competición deriva cara ao conflito. Volveremos sobre isto.

Un dos casos-tipo máis frecuentes de bilingüismo social (precisamente o que nos interesa aquí) é o da infiltración dunha lingua allea en expansión, procedente

2. Insistimos en que nos referiremos aos casos de dúas linguas, que son os típicos e os que aquí interesan.

dunha comunidade dominante (A), no interior dunha comunidade que fala outra lingua (B); infiltración tipicamente asociada á subordinación da segunda comunidade con respecto á primeira. Adoito, ese tipo de contacto acaba por desencadear un proceso de substitución lingüística (*language shift*) da comunidade dependente, lingua nativa do país ou ameazada (B), que consiste en que esta é baleirada de falantes, formas, usos e valoración a favor da lingua allea ou lingua ameazante (A). En ocasións, xorde unha reacción de defensa da primeira e conséguese a súa recuperación, isto é, a ‘reversión da substitución lingüística’ (RSL) (traducimos o termo proposto por J. Fishman, 1991: *Reversing Language Shift*). Cando o bilingüismo constitúe un estadio de transición nun proceso de progresivo abandono dunha lingua recesiva a prol doutra expansiva, isto é, cando o bilingüismo é unha situación transitoria nun proceso gradual de substitución lingüística (SL) fálase de ‘bilingüismo substitutivo’. Pola contra, cando o bilingüismo constitúe un estadio de transición nun proceso que se desenvolve en sentido inverso, isto é, cara á recuperación dunha lingua ameazada gañando terreo a lingua ameazante (RSL), fálase de ‘bilingüismo restitutivo’.

Desde o punto de vista do falante, adoitan sinalarse tres condicións necesarias para que se produza a adopción dunha segunda lingua (LePage 1985): competencia, motivación e ocasións de uso. *Competencia*: é obvio que para falar unha lingua segunda cómpre acadar competencia comunicativa nela. *Motivación*: dado que o uso da lingua primeira, ou de instalación, constitúe unha rutina profundamente incorporada nos hábitos cotiáns, a adopción dunha lingua nova (aínda que só sexa para certos contextos) esixe un esforzo que ten que apoiarse nunha motivación suficientemente poderosa. *Ocasións de uso*: cómpre que o falante teña ocasións para usar a segunda lingua, para poder practicala e incrementar a súa competencia lingüística e comunicativa nela. Porén, como reiteramos en distintos lugares do presente texto, é difícil mudar os hábitos lingüísticos en contextos de uso rutineiros: dificilmente un cambia a lingua que viña falando de sempre coa súa familia, cos seus amigos ou cos seus compañeiros de traballo. O cambio de lingua adoita estar asociado a outro tipo de cambios, que por vía de regra supoñen unha ampliación de xéneros do discurso e tipos de texto que o falante manexa (fala escrita, rexistro público, estilos formais ou profesionais...) e mais o distanciamento das redes rela-

cionais que funcionan na lingua primeira e, en todo caso, implican o acceso do falante a novas redes de relación en que circula a segunda lingua, que son as que poden fornecer as ocasións para utilizala. Entre os tres factores indicados existe retroalimentación (*feedback*): canta máis motivación existe para empregar unha segunda lingua e máis ocasións hai para usala, máis competencia comunicativa se obtén nela; á súa vez, o incremento da competencia reforza a motivación e facilita un maior uso. Dos tres elementos, o central é a motivación, sexa esta instrumental (utilitaria), integrativa (identitaria), persoal ou outra (Ninyoles 1972, 141-42).

3. *Redes relacionais e cambio lingüístico*

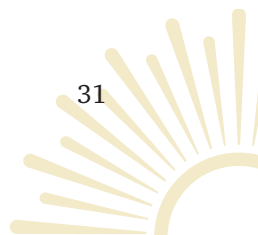
Como se bota de ver polo que acabamos de dicir, outra noción relevante para o estudo do cambio de lingua (en realidade, do cambio lingüístico en xeral) é o de rede social (Milroy 1980). A rede social dun individuo vén constituída polo tramado de relacións que este vai establecendo mediante sucesivas e recorrentes interaccións con outros individuos. A investigadora que aplicou con maior froito a noción de rede social á investigación sobre este fenómeno, Lesley Millroy, distingue dous tipos de redes sociais: densas e difusas (Millroy, 1980). Os criterios para distinguilas son de dous tipos: dunha banda, se todos ou a maior parte dos individuos que participan nas redes están ou non ligados entre si; doutra, se as relacións que existen entre eles son múltiples ou simples. As redes sociais densas son apertadas: todos ou a maior parte dos individuos que forman parte delas están ligados uns cos outros, e ademais por vencellos múltiples. Corresponden, *grosso modo*, ás comunidades tradicionais unidas polo que Tönnies denominou *solidariedade mecánica*. Por caso, nunha aldea, unha vila pequena, un barrio tradicional, todo o mundo coñece a todo o mundo, e moitas persoas están relacionadas con outras por distinto tipo de vínculos (veciñanza, parentesco, amizade, colaboración no traballo...). As redes sociais densas tenden a ser lingüisticamente máis pechadas e conservadoras; menos suxeitas, pois, á innovación e o cambio lingüístico, nos dous sentidos deste termo: mudanza *da* lingua e troca *de* lingua.

Pola contra, as redes sociais difusas son frouxas: cada individuo está ligado a outros, pero moitos destes non están vencellados entre si, e a maior parte das rela-

cións que os unen son simples. Este tipo de rede corresponde ás sociedades modernas unidas polo que Tönnies denominou *solidariedade orgánica* ou funcional. Por caso, nunha gran cidade, cada individuo mantén unha chea de relacións con outros individuos descoñecidos entre si, e moitas das relacións danse nunha única ocasión, por un só concepto e entre persoas anónimas: unha xestión nunha oficina bancaria ou nunha xanela dunha entidade administrativa, unha compra nunha área comercial ou un hipermercado, unha chamada telefónica a unha empresa, etc. As redes sociais difusas tenden a ser lingüísticamente máis abertas e dinámicas, máis suxeitas, pois, á innovación e ao cambio lingüístico nos dous sentidos indicados.

Así, en épocas pretéritas, o galego era máis doadamente retido polos seus falantes, xa que as posibilidades de acadar competencia en castelán eran moi limitadas, as motivacións para facelo eran escasas e as ocasións para usalo raras. Fóra dos moi minoritarios grupos sociais máis privilexiados das cidades, a presenza ambiental do castelán era tenue; para a esmagadora maioría da poboación, practicamente nula. Os ritos relixiosos desenvolvíanse en latín, non existían os modernos medios de comunicación de masas, o sistema educativo só alcanzaba sectores mínimos da poboación, o analfabetismo era rampante e case ninguén falaba castelán fóra das cidades. Nesas condicións, para a maioría era case imposible aprender o castelán, e fallaban tamén as oportunidades de usalo. Asemade, as oportunidades de conseguir a mobilidade social eran moi reducidas e, polo mesmo, tamén o eran as expectativas de mudanza, de maneira que as ocasións de distanciarse das redes sociais en que o suxeito se movía desde o nacemento (como non fose cara á emigración) eran moi escasas. As pequenas comunidades de carácter local, que constituían redes densas, apertadas e conservadoras, defendían ferreñamente a súa identidade tradicional e a cohesión do grupo acollendo con reticencia as innovacións e sancionando implacabelmente os cambios de lingua.

Cos cambios sociais que trouxo a modernidade, a mobilidade social (asociada adoito á xeográfica) incrementouse exponencialmente, as redes sociais tradicionais foron afrouxando, as posibilidades de arredarse delas incrementándose e moitas persoas incorporáronse a redes sociais difusas: a consecuencia foi un maior dinamismo en todos os aspectos da vida social, tamén no lingüístico. En Galicia, o castelán veu asociado con todos eses cambios, de que o galego se viu marxinado. O devandito foi

acompañado dun profundo cambio de valores. Nesas condicións, os recursos simbólicos con que as pequenas comunidades locais contaban para defender a súa identidade perderon eficacia: o cambio lingüístico propágase e a defeción dos falantes de linguas ameazadas tende a xeneralizarse.

4. *Substitución e reversión: como e por que a xente cambia de lingua*

A análise do cambio de lingua adoita concentrarse nas dúas variábeis sociolingüísticas máis básicas e importantes: a *lingua inicial*, isto é, na que se aprende a falar; e a *lingua habitual*, isto é, a que se utiliza ordinariamente nas interaccións orais cotiás. A lingua inicial é a que se adopta na primeira infancia e, por vía da regra, vén transmitida polos proxenitores, e ten unha relevancia obvia tanto en termos psicolóxicos (calidade da competencia adquirida, identificación persoal, adhesión afectiva) coma en termos sociolingüísticos, dado que o factor central da continuidade histórica dun idioma é a súa transmisión de cada xeración de falantes á seguinte. Pola súa banda, a lingua habitual asóciase ao conxunto de ámbitos sociolingüísticos ao tempo máis elementais e máis relevantes en que cada suxeito desenvolve a maior parte da súa actividade lingüística: familia, amizades, veciñanza, compañeiros/as de traballo. Por vía da regra coincide coa denominada 'lingua de instalación', que é a que o falante usa de xeito xeral, en ausencia de condicionamentos específicos, por 'defecto'.

Canto á variábel 'lingua inicial', nas enquisas sociolingüísticas realizadas en Galicia adóitanse manexar tres categorías: galego, castelán, as dúas. Canto á lingua habitual, os inquéritos de que nos imos servir distinguen catro categorías, nunha escala desde o monolingüismo en galego ata o monolingüismo en castelán: monolingües en galego, isto é, persoas que falan basicamente en galego e só raramente en castelán (G); bilingües con predominio do galego, persoas que falan basicamente en galego pero que utilizan o castelán con frecuencia (+G); bilingües con predominio do castelán, isto é, persoas que falan basicamente en castelán pero que utilizan o galego con frecuencia (+C); e monolingües en castelán, persoas que falan basicamente en castelán e que nunca ou raramente empregan o galego (C).

En termos cuantitativos, a substitución do galego polo castelán consiste en que cada vez hai máis persoas que falan menos en galego e máis en castelán. Isto

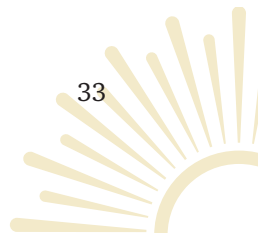

pode acontecer por dúas razóns: porque algúns individuos galegofalantes usan cada vez menos o galego (substitución intraxeracional ou biográfica), ou porque algúns suxeitos galegofalantes ensinan a falar aos seus descendentes en castelán, deixando de transmitirles o galego (substitución interxeracional). A reversión da substitución lingüística do galego (RSL) consistiría, como mínimo, en que os galegofalantes tivesen a súa lingua tanto no uso biográfico coma na transmisión interxeracional, e como máximo, en cada vez houbese máis persoas que utilizasen máis o galego.

Dixemos que unha das razóns polas que se produce a substitución lingüística é porque cada vez hai máis persoas que usan cada vez menos o galego (substitución intraxeracional ou biográfica). Esta afirmación é calculadamente ambigua, xa que debe cubrir fenómenos distintos, nunha escala que vai desde as falantes monolingües en galego (G) que incorporan o castelán á súa actividade lingüística produtiva e que se converten en bilingües ‘a tempo parcial’, isto é, mantendo o galego como lingua de instalación ou a máis utilizada ($G > +G$), ata as castelanfalantes bilingües (+C) que se tornan monolingües en castelán ($+C > C$), pasando polas galegofalantes bilingües que pasan do predominio do galego (+G) ao predominio do castelán, e deste xeito se tornan en castelanfalantes bilingües ($+G > +C$).

Á vista do devandito, entenderase mellor a afirmación que fixemos atrás no senso de que o termo ‘abandono da lingua’ resulta pouco satisfactorio, pois dá a impresión dunha troca radical, que en realidade non é o máis frecuente. De feito, sobre o papel, as posibilidades son:

1. Para os monolingües en galego: $G > +G$, $G > +C$, $G > C$. Isto é, monolingües en galego (G) que pasan a ser bilingües con predominio do galego (+G), ou ben bilingües con predominio do castelán (+C), ou ben monolingües en castelán (C). Probabelmente, o máis frecuente será o primeiro caso ($G > +G$) e serán máis raros os casos de cambio máis drástico ($G > +C$ ou $G > C$), aínda que algúns individuos poden, ao longo da súa vida, percorrer, paso a paso, toda a escala.
2. Para os galegofalantes bilingües: $+G > +C$, $+G > C$. Isto é, bilingües con uso predominante do galego que pasan a usar preferentemente o castelán, ou que se tornan directamente monolingües en castelán. Outra vez, o máis

frecuente debe ser o primeiro paso, pero haberá persoas que despois contiñen cara ao segundo.

3. Para os castelanfalantes bilingües: $+C > C$. Isto é, castelanfalantes bilingües que se monolingualizan.

Todos os procesos que implican perda do galego son danos para a lingua, pero dos que acabamos de detallar, os máis perniciosos son os que protagonizan as persoas monolingües en galego que pasan a ter o castelán como lingua predominante ou única ($G > +C$ e $G > C$) e os galegofalantes bilingües que pasan a ser castelanfalantes bilingües ou monolingües ($+G > +C$ e $+G > C$). A bilingüización dos galegofalantes monolingües, mentres conserven o galego como lingua de instalación, llelo transmitan aos seus fillos e non constitúa un primeiro chanzo nun proceso progresivo de substitución, non representa en por si unha ameaza seria para o galego, e máis ben corresponde ás condicións da sociedade contemporánea, mentres que o abandono definitivo do galego por parte dos castelanfalantes bilingües ($+C > C$) reviste unha menor importancia, aínda que non deixe de ser relevante.

Inversamente, a recuperación do galego (RSL) pode consistir nalgunha das posibilidades seguintes:

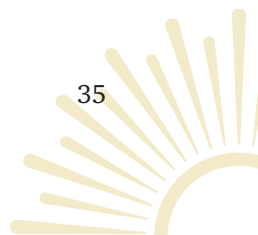
1. Para os monolingües en castelán: $C > +C$, $C > +G$, $C > G$. Isto é, castelanfalantes monolingües (C) que pasan a ser bilingües ($+C$), ou galegofalantes bilingües ($+G$), ou monolingües en galego (G). Probabelmente, o máis frecuente será o primeiro caso ($C > +C$) e serán máis raros os casos de cambio máis drástico ($C > +G$ ou $C > G$), aínda que algúns individuos poden, ao longo da súa vida, percorrer, paso a paso, toda a escala.
2. Para os castelanfalantes bilingües: $+C > +G$, $+C > G$. Isto é, bilingües con uso predominante do castelán que pasan a usar preferentemente o galego ou que se tornan directamente monolingües en galego. Outra vez, o máis frecuente debe ser o primeiro paso, pero haberá persoas que despois contiñen cara ao segundo.
3. Para os galegofalantes bilingües: $+G > G$. Isto é, galegofalantes bilingües que se monolingualizan.

Para o proceso de recuperación da lingua, todos os procesos anteriores son relevantes; pero, por razóns obvias, os decisivos son os que implican o paso dos castelanfalantes monolingües ou bilingües ao bilingüismo con predominio do galego ($C > +G$ e $+C > +G$) ou ao monolingüismo en galego ($C > G$ ou $+C > G$).

Como se ve, englobar todos os procesos anteriores na mesma categoría de ‘cambios de lingua’ pode resultar un tanto confuso: todos son modificacións de prácticas que afectan ao uso de dúas linguas, pero non todos constitúen propiamente cambios de lingua nin moito menos ‘abandono da lingua’. Estimamos que se pode falar de cambio de lingua propiamente dito cando se produce a mudanza da lingua de instalación (de G ou $+G$ a C ou $+C$ ou viceversa). Deste xeito, o ‘abandono da lingua’ referiríase especificamente aos casos en que esta deixa de ser o galego, isto é, cando afecta a falantes basicamente galegónofos (G ou $+G$) e os converte en basicamente castelanónofos ($+C$ ou C). Pola contra, a recuperación da lingua inclúe tanto os casos de cambio de lingua de instalación (castelanfalantes monolingües ou bilingües que pasan a ser galegofalantes monolingües ou bilingües) coma a bilingüización dos castelanfalantes monolingües ($C > +C$).

5. *Substitución e recuperación do galego. Os datos de 1992*

Imos agora debuzarnos na análise dos cambios de lingua (mobilidade lingüística) producidos en Galicia nas décadas pasadas. O inquérito que ofrece datos máis valiosos sobre este fenómeno é o *Mapa sociolingüístico de Galicia* de 1992, sobre o que nos deteremos en primeiro lugar. O primeiro que chama a atención deste inquérito (Fernández/Rodríguez 1995, 45-50) é que, segundo o que elas mesmas declaran, os castelanfalantes iniciais experimentaron unha maior mobilidade lingüística ca as galegofalantes iniciais: así, afirman que trocaron de lingua (en calquera das modalidades que antes indicamos) o 63,5 por cento das primeiras fronte ao 38,9 das segundas. Así e todo, é de notar que habitualmente o cambio consistiu basicamente para as primeiras en pasaren a practicar o bilingüismo con predominio do castelán ($+C$) e para as segundas o bilingüismo con predominio do galego ($+G$): o 72,2 por cento dos castelanfalantes iniciais declara ser bilingüe con predominio do castelán,

mentres que o 80,9 dos galegofalantes iniciais declaraba ser bilingüe con predominio do galego. Por tanto, o groso da mobilidade lingüística consiste nunha pequena modificación: incorpórase a segunda lingua ás prácticas lingüísticas, pero retense a lingua de instalación; non se produce un cambio de lingua no senso estrito que antes indicamos.

Nos dous grupos, o groso dos cambios producíase antes dos 30 anos. A mobilidade lingüística era máis temperá para os galegofalantes iniciais do que para os castelanfalantes iniciais. Os primeiros modificaban a súa conduta lingüística no sentido de incorporar o castelán á súa práctica habitual, sobre todo antes dos 13 ou entre os 14 e os 18 anos, aínda que tamén continuaban a facelo entre os 19 e os 30 anos. Os castelanfalantes iniciais tendían a incorporar o galego aos seus usos lingüísticos habituais entre os 14 e os 18 anos, aínda que tamén o facían entre os 19 e os 30 anos. Precisariamos dispor de estudos máis detallados, de carácter microsocioal, que nos permitisen coñecer con máis detalle todos estes procesos, así e todo, arriscámonos a ofrecer unha interpretación a partir de certos indicios que contén o propio estudo, outros que analizaremos máis tarde e a nosa experiencia como observadores ‘participantes’.

Segundo a nosa interpretación, a castelanización temperá, máis ou menos intensa, dos galegofalantes iniciais estaba relacionada durante a infancia (antes dos 13 anos) coa incorporación ao medio escolar; despois, entre os 14 e os 18 anos, co acceso aos estudos medios ou, para os que abandonan os estudos a esa idade, ao primeiro traballo; máis tarde, entre os 19 e os 30 anos, co acceso ao medio universitario ou, para os que rematan os estudos neses anos, co primeiro traballo. Na idade xuvenil, isto é, a partir dos 14 anos, a castelanización dos rapaces asociábase tamén co *ligue*, isto é, o cortexo e a formación de parellas, pois é sabido que en determinados ámbitos a lingua que se consideraba acaída para trabar ese tipo de relación era o castelán.

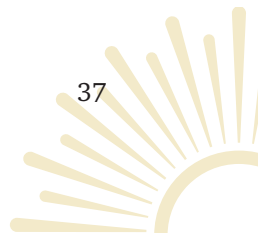
A galeguización máis ou menos intensa dos castelanfalantes iniciais, sobre todo, varóns, terá que ver coa transición da infancia á adolescencia, entre os 14 e os 18 anos, pois nalgúns ámbitos sociais (clases populares das vilas) o galego funcionaba como lingua de paso á adolescencia, ou ben co inicio dos estudos na universidade, visto que en certos ambientes universitarios (nacionalismo político militante e activismo cultural galeguista) o galego funciona como lingua de prestixio e de grupo (e isto tamén inclúe as mulleres); ou finalmente, co acceso ao mercado laboral, xa que nalgún destes ámbitos

o galego mantén unha considerábel presenza como lingua de comunicación entre os pares. Nalgúns ámbitos sociais, o uso do galego está relacionado precisamente coa pasaxe á adolescencia e o acceso ao mundo laboral: ‘facerse un home’.

Sexa como for, é interesante constatar que, comparando a lingua inicial coa lingua habitual, rexistrábase unha maior retención lingüística entre os galegofalantes iniciais ca entre os castelanfalantes iniciais (Fernández/Rodríguez 1994, 49-50). Así, case dous de cada tres galegófons iniciais mantiñan maioritariamente o galego como lingua habitual única (63,7 por cento), menos dun terzo incorporaban o castelán, pero conservando o galego como lingua de instalación (31,5 por cento de bilingües +G), e só un de cada vinte se castelanizara: 4,6 por cento declarábanse bilingües con predominio do castelán (+C), e unicamente 0,2 monolingües en castelán (C). En contraste, só un de cada tres (36,9 por cento) dos castelanófons iniciais se mantiña como monolingüe en castelán (C), case a metade se declaraba bilingüe con predominio da súa lingua inicial (+C: 45,8 por cento), e un de cada seis se galeguizara: 14,9 por cento declarábanse bilingües con predominio do galego (+G) e 2,4 por cento monolingües nesta lingua (G).

Tomando os resultados na súa globalidade, e deixando á parte o 11,4 por cento da poboación que se declaraba bilingüe inicial (sobre o que o estudo non ofrece datos canto á lingua habitual), resulta o seguinte: en 1992, o grupo de poboación máis importante era o de monolingües iniciais e habituais en galego (G_i / G_h : 39,57 por cento); o seguinte era o de galegófons iniciais que se tornaran bilingües, mantendo o galego como lingua de instalación ($G / +G$: 19,66 por cento); despois viña o de castelanófons iniciais que se declaraban bilingües, pero que retiñan o castelán como lingua de instalación ($C_i / +C_h$: 11,72 por cento); posteriormente, os castelanófons monolingües iniciais e habituais (C_i / C_h : 9,45 por cento); despois viñan os castelanfalantes iniciais recuperados para o galego como bilingües ($C_i / +G_h$: 3,81 por cento); logo os galegófons iniciais castelanizados como bilingües ($G_i / +C_h$: 2,87 por cento); e finalmente os castelanófons iniciais que se declaraban monolingües habituais en galego (C_i / G_h : 0,61 por cento) e os que percorreran o mesmo camiño na dirección inversa, isto é, galegofalantes iniciais que se declaraban monolingües habituais en castelán (G_i / C_h : 0,12 por cento).

Por tanto, se atendemos aos cambios intraxeracionais ou biográficos, o balance final era lixeiramente favorábel para o galego, xa que o 4,42 por cento do total da poboación

viña constituído por galegofalantes habituais (basicamente bilingües +G) que tiveran o castelán como lingua inicial, isto é, recuperados para o galego ($C_i/+G_i$ ou G_h); mentres que o 3,99 por cento eran castelanfalantes habituais que tiveran o galego como lingua inicial, isto é, que experimentaran a substitución lingüística ($G_i/+C_h$ ou C_h). Á vista destes datos, a primeira vista podería dicirse que naquela altura estaba en marcha un proceso de reversión da substitución lingüística.

Pola contra, o cambio de lingua que afectaba de xeito máis negativo ao galego era o que se producía como consecuencia da ruptura da cadea de transmisión lingüística no seo da familia. Segundo os resultados do *Mapa sociolingüístico de Galicia* (Fernández/Rodríguez 1995, 191), dos individuos con fillos que eran monolingües iniciais en galego e que falaban cos seus avós e pais só en galego, aproximadamente as tres cuartas partes afirmaban falar só en galego cos fillos, case un 10 por cento falar sobre todo galego, e case o 14 por cento falarlles só ou principalmente en castelán. Dado que ese grupo constitúe o 40,2 por cento do total da mostra, resulta que 5,5 por cento do conxunto da poboación eran pais/nais galegofalantes que criaban a súa prole en castelán: velái a porcentaxe de substitución lingüística interxeracional. No caso contrario, a porcentaxe de castelanófonos que criaba os fillos e fillas só ou maioritariamente en galego, era ínfima (inferior ao 0,5 por cento do total da poboación).

En definitiva, se calculamos o balance dos cambios lingüísticos intra e interxeracionais rexistrados na enquisa de 1992, constatamos que o resultado é claramente desfavorábel ao galego: a vantaxe do 0,43 por cento que obtiña este idioma no cambio intraxeracional evapórase cando lle restamos o 5 por cento de perda no cambio interxeracional. A taxa global de substitución lingüística do galego que revela o *Mapa sociolingüístico de Galicia* de 1992 é dun 4,5 por cento aproximadamente.

Reparemos agora no que acontecía dezaseis anos máis tarde, conforme os datos que ofrece o módulo sobre coñecemento e uso do galego, da “Enquisa sobre as condicións de vida das familias” realizada polo Instituto Galego de Estatística en 2008³.

3. Datos elaborados coa colaboración de Håkan Casares, a quen agradezo vivamente a súa axuda.

Véxase Observatorio da Cultura Galega (no prelo): *A sociedade galega e o idioma II. A evolución sociolingüística de Galicia (1992-2008)*. Santiago de Compostela: Consello da Cultura Galega.

Lingua habitual/ Lingua inicial	Só galego	Máis galego	Máis castelán	Só castelán	TOTAL
Galego	8.255	4.689	804	161	13.909
(% da fila)	59,3%	33,7%	5,8%	1,2%	100%
(% do total)	<u>31,9%</u>	<u>18,1%</u>	<u>3,1%</u>	<u>0,6%</u>	53,7%
Castelán	107	434	2.210	3.586	6.337
(% da fila)	1,7%	6,8%	34,9%	56,6%	100%
(% do total)	<u>0,4%</u>	<u>1,7%</u>	<u>8,5%</u>	<u>13,8%</u>	24,4%
As dúas	763	1.935	2.254	715	5.667
(% da fila)	13,5%	34,1%	39,8%	12,6%	100%
(% do total)	<u>2,9%</u>	<u>7,5%</u>	<u>8,7%</u>	<u>2,8%</u>	21,9%
TOTAL	9.125	7.058	5.268	4.462	25.913
	35,2%	27,3%	20,3%	17,2%	100%

Táboa 1. Lingua habitual segundo a lingua inicial, IGE-2008

Obs.: Non tivemos en conta falantes iniciais e habituais de “outras” e casos perdidos

Mostramos na táboa 1 os resultados do cruzamento entre a lingua inicial e a lingua habitual da poboación recollidos polo Instituto Galego de Estatística en 2008. Comprobamos aí que o 7 por cento dos galegófonos iniciais se declaran castelanfalantes habituais (desgaleguización), mentres que o 8,5 por cento dos castelanófonos iniciais se declaran galegofalantes habituais (regaleguización). Comparando estes resultados cos da enquisa de 1992, salta á vista que mentres que aumenta lixeiramente a porcentaxe de desgaleguizados, redúcese á metade a de regaleguizados. E se ponderamos o peso dun e outro grupo no total da mostra, constatamos que os primeiros constitúen o 3,7 por cento da mesma, mentres que os segundos apenas atinxen o 2,1 desta. Por tanto, o saldo de cambios de lingua intraxeracional, que en 1992 era favorábel ao galego, en 2008 era favorábel ao castelán: a taxa de desgaleguización intraxeracional de 2008 é do 1,6 por cento da poboación.

Fala cos fillos Lingua inicial	Galego	Máis galego	Máis castelán	Castelán	G > C	TOTAL
					G < C	
Galego	8.001 79,7%	832 8,3%	611 6,1%	595 5,9%	1.206 7,3% (*)	10.039 100%
Castelán	119 3,5%	150 4,4%	465 13,6%	2.688 78,5%	269 1,6% (*)	3.422 100%
As dúas	975 32,8%	425 14,3%	726 24,5%	845 28,4%		2.971 100%
TOTAL	9.905 60,3%	1.407 8,6%	1.802 6,8%	4.128 25,1%		16.432

Táboa 2. Lingua falada polo pai cos fillos, segundo a lingua inicial. IGE-2008

Obs.: Non se computan os casos de “outras” e perdidos

(*) Estas porcentaxes refírense ao total da (sub)mostra

Canto ao cambio lingüístico interxeracional, imos tomar como indicativo o resultado do cruzamento da lingua falada cos fillos/as coa lingua inicial do pai (varón), que mostramos na táboa 2. Nesa táboa pode comprobarse que o 12 por cento dos pais con lingua inicial galego rompían a cadea de transmisión interxeracional ao falaren cos seus fillos/as en castelán (C ou +C), o que supón o 7,3 por cento do total da (sub)mostra. Inversamente, o 7,9 por cento dos pais de lingua inicial castelán falaban galego ou máis galego cos fillos/as, o que supón o 1,6 por cento do total da (sub)mostra, o que triplica a porcentaxe de 1992, pero continúa a ser unha cifra moi baixa. Sen termos en conta o grupo de pais bilingües iniciais, que están repartidos en dous grupos bastante equilibrados (52,8 por cento fala castelán ou máis castelán cos seus fillos/as, fronte ao 48,1 por cento que lles fala galego ou máis galego), resulta que o índice de desgaleguización interxeracional que dá este inquérito é do 5,7 por cento, lixeiramente superior ao que daba a enquisa de 1992. Sumando a taxa de 1,6 por cento de desgaleguización intraxeracional co 5,7 de desgaleguización interxeracional, obtemos unha taxa global de perda do galego de aproximadamente 7,3 por cento, considerabelmente máis elevada cá de 1992.

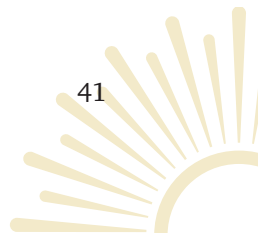

6. *O cambio intraxeracional: causas e motivos*

Na análise do cambio de lingua hai que ter en conta un factor que ten unha enorme importancia para explicar as condutas: o hábito. O hábito reflicte tendencias de comportamento automatizadas que se desenvolveron na historia pasada do individuo. As condutas habituais dun suxeito están, por así dicilo, resgardadas da influencia directa tanto das crenzas que ese suxeito poida ter sobre os efectos do seu comportamento coma das súas actitudes; é máis, as condutas rutineiras non dependen de decisións conscientes de comportarse dun xeito ou outro. Deste xeito, o hábito constitúe un elemento inercial de grande importancia, que contribúe poderosamente á retención das prácticas lingüísticas ordinarias: se un individuo está habituado a realizar un determinado comportamento lingüístico rutineiro (ler ou escribir nunha determinada lingua, falala con certos interlocutores ou nuns escenarios concretos, como pode ser o posto de traballo), este será enormemente difícil de modificar, independentemente das actitudes dese individuo verbo desa lingua ou mesmo verbo da hipótese de mudar o seu hábito (Iglesias Álvarez 2002, 15-42).

Unha persoa que foi alfabetizada en castelán e que se afixo a ler o xornal nesa lingua, por exemplo, pode ter unha actitude positiva cara ao galego, ou mesmo pensar que lle gustaría ler en galego, pero esa actitude talvez inflúa escasamente no seu hábito, pois mudar de rutina require unha decisión consciente e un esforzo notábel, mentres que mantela non require ningunha das dúas cousas. O exemplo dos hábitos asociados á desigualdade de xénero é ilustrativo: moitos homes expresan actitudes rotundamente contrarias ao machismo, o que non resulta incompatíbel con manter na súa vida cotiá rutinas fondamente contraditorias con estas actitudes. O hábito mantense sen necesidade de que a conduta vertente descansa nunha actitude positiva do suxeito e moito menos nun esforzo consciente deste: de feito, a esencia do hábito repousa na usura da decisión e na economía do esforzo. As condutas habituais non requiren ningún empeño consciente pola parte de quen as realiza, pero mudalas si que o esixe.

A maior parte dos usos lingüísticos dos individuos, e desde logo os máis habituais, responde en boa medida a pautas sociais maiormente implícitas, que fixan determinadas normas de comportamento ‘esperábel’. Neste sentido, podemos dicir

que constitúen ‘rutinas’ interiorizadas pola maior parte deles. Por vía da regra, canto máis institucionalizado estea o emprego dun idioma nun contexto determinado (canto máis se conforme cun estereotipo previamente coñecido), máis rutineiro será o comportamento dos participantes na correspondente interacción: por exemplo, a conversa familiar arredor da mesa nun xantar, o diálogo entre unhas clientes e o camarero que as atende nun restaurante ou, nos casos extremos, o parlamento dunha presentadora de informativos de televisión ou as intervencións dun sacerdote nunha misa ou calquera acto litúrxico. Por tanto, en boa medida os hábitos lingüísticos dos suxeitos (polo menos no sentido que nos interesa aquí: isto é, o uso automatizado dunha ou outra lingua ou variedade lingüística dependendo do contexto) constitúen o correlato individual das ‘normas’ ou pautas de comportamento socialmente admitidas, que son inculcadas a cada un daqueles e interiorizadas por este dependendo das súas condicións particulares e da súa concreta traxectoria persoal.

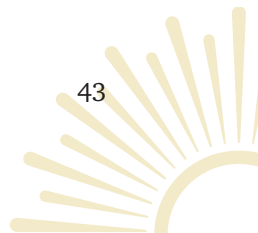
Tornemos agora a ollada sobre os datos en relación cos cambios de lingua que debullamos un pouco máis atrás. Tal como dixemos, o cambio de lingua raramente constitúe un fenómeno illado, senón que se relaciona con outras mudanzas na traxectoria biográfica do suxeito no correspondente contexto social. Así, como dixemos, o cambio intraxeracional de lingua na maior parte dos casos ten que ver con cambios biográficos tales como o acceso á escola (que claramente veu favorecendo o castelán), a pasaxe á adolescencia (que, en ambientes con forte presenza ambiental do galego, pode favorecer o uso deste idioma, polo menos nos homes), a chegada á universidade (que, dependendo da posición de orixe, as redes sociais en que o suxeito se integre e as súas propias expectativas, pode favorecer o uso do galego ou do castelán) ou o inicio da vida laboral (as observacións anteriores son aplicábeis); noutros casos, pode relacionarse cos contextos de cortexo (por vía da regra, favorábel ao uso do castelán) ou o emparellamento estábel e formación dunha familia (que tamén pode favorecer o castelán).

A maior parte das mudanzas devanditas implican desprazamentos físicos e mudanzas de residencia (particularmente emigración ao exterior, traspaso á cidade, temporal ou definitivo, por motivos de estudos ou laborais...) e/ou cambios nas redes sociais de relacionamento, ademais de modificacións de distinto tipo do estatus social. A unha porción desas mudanzas asóciase por convención social determina-

dos cambios nos usos lingüísticos: non se trata de que un individuo ‘escolla’ utilizar esta lingua ou estoutra no novo contexto, senón que maiormente esa escolla lle vén forzada polas normas sociais vixentes. Con certeza, as condicións particulares de cada individuo (competencia lingüística, características psicolóxicas, actitudes e valores persoais asociados ao uso dunha ou outra lingua, etc.) e o nivel de presión ambiental a prol do uso dun ou outro idioma son factores variábeis, de maneira que o resultado da súa interacción podemos prevelo en termos probabilísticos, non determinísticos: non é cuestión de puro automatismo, pero moito menos o é de mera “liberdade de escolla”.

Por tanto, con todas as excepcións que se queira, constátanse tendencias xerais moi significativas que nos permiten facer predicións con razoábel grao de confianza. Se un castelanfalante se incorpora a un taller mecánico en que a lingua corrente é o galego, dificilmente se subtraerá á presión do ambiente, senón que lle que custe moito falar ese idioma, e mesmo nese caso é probábel que co tempo acabe falándoo. Contrariamente, no caso de que un galegofalante, procedente dun medio e lugar en que o galego é idioma corrente, se despraza a unha cidade a cursar estudos universitarios e se incorpora a unha facultade en que a lingua de relación e de actividade académica é o castelán, dificilmente resistirá a presión ambiental a prol dese idioma, e probabelmente o utilizará como trámite inevitábel para unha máis doada integración no novo contexto.

Parecería obvio que, dado o estatus desigual das linguas en competencia, en termos globais a presión ambiental (ou, se se prefire, social) fose claramente máis favorábel ao castelán. Un dos índices máis fiábeis desta presión é a lingua que se prefire utilizar ante descoñecidos en caso de dúbida: claramente, o castelán funciona como lingua preferente ou ‘por defecto’. Por tanto, o uso desta lingua apóiase nunha presunción favorábel. Pola contra, o uso do galego non só non goza dunha presunción favorábel, senón que en moitos contextos se resente dunha presunción desfavorábel. Máis aínda, e relacionado con iso (aínda que non só con iso), no caso do encontro entre un falante do castelán e outro do galego, a regra principal que rexe (suxeita a moitas excepcións, claro está) é a acomodación do segundo ao primeiro: en principio, o galegofalante é o que se sente obrigado a ‘ceder’ para converxer cara ao castelán.

Non se nos escapa que o devandito é válido soamente en termos xerais, probabilísticos e non determinísticos; as situacións reais presentan unha gran variedade de matices, dado que o comportamento humano adoita ser adaptábel a contextos moi diversos, pero non debemos deixar que as árbores nos impidan ver a fraga. O estatus do castelán segue a ser, en xeral, superior ao do galego, e aquel idioma segue a gozar, na maior parte das situacións, e sobre todo nas máis significativas, dunha presunción favorábel que lle permite funcionar como lingua A, a que se debe utilizar ‘por defecto’ e cara á que, dado o caso, se debe converxer. Se, a pesar do dito, o balance dos cambios intraxeracionais de lingua en 1992 era favorábel ao galego, isto debíase a que este gozaba dunha presenza ambiental moi forte nas interaccións ordinarias. Nos últimos anos, como poñen de vulto os resultados de 2008, esta deveceu considerabelmente e non foi compensada pola súa maior presenza en ámbitos de comunicación pública.

Dúas enquisas recentes exploran as razóns declaradas polos propios informantes para explicar os cambios de lingua: as do Instituto Galego de Estatística de 2003 e de 2008. Imos reparar nestes datos, por ver se nos axudan a esclarecer as condicións en que se produce ese fenómeno. Na enquisa de 2003, o 5,47 por cento do total da mostra declarou que ao longo da súa vida cambiara de lingua habitual; desta porcentaxe, un pouco máis da metade cambiou cara ao galego (56,6 por cento). Por tanto, a mobilidade lingüística parece menor ca en 1992, e, aínda que segue sendo favorábel ao galego, resulta moito máis equilibrada ca o que reflectía este inquérito. Tamén se preguntaba aos informantes polas razóns do cambio de lingua, para o que se ofrecían cinco opcións de resposta: decisión persoal, ensino, traballo, amigos e outras. Os resultados que se obtiveron resultan do maior interese para o noso asunto (Lorenzo/Monteagudo 2005, 70-73).

Para comezar, achamos que case a metade dos informantes (44,3 por cento) afirman que trocaron de lingua por decisión persoal, o que parecería dar razón aos defensores da ‘liberdade lingüística’. Endebén, cando observamos separadamente as motivacións que aducen as persoas que afirman ter cambiado cara ao galego e as que cambiaron cara ao castelán, atopamos que a ‘decisión persoal’ influíu sobre todo nos primeiros (63,4 por cento no cambio cara a só galego, 46,4 cara a máis galego), mentres que cara ao uso do castelán pesan sobre todo as razóns de traballo e ensino, e concretamente, cara ao monolingüismo en castelán, ‘outras’ non especificadas (43,3

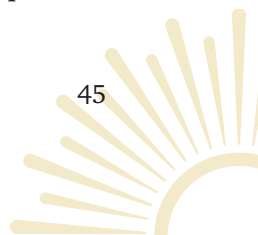
por cento), que, na nosa opinión, corresponderán maiormente cos cambios de residencia (véxase máis abaixo os resultados da enquisa de 2008).

No mesmo sentido apuntan os resultados da enquisa do IGE de 2008. A razón máis frecuentemente aducida para os cambios cara ao monolingüismo en galego e cara ao bilingüismo +galego son a decisión persoal (60,6 por cento no primeiro caso, 46,9 no segundo), mentres que este factor tiña moita menos importancia nos cambios cara ao bilingüismo +castelán (37,9 por cento) e sobre todo, cara ao monolingüismo en castelán (28,9 por cento). Os resultados coinciden moi estreitamente cos da enquisa de 2003, por tanto apóianse mutuamente. Se nos concentramos nos cambios cara ao monolingüismo, que son os que ofrecen unha interpretación máis clara, resulta que para o galego, ademais da decisión persoal, que explica máis do 60 por cento destes, como acabamos de indicar, o seguinte factor en importancia é o traballo (22 por cento), seguido de lonxe polos cambios de residencia (11 por cento), as amizades (8,7 por cento), e moi en último lugar o ensino (4,7 por cento). En senso contrario, o cambio cara ao monolingüismo en castelán explícase primeiramente polas mudanzas de residencia (37,6 por cento), mentres que o traballo e as amizades tamén aparecen como un factor de relativa importancia (18 e 14,9 por cento respectivamente). De novo, o ensino parece un factor de escasa importancia (6,2 por cento).

Por tanto, os cambios de lingua que os falantes declaran realizar como consecuencia dunha decisión persoal (os máis voluntarios) son precisamente os que máis favorecen o galego; mentres que os cambios cara ao castelán son os que menos dependen da vontade dos falantes e, por tanto, veñen máis forzados polas circunstancias como a mudanza de residencia. Estes resultados constitúen un desmentido rotundo do discurso sobre a 'liberdade de opción lingüística'. Na medida en que tal cousa existe, esta é máis favorábel ao galego que ao castelán.

7. A ruptura da cadea de transmisión da lingua: o cambio interxeracional

Ata aquí falamos do cambio de lingua intraxeracional ou biográfico, pero antes constatamos que o máis prexudicial para o galego é o cambio interxeracional. Cal é a lóxica que explica este cambio de lingua? Será a súa principal causa, como tantas veces se di, a vixencia dos prexuízos contra o galego? Adiantamos que esa non parece a

razón decisiva, ou mellor, resulta ser unha explicación demasiado xeral. Na nosa opinión, o que está no fondo da tendencia a rachar a cadea de transmisión interxeracional é un cálculo das posibilidades de conseguir unha maior capitalización lingüística das crianzas cara á promoción social; e dun xeito máis inmediato e na medida en que o ensino se contempla como unha pasarela cara a ela, cara á integración no medio educativo. Falar de ‘capitalización lingüística’ pode soar un tanto extraño. Tomamos o termo de Pierre Bourdieu, quen critica agudamente a noción tradicional da lingua como ‘patrimonio común’ da comunidade lingüística, subliñando que na realidade as competencias lingüísticas (comunicativas, diríamos nós) se atopan desigualmente repartidas entre os grupos sociais. Para este autor, tales competencias forman parte do que denomina o ‘capital simbólico’ de que cada individuo detén (Bourdieu 1982). Na mesma dirección apuntaba Uriel Weinrich (1974) cando definía o prestixio dun idioma como ‘a súa utilidade para o ascenso social’ (definición esta que nos semella, secomasí, un tanto reducionista).

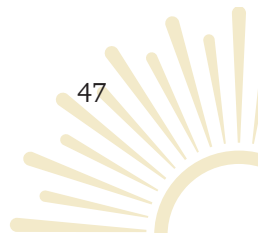
Pola nosa banda, definiríamos o ‘capital lingüístico’ a partir de dúas nocións complementarias. Primeira, a ‘competencia comunicativa’, da que xa falamos, isto é, o dominio dunha ou varias linguas que posibilita o seu emprego eficaz na (inter)acción —noción esta máis ampla e distinta da competencia meramente ‘lingüística’, que se refire ás destrezas relacionadas co manexo do código lingüístico (a súa gramática, para entendernos). A outra noción relevante é a de ‘repertorio lingüístico’, isto é, o conxunto de linguas ou variedades lingüísticas nas cales un individuo posúe un determinado nivel de competencia (que pode ser receptiva, isto é, entender e ler, ou produtiva, isto é, falar e/ou escribir), nivel que, loxicamente, será distinto en cada unha delas. Pero o interese crucial da noción de ‘capital lingüístico’ reside en que permite contemplar o conxunto de capacidades lingüísticas de cada falante na perspectiva do seu valor de mercado, tanto do mercado de bens simbólicos (ao que en realidade remite, na nosa opinión, a noción xenérica de *prestixio*) canto do mercado de traballo —e dentro deste mesmo se podería incluír o mercado matrimonial, aínda hoxe tan decisivo para a traxectoria social de moitas mulleres.

Esta perspectiva permite pór de relevo que determinadas competencias en tales ou cales linguas ou variedades lingüísticas teñen máis valor de mercado ca outras, e que, en todo caso, a súa distribución é desigual entre os individuos, de-

pendendo, de xeito non exclusivo, pero si determinante, das diferenzas de estatus social. Así, as destrezas da lecto-escritura e da expresión formal nas variedades cultivadas, que se obteñen a través da educación e/ou da impregnación nun determinado medio sociocultural, están desigualmente ao alcance de todos. Así mesmo, por exemplo, non todo o mundo pode sufragar os estudos dos seus fillos ou fillas nos Estados Unidos para que aprendan ben o inglés, e se quen pode pagalo o fai a pesar do seu elevado custo económico é porque a competencia en inglés (canto maior, tanto mellor) ten un elevado valor no mercado simbólico e non menor no mercado de traballo. Volvendo ao rego, parece indiscutíbel que o valor do castelán, na perspectiva devandita, foi e continúa a ser moi superior ao do galego.

Xa que logo, na nosa opinión o fenómeno da ruptura da transmisión interxeracional do galego explícase fundamentalmente polo menor valor atribuído a esta lingua en comparanza co castelán de cara á capitalización lingüística/simbólica dos cativos. A presunción que subxace a ese fenómeno é que leveren o castelán aprendido desde a primeira infancia no fogar diminúe a desvantaxe das crianzas que proceden de medios galegófonos para integrárense na escola, e posteriormente para accederen a redes de relacionamento facilitadoras do ascenso social, o que idealmente culminará na consecución dun posto de traballo mellor e, en definitiva, na promoción a un estatus superior, que pode verse coroado por un matrimonio acaído. Cando se trata de mozas, o capital simbólico asociado ao castelán aínda pode ser máis apetecíbel, des que a promoción social destas depende en moitos casos (especialmente cando non teñen unha traxectoria laboral autónoma) do estatus do cónxuxe ao que consigan unirse, e isto, á súa vez, depende adoito de ofrecerem unha 'imaxe' atractiva, segundo uns determinados canons ben establecidos e recoñecíbeis. Sen dúbida, o refinamento na linguaxe forma parte desa imaxe.

O devandito non implica necesariamente a depreciación do galego, entre outras razóns, porque, dependendo das circunstancias, hai proxenitores que o valoran como un recurso necesario para integrarse nas redes sociais que funcionan nesta lingua. A motivación para a aprendizaxe do galego non é (non adoita ser) o progreso social, senón a integración nestas redes ou, máis en xeral, nunha comunidade; neste caso non xoga tanto o cálculo de interese coma as motivacións afectivas, a solidariedade de grupo e os sentimentos identitarios. De feito, frecuentemente os proxeni-

tores galegófonos teñen que lidar coas tensións contraditorias que lles colocan o desexo de que a súa prole manteña a adhesión ás redes sociais de orixe (vencelladas ás solidariedades comunitarias tradicionais) para as que o uso do galego segue a ser útil ou incluso imprescindible, e a presión para que non perdan oportunidades na dura competición pola promoción social, que implica integrarse noutras redes que funcionan en castelán. En certos contextos, pode aparentar unha decisión racional (aínda que finalmente se revele errónea) falarlles en castelán aos fillos na casa, confiando en que a impregnación dun medio ambiental galegofalante abundará para que obteñan unha suficiente competencia comunicativa en galego.

Noutros casos si que se pode procurar deliberadamente marcar distancias co medio sociolingüístico de orixe: trátase dos típicos exemplos de *hipercorrección*, isto é, de utilización *excesiva* do castelán, do seu uso en ocasións en que (e por parte de persoas de quen) o esperábel sería o emprego do galego. Non raramente, este uso inoportuno do castelán denuncia a pretensión de ignorancia do galego, e adoita ir acompañado dun desempeño idiomático deficiente, que suscita o rexeitamento e a ridiculización. Aínda que tamén pode darse o caso do castelanfalante que desexa reafirmar a súa superioridade censurando o galegofalante que se lle dirixe en castelán. Nestes casos, acontece o uso *condescendente* do galego, un uso que pode ser (ou interpretarse como) un xesto humillante, dirixido a subliñar as distancias e reforzar a xerarquía entre os interlocutores, e non un aceno simpático, coa intención de reducir distancias e esvaer xerarquías (nótese a expresión: *poñerse á altura* doutra persoa). De aí que o uso condescendente, dependendo de como sexa interpretado, pode provocar reaccións contraditorias. En fin, todas estas observacións poñen de vulto as complexidades e sutilezas das estratexias converxentes ou diverxentes dos interlocutores á hora de usaren unha ou outra lingua nos encontros chamados ‘bilingües’, en que non é do caso detersos arestora. Unha vez máis, queda claro que, se as linguas vehiculizan determinados tipos de significados, os seus usos tamén poden ter unha determinada significación social.

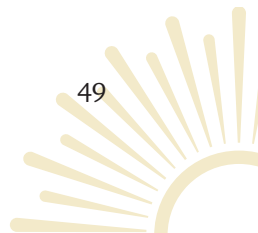
Obviamente, cando un suxeito se distancia (física ou socialmente) das redes sociais que funcionan en galego, o valor que lle dá ao idioma tenderá a diminuír: por exemplo, no caso de mudanza de residencia desde un medio galegofalante a outro que non o é. Unha parella galegofalante procedente dun hábitat galegófono

que se establece nun medio maioritariamente castelanfalante (tipicamente, porque se traslada a traballar e residir do campo á cidade), tenderá a conceder menor (ou nula) importancia a que os seus descendentes posúan competencia en galego, sobre todo se non conservan vencellos co medio social de orixe. Pola contra, unha parella galegofalante que reside nun hábitat con maciza presenza do galego, aínda que fale castelán cos seus fillos, moi probabelmente estará interesada en que estes aprendan o galego, o que acontece é que, como dixemos, pode fiar a obtención desa competencia á socialización no mesmo medio, na confianza de que as crianzas aprenderán a lingua por simple impregnación ambiental.

Unha estratexia deste tipo estará en moitos casos apoiada na propia experiencia persoal dos proxenitores: intuitivamente, pensarán que a cousa seguirá funcionando de xeito semellante a cando eles eran cativos. Daquela, a presenza ambiental do galego era dabondo forte como para garantir a súa aprendizaxe a través da interacción coas persoas galegofalantes que rodeaban a un. Este ben pode ser o caso, pero os devanditos cálculos en moitos casos resultan erróneos, pois en moitos lugares as condicións sociolingüísticas mudaron decisivamente nas últimas décadas, de modo e maneira que o ‘ecosistema’ lingüístico actual é moi distinto ao que os proxenitores vivenciaron na súa infancia. Así, nos hábitats en que un alto número de parellas rompe a cadea de transmisión interxeracional do idioma, este perde presenza como lingua ambiental e, por tanto, capacidade de impregnación, ao tempo que o castelán se impón como lingua *de pares* (a das redes de compañeiros de aula e xogo). En consecuencia, as posibilidades de obter competencia en galego ‘por impregnación ambiental’, isto é, a través da interacción nas redes sociais en que un está integrado, redúcense drasticamente. En moitos casos, só a interrelación con avós ou outras persoas maiores monolingües en galego pode garantir a obtención dunha certa competencia nesta lingua, pero probabelmente esta xa sexa só competencia pasiva.

En definitiva, os pais e nais que confían vagamente en que o galego seguirá existindo no futuro e que os fillos e fillas continuarán aprendéndoo sen necesidade de falárllelo no fogar contribuirán, maiormente sen desexalo nin reparar nas consecuencias, a un progresivo e gravísimo deterioro da situación do idioma. Precisamente por iso é tan importante reforzar a presenza do galego no ensino.

En realidade, as estratexias de capacitación lingüístico/comunicativa —ou nos termos de Bourdieu, de capitalización lingüística— que acabamos de esbozar constitúen saberes prácticos, decantados a partir dunha longa cadea de experiencias que se van socializando e que acaban por formar parte do senso común, cristalizando así en códigos de conduta que se transmiten, se interiorizan e se obedecen implicitamente. Des que en certos grupos sociais xorde e se consolida unha determinada estratexia, esta tórnase unha especie de pauta tacitamente admitida que é seguida por suxeitos que nin sequera reparan moito nos cálculos e as lóxicas subxacentes. Neste senso, en orixe cada estratexia pódese ir deliñando a partir dunha serie de decisións racionais, pero posteriormente a xente adóptaa por imitación e finalmente tórnase unha especie de convención social.

Co devandito non queremos suxerir que os axentes sociais actúen mecanicamente como autómatas, pois ante certos dilemas as persoas adoitan decatarse de que existen diversas hipóteses de actuación, e daquela tenden a informarse, a sopesar as opcións e a realizar cálculos sobre as consecuencias das súas decisións. Pero non é menos certo que, mesmo por economía de esforzos, a xente simplemente se deixa levar polo que a primeira vista, e sen moita deliberación, parece comprobado pola experiencia común. Precisamente, este tipo de procesos conducen adoito á ‘traxedia dos comúns’, sobre o que volveremos decontado.

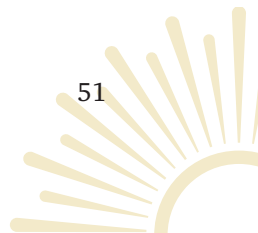
8. *O cambio lingüístico: liberdade versus necesidade*

Ante os datos e as observacións que vimos de comentar, podemos preguntarnos: ata que punto a substitución lingüística do galego reflicte a vontade dos e das falantes? A xente deixa de falar o galego ou de transmitírllelo aos seus fillos e fillas como resultado dunha decisión libre a favor da opción que verdadeiramente considera máis desexábel? A comunidade lingüística galega comete suicidio colectivo por vontade propia? A partir destas preguntas, e en senso contrario, propomos estoutra cuestión: Se o proceso de substitución lingüística non reflectise a vontade da maioría dos galegos, senón que esta fose claramente favorábel á reversión dese proceso, como poderíamos conseguir tal reversión?

Na nosa opinión, é especialmente pertinente discutir a primeira serie de preguntas, dado que por baixo de certas posicións que están emerxendo con forza nos últimos tempos ao lor da deliberación pública sobre a evolución sociolingüística de Galicia latexa unha crenza poucas veces explícita, polo menos poucas veces claramente formulada, que é fundamental tratar. Segundo tal crenza, esa evolución constituiría o simple resultado da suma ou agregación das opcións libres de cada un dos individuos: cada persoa escolle o idioma da súa preferencia, do cal necesariamente se deduce que a substitución lingüística expresaría nos feitos as preferencias da maioría da poboación (aínda que isto non se adoita verbalizar, se cadra por temor a ofender a sensibilidade do público). Por tanto, a propia tendencia evolutiva respondería á cuestión: a substitución lingüística do galego constituiría o resultado permanentemente actualizado dun referendo cotián que expresaría a vontade popular. Como dixemos ao comezo deste parágrafo, expresada dun xeito ou outro (ou mesmo non expresada en absoluto), tal convicción atópase na cerna da argumentación dos sectores sociais que se opoñen á promoción do galego, ben sexa por adhesión activa á supremacía do castelán ben sexa por indiferenza pasiva cara ao destino do galego, entre outras razóns.

Desde ese punto de vista, a política lingüística pro-galego tende a ser presentada como unha intromisión espuria dos poderes públicos, unha interferencia destinada a alterar o resultado das escollas individuais e libres de cada un dos individuos. Nesa vea, moitas das accións das institucións públicas a prol do galego son censuradas como limitativas da liberdade individual de opción lingüística dos castelanfalantes. É máis, dado que non se mencionan outros, déixase sobreentendido que non existen máis obstáculos á liberdade de opción lingüística ca os que padecen os castelanfalantes por culpa das devanditas políticas. Como moito, admítase que o franquismo impuxo limitacións á liberdade lingüística dos galegofalantes, argumento este que, por certo, só se evoca cando se trata de deslexitimar as políticas pro-galego, equiparadas ás da ditadura. Xa que logo, segundo este punto de vista, desde o final do franquismo os galegofalantes non viron limitados de ningún xeito os seus dereitos lingüísticos, ou se se prefíre expresalo doutro xeito, a súa liberdade de opción lingüística.

Por tanto, desde estes sectores realízase unha crítica á política lingüística pro-galego en clave de defensa das liberdades individuais, que estarían ameazadas pola

abusiva intromisión dos poderes públicos nun terreo, o das competencias e usos lingüísticos, que pertencería á esfera das opcións privadas de cada quen. A política lingüística pro-galego situaríanos, pois, ante un dilema entre o liberalismo individualista e o autoritarismo comunitarista. Obviamente, non aceptamos esa formulación do problema, entre outras razóns, porque sostemos que ben pode darse o caso de que, nunha colectividade dada, a suma das accións individuais de cada un dos suxeitos pode producir un resultado global non desexado pola maioría. E este moi ben podería ser o caso que estamos a tratar.

Para argumentar a favor dese punto de vista, achegamos antes unha boa cantidade de datos que nos ofrecen as enquisas sociolingüísticas de 1992, 2003 e 2008. Poderíamos apoiar os resultados relativos aos cambios de lingua intraxeracional e interxeracional que xa presentamos e discutimos con outros moitos relativos ás actitudes lingüísticas da poboación. Para non reiterar cunha enorme cantidade de información que remataría por ser redundante, imos escoller algúns resultados significativos canto a actitudes lingüísticas de dous inquéritos: o do MSG de 1992 e un realizado a finais de 2009 polo Consello da Cultura Galega (as enquisas do IGE non recollen información sobre actitudes). Os datos que se ofrecen pretenden ser simplemente ilustrativos.

Mapa sociolingüístico de Galicia 1992 (Fernández / Rodríguez 1994, Apéndice II)⁴

- *Todos os que viven en Galicia deben saber ou coñecer o galego*: TOTALMENTE OU BASTANTE DE ACORDO (90,9 POR CENTO) / totalmente ou bastante en desacordo (4,8 por cento) / indiferente (4 por cento).
- *Como valora que haxa pais galegofalantes que lles falan aos seus fillos en castelán?*: TOTALMENTE OU BASTANTE EN DESACORDO (52,6 POR CENTO) / indiferente (25,2 por cento) / totalmente ou bastante de acordo (20,7 por cento).

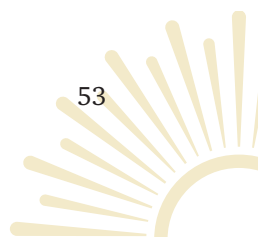
4. Modificamos a orde de preguntas e de opcións de resposta. A primeira, segundo o criterio do autor do presente texto; a segunda, seguindo unha secuencia decrecente.

Enquisa sobre actitudes lingüísticas 2009 (Observatorio da Cultura Galega, no prelo [b])

- *Todos os galegos e galegas deberían saber ou coñecer o galego*: totalmente ou bastante de acordo (51,1 por cento) / de acordo (36,2 por cento) [por tanto, sumando estas dúas porcentaxes, o TOTAL DE ACORDO É O 87,3%] / en desacordo (6,4 por cento) / totalmente ou bastante en desacordo (3,4 por cento) / non sabe ou indiferente (2,9 por cento).
- *Os pais deberían falarlles máis galego aos seus fillos*: totalmente ou bastante de acordo (36,2 por cento) / de acordo (34,6 por cento) [por tanto, sumando estas dúas porcentaxes, O TOTAL DE ACORDO É O 70,8 POR CENTO] / non sabe ou indiferente (12,5 por cento) / en desacordo (11,9 por cento) / totalmente ou bastante en desacordo (4,8 por cento).

Como se pode ver, a esmagadora maioría da poboación galega estima que o coñecemento do galego é unha obriga para a cidadanía toda. Así o estimaba o 90 por cento dos enquisados en 1992 e o 87 por cento deles en 2009. Doutra banda, en 1992, máis da metade desaprobaba a ruptura da transmisión interxeracional do galego, mentres que en 2009 o 70 por cento estimaba que os pais e nais deberan falar máis en galego aos fillos e fillas. Como dixemos, poderíanse ofrecer moitos máis datos sobre aspectos concretos (uso do galego nas administracións, medios de comunicación, escola, etc.) e moitos máis matices. En todo caso, por máis datos que puxésemos sobre a mesa, non quedaría desmentida, senón que sería amplamente corroborada, a impresión inicial que producen os que rematamos de presentar: as actitudes manifestadas por unha ampla maioría da nosa sociedade son decididamente favorábeis ao galego, xa que logo, desmenten con rotundidade a crenza de que o proceso de substitución lingüística é o resultado da vontade da maioría da cidadanía. O cambio de lingua nin é voluntario para a maior parte das persoas que o experimentan individualmente, nin é un fenómeno desexado pola maioría da poboación.

Como explicar a inconsistencia entre estas actitudes e os feitos comprobados? Unha primeira explicación, válida para explicar unha boa parte do cambio lingüístico intraxeracional que favorece o castelán, xa a apuntamos nas páxinas anteriores: son

determinadas circunstancias biográficas as que o forzan. Aínda así, e pensando sobre todo no cambio lingüístico interxeracional, unha posíbel explicación sería que en realidade esa inconsistencia reflicte unha actitude dúplice, ambivalente, da xente, que pretendería compatibilizar termos contraditorios. Dunha banda, estaría a percepción de que o ‘politicamente correcto’, o socialmente ben visto, o que queda ben, é expresar de boca para fóra adhesión ao galego. Da banda contraria, estaría a conformidade pragmática cunhas pautas de conduta desfavorábeis ao galego fundamente interiorizadas. As respostas aos inquéritos estarían, pois, influídas polo desexo de ‘salvar a cara’ do informante e pola percepción de ‘desexabilidade social’ das respostas favorábeis ao galego (suponse que unha enquisa que pregunta sobre a lingua implica unha preocupación positiva por esta). Por parte, esas respostas darían expresión a unha especie de sentimento de compensación simbólica por unha perda real sentida como inevitábel. O certo é que as investigacións cualitativas sobre as actitudes (Iglesias Álvarez 2002 e González González 2003) mostran que, a pouco que se escaravella baixo a tona das benevolentes actitudes que se fan patentes, reaparecen actitudes latentes de reticencia e mesmo resistencia cara ao galego, asociadas á persistencia de vellos prexuízos.

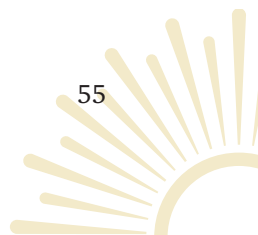
Sexa como for, a disonancia entre os resultados globais da acción colectiva e as intencións ou preferencias da maioría dos actores sociais involucrados na mesma é un fenómeno social ben coñecido e estudado. Un dos principios básicos da Socioloxía, incluso da corrente individualista, é que o feito social é de natureza distinta á suma de feitos individuais, de xeito que as accións dos individuos poden producir efectos globais non desexados e incluso resultar contraproducentes en relación coas preferencias da maioría deles.

Un exemplo típico do fenómeno en aprezo é a desvalorización dos títulos académicos, particularmente dos títulos universitarios. A xente percibe que, por vía da regra, canto máis elevada é a titulación académica conseguida, maiores posibilidades existen de atopar un emprego mellor en termos de ingresos, condicións de traballo e prestixio social. Isto induce a moita xente a realizar grandes investimentos para acadar titulacións académicas elevadas; pero, na medida en que a obtención desas titulacións se masifica, estas tenden a desvalorizarse, decrecendo a súa utilidade para obter un mellor emprego. É obvio que a intención dos individuos que optan por

conseguir os títulos non é desvalorizalos: veláí un efecto dunha decisión masiva non previsto nin procurado polos que a toman, é máis, directamente contraproducente coa lóxica que os levou a tomar esa decisión.

Unha das achegas máis esclarecedoras da teoría de xogos é xustamente a de tornar comprensíbel un fenómeno que a primeira vista semella paradoxal, pero que se produce con moita frecuencia: en moitas situacións sociais en que os suxeitos non actúan de xeito coordinado, decisións racionais de cada individuo (tendo en conta o seu coñecemento sobre as posíbeis decisións doutros) conducen a un resultado global que non é o desexado pola maioría dos suxeitos, a pesar de que estes son conscientes de que existen alternativas mellores. Imos comprobar se esta teoría axuda a entender como é posíbel que a dignificación e a restitución do galego sexan aspiracións sociais amplamente compartidas, conforme reflicten as enquisas, ao tempo que unha parte significativa dos individuos actúa de xeito contradictorio con esa aspiración, como é o caso de parellas galegofalantes que educan os fillos en castelán.

Neste paso, imos seguir a brillante explicación que desenvolve Josu Mezo (2007). A aprendizaxe, uso e transmisión da lingua é un dos moitos comportamentos humanos en que as accións de cada individuo están condicionadas polas dos demais. Nestes contextos estratéxicos as accións de cada individuo dependen máis das súas observacións e expectativas sobre as condutas dos outros ca das súas preferencias 'reais'. Exemplo clásico é a 'traxedia dos comúns': poñamos por caso, o marisqueo. Cando múltiples usuarios explotan un ben común (tal coma o do noso exemplo), os usuarios do ben saen gañando colectivamente se todos eles actúan de xeito responsábel e limitan a explotación: respectan as vedas, as limitacións canto ao uso de certas artes, as normas canto ao tamaño das pezas capturadas, á cantidade máxima por persoa e día, aos controis sanitarios, etc. Cada un dos suxeitos non obtén ningunha vantaxe individual ao facelo e sabe que se só el restrinxo o seu uso e os demais non o fan, estarase infrinxindo un dano a si mesmo (*facer o parvo*), pois iso non mellorará significativamente o estado do ben sobreexplotado. En troca, se a maioría limita o consumo (*comportamento responsábel*), aquel ou aqueles que non o fagan están a beneficiarse do sacrificio dos demais sen custo ningún para si mesmos (*ir de aproveitado*, como é o caso do furtivismo no noso exemplo).

Como deixamos dito máis arriba, neste tipo de situacións a actuación de cada un depende estreitamente das expectativas que teña sobre a conduta dos demais, e no caso de procesos dinámicos, nos que hai que ir reafirmando a decisión sucesiva e reiteradamente, tamén das percepcións e avaliacións que cada suxeito vai realizando do comportamento observábel dos outros. Se non é posíbel identificar, sancionar ou impedir os comportamentos *aproveitados*, ou incentivar e premiar as condutas *responsábeis*, córrese o risco de que aconteza a ‘traxedia dos comúns’: o ben é malbaratado ata o esgotamento, con prexuízo para todos. A fórmula para evitar a traxedia dos comúns pasa por artellar unha acción concertada, que entre outras cousas se oriente a alterar o cálculo de custos e beneficios dos individuos, de xeito que *facer o listo* se converta en *pasar de listo*, porque resulte un comportamento menos rendíbel que portarse responsabelmente. Iso pode conseguirse disuadindo os tentados de *facer o listo* —o que tipicamente implica aplicarlles sancións—, ou ben por incentivar con beneficios específicos o comportamento responsábel. Estas sancións ou beneficios denomínanse *incentivos selectivos*.

Máis en concreto, segundo J. Mezo (1997), o caso das linguas parécese ao modelo dos problemas de ‘masa crítica’. Con esta denominación faise referencia a aquelas situacións en que para cada individuo a decisión de comportarse dun xeito determinado depende da súa expectativa ou percepción sobre *cantos individuos* o van facer ou o están a facer: se un número considerado ‘suficiente’ realiza a acción en cuestión, o individuo tamén a realizará; se non se atinxe o número suficiente, el non se unirá ou deixará de facela. Trátase de accións con tendencia a equilibrios extremos, porque se producen reaccións en cadea. Vexamos o exemplo das ceas anuais de ex-compañeiros de estudos: os que non realizan a acción de asistir non se benefician da súa decisión, pero cantos máis participan, máis beneficiosa é a actividade para os que acoden, de maneira que os ausentes causan un prexuízo indirecto, unha especie de *lucro cesante* para os asistentes. Mesmo pode acontecer que o prexuízo sexa real: por exemplo, supoñamos que existe unha relación entre o número de asistentes e o prezo e calidade do restaurante, de maneira que cantos máis asisten máis barato é o prezo, cantos menos, a calidade do restaurante diminúe, e a partir dunha determinada masa crítica poden conseguirse prezos moi vantaxosos nun restaurante excelente.

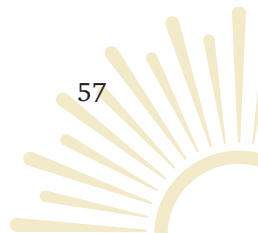

En todo caso, o que decide ir arrisca: cantos menos individuos toman a decisión de acudir, menos beneficiosa será esta. Ata que se atinxe un limiar mínimo —a tal *masa crítica*—, a participación será custosa, e máis custosa canto máis lonxe se está de chegar a ese limiar, o cal resultará disuasorio para os que dubidan se ir ou non. Se non se atinxe a masa crítica, a tendencia evolucionará cara a un decrecemento da asistencia á cea: as defeccións entre os asistentes irán incrementándose de ano en ano, o que pola súa vez encarecerá progresivamente o custo da asistencia, ata que probabelmente a cea deixe de celebrarse. Pola contra, a partir dese limiar mínimo ou masa crítica, a participación será moi beneficiosa e por tanto a asistencia tornarase atractiva, o cal xogará como elemento persuasivo para os que dubidan: o número de participantes tenderá a crecer de ano en ano. Nestes casos é crucial atinxir a masa crítica, que é a que garante o suceso e a continuidade da convocatoria, e para conseguir chegar a ela tamén se poden aplicar incentivos selectivos, por exemplo beneficiar os primeiros que se apunten.

Mesmo así, o resultado final pode ser ou non do gusto da maioría dos participantes. Por exemplo: pode que todos ou a maioría acaben indo cear (resultado desexado) pero que o fagan vestidos de etiqueta, cando en realidade a maioría preferiría ir vestido informalmente. Tanto no caso da asistencia á cea coma no da vestimenta axeitada, como se bota de ver, o resultado final non depende directamente das preferencias maioritarias nin necesariamente as reflicte. Depende moito máis das expectativas dos concernidos: do que cada un supón ou espera que van facer os demais, e do que pensa que os demais esperan ou supoñen que vai facer el.

E agora, preguntámonos: se nunha cea de ex-compañeiros de clase observamos que unha gran maioría dos asistentes viste de etiqueta, podemos sen máis deducir desa observación que escolleron libremente vestir así? Antes de chegar a esa dedución, non cumprirá informarse, por exemplo, de se existe unha norma do restaurante que tal impón? Ou un costume social que presiona nese sentido? Non podería ser que os convidados se deixasen levar polo *hábito*? E como podemos asegurarnos de que a decisión sobre a vestimenta acaída reflicte a vontade da maioría, se non é poñendo sobre a mesa o asunto, discutíndoo entre todos e tomando unha decisión deliberada, no canto de deixarse levar pola rutina?

No caso dunha lingua ameazada que está afectada por un proceso de substitución, a maioría dos seus falantes pode desexar manter esa lingua no canto de per-

dela, pero a súa conduta en relación coa retención da lingua (particularmente, na transmisión interxeracional) depende das expectativas canto ao comportamento dos outros falantes e da percepción da conduta destes: se a maioría retén a lingua e a transmite, evitarase a substitución lingüística, pero se se produce un número de defeccións suficientemente elevado e estas incrementan as expectativas de que se van producir máis defeccións, o proceso de substitución lingüística avanzará a ritmo progresivamente acelerado, rematando por producirse 'a traxedia dos comúns'. Os falantes, movidos pola ansia de conseguir unha vantaxe individual e inmediata, acaban por estragar un patrimonio común, cuxa conservación e arrequeamento é beneficioso para todos. Cal é a maneira de evitar isto? A acción colectiva concertada, isto é, a política lingüística, sobre a que falaremos decontado.

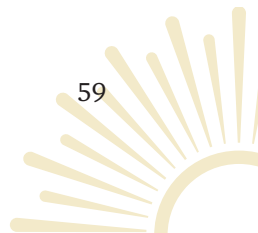
Volvamos antes de máis a vista sobre os cambios de lingua intraxeracional e interxeracional. É obvio que o primeiro, o que se produce ao longo da vida, é o que pode, a priori, estar máis suxeito ao control volitivo do falante. Así e todo, xa vimos antes que, en realidade, existe unha serie de condicionamentos moi importantes (ensino, traballo) que presionan a favor do cambio cara ao castelán, e que, en troques, o cambio a favor do galego é o que responde maiormente á decisión incondicionada do falante, conforme declaran as persoas enquisadas. Por tanto, o cambio cara ao galego é máis ben 'libre' e 'voluntario', mentres que o cambio cara ao castelán resulta moito máis condicionado, e, por tanto, é moito menos libre. Canto ao cambio interxeracional, parece evidente que a cuestión sobre a liberdade de opción só ten sentido se nos referimos aos proxenitores, pois o naipele non ten ningunha posibilidade de decidir sobre a súa lingua inicial, que vén cadrando coa que lle falan aqueles. Daquela, preguntémonos: a ruptura da cadea de transmisión interxeracional do galego responde a unha 'decisión' libre dos proxenitores? Despois do xa visto e explicado previamente, temos un bo fundamento para dar unha resposta negativa, se por 'decisión' se entende unha opción deliberada, que se toma en ausencia de calquera presión e con plena consciencia das súas consecuencias, inmediatas e mediatas. E como podería conseguirse que esa fose unha decisión realmente libre?

En primeiro lugar, hai que facerlles evidente que os cálculos estratéxicos que subxacen a esa decisión son erróneos: por unha banda, o rapaz ou rapaza que recibe

o castelán na casa non está en situación de vantaxe obxectiva (só por ese feito) en relación co(a) que recibe o galego; e isto porque, nas condicións sociolingüísticas prevalentes, a obtención de competencia en castelán está garantida en todo caso, o que non acontece coa obtención de competencia en galego. Por tanto, os cativos e cativas que reciben o galego como lingua inicial teñen moitas máis posibilidades de acadar unha mellor competencia comunicativa nas dúas linguas ca os que reciben o castelán. A transmisión interxeracional do galego non dificulta nin impide a obtención dunha competencia adecuada en castelán desde unha idade temperá, pois esta está garantida pola potente presenza ambiental do idioma do Estado, que facilita a súa aprendizaxe por impregnación. A ruptura desa transmisión, pola contra, ten moitas probabilidades de resultar perturbadora para o rapaz ou rapaza que a sofre, e afectar negativamente a obtención dunha competencia desexábel nas dúas linguas, especialmente, como é obvio, en galego.

O sistema ecolingüístico da Galicia actual é, como sinalamos, ben diferente ao da Galicia de mediados do século pasado, pois neste a presenza ambiental do galego era moito maior e a do castelán moito menor da que é hoxe en case todos os hábitats. Efectivamente, nas condicións que estaban vixentes hai cincuenta ou sesenta anos, na maior parte dos barrios, vilas e por suposto aldeas galegas, a 'presión' ambiental a favor do galego garantía a aprendizaxe desta lingua por impregnación, o que non se pode dicir en absoluto das condicións actuais. Polas mesmas razóns, na actualidade o uso preferente do galego nas garderías, nos centros de educación infantil e primaria non obstaculiza a aprendizaxe do castelán, nin sequera dos rapaces e rapazas galegofalantes iniciais. Todos os temores canto a isto, infelizmente moi espallados, carecen de calquera fundamento empírico nin racional. En definitiva, o obxectivo de que a rapazada sexa plenamente competente nas dúas linguas, galego e castelán, un obxectivo amplamente compartillado, conséguese mellor (ou, máis exactamente, só se pode conseguir) ensinándolles o galego na casa e na escola.

En segundo lugar, hai que facer ver á xente que a ruptura da transmisión interxeracional da lingua ten unhas consecuencias sobre un ben común (o idioma) non previstas por eles e probabelmente non desexadas nin por eles nin pola maioría. Constitúe unha táctica que pode ofrecer vantaxe particular no inmediato, pero que á derradeira resulta prexudicial para o conxunto do país. Os pais e nais deben coñecer

isto e ponderar a decisión con mellor coñecemento de causa. Nas condicións actuais, na maior parte de Galicia, os rapaces e rapazas que non aprenden o galego na familia dificilmente conseguirán unha competencia fluída no idioma, especialmente nos seus rexistros coloquiais, pois o sistema educativo só fornece, no mellor dos casos, capacidade para o seu uso formal, non espontáneo. O abandono do galego na transmisión interxeracional ten consecuencias letais para o seu futuro.

En terceiro lugar, o valor do galego debe ser incrementado, tanto de cara á integración no sistema educativo canto cara á promoción social. Para isto, é imprescindible dunha banda reforzar a presenza do idioma na educación, especialmente nos chanzos iniciais e nos medios, doutra banda, incrementar (no canto de reducir) os requisitos lingüísticos nos postos de traballo, sempre que e na medida en que estea funcionalmente xustificado, non só nas administracións públicas, mais tamén nas empresas privadas que prestan servizos públicos. Todo iso, acompañado dun cambio de valores sociais que recargue o prestixio da cultura e a lingua galegas, en xeral, da autoestima e autoconfianza da cidadanía galega.

Como dixemos, os desaxustes entre preferencias maioritarias e resultados globais de accións individuais só poden remediarse mediante a acción colectiva concertada; nese sentido, o proceso de normalización lingüística pode verse como o resultado dunha acción colectiva a favor dun ben común, que esixe o compromiso e o esforzo de cada un dos individuos. A analoxía co coidado do medio ambiente ou a loita contra a desigualdade de xénero resulta obvia. Da argumentación anterior dedúcese unha xustificación sólida da política lingüística como acción concertada destinada a orientar os resultados de determinados procesos sociais na dirección desexada pola maioría. Cuestión distinta é a das posibilidades e límites desa política. Imos debuzarnos agora neste asunto.

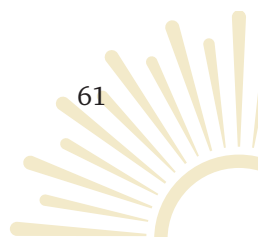
POLÍTICA LINGÜÍSTICA: NORMALIZACIÓN É LIBERDADE

O tramado de relacións entre as linguas e as sociedades é, como dixemos, extraordinariamente intricado, e iso fai moi difícil desentrañar en profundidade a súa sofisticada sutileza e a súa desafiante complexidade, e moito máis aínda actuar de xeito eficaz sobre el. É que, cando se estudan desde o punto de vista das

súas condicións de existencia histórica, descóbrense que as linguas (os seus múltiples usos, as valoracións que se lles atribúen) son fenómenos entrefebrados de moitos xeitos distintos, uns mediatos e outros inmediatos (e polo mesmo, uns evidentes, outros non tanto), cunha ampla variedade de aspectos da vida social. E pensando xa especificamente nos casos de bilingüismo social, decatámonos de que as dinámicas da produción e reprodución das linguas en contacto poden verse afectadas por unha gran variedade de procesos sociais, tales como transformacións económicas, migracións populacionais, implosións ou explosións demográficas, catástrofes ecolóxicas, innovacións tecnolóxicas (sobre todo no eido das tecnoloxías da comunicación), conflitos bélicos ou confrontacións entre grupos étnicos ou sociais e outras moitas, incluíndo, nótese ben, decisións ou actividades non especificamente lingüísticas de autoridades políticas, relixiosas ou outras.

A idea básica que subxace á política lingüística é que, abandonada ao xogo das dinámicas sociais que resultan dos procesos do tipo dos que acabamos de mencionar, e como efecto colateral dalgunha delas (ou dunha combinación de varias delas), unha determinada situación sociolingüística pode evolucionar nun sentido non desexado. Máis particularmente, as políticas de defensa e promoción dun idioma ameazado (que aquí denominamos de reversión da substitución lingüística) parten da constatación de que, abandonado ao acaso das dinámicas sociopolíticas que nun momento dado o arrastraron á súa marxinación e posteriormente o apuxan á súa desaparición, ese idioma, efectivamente, desaparecerá. Esas políticas apóianse, pois, na vontade dos grupos sociais que achan inxustificábel a subordinación e indesexábel a desaparición de tales idiomas, e teñen como obxectivo corrixir ou mitigar os efectos prexudiciais de dinámicas sociais de distinto tipo, como as antes amentadas, que están afectando ou poden afectar negativamente a unha lingua ou ao grupo lingüístico correspondente (Ricento 2006).

Desde esta perspectiva, a política lingüística que ten como obxectivo a reversión da substitución lingüística constitúe un elemento de acción das comunidades concernidas para remediar situacións que se xulgan indesexábeis, e presupón un certo grao de autorregulación de tales comunidades. A política lingüística responde, pois, á arela das sociedades democráticas contemporáneas de controlaren os seus

destinos colectivos, velando pola preservación de bens comúns valiosos, no canto de abandonalos á súa sorte, quer dicir, ao incerto xogo de forzas e poderes sociais situados fóra do alcance do escrutinio da cidadanía. En definitiva, desde un punto de vista democrático, a política lingüística é un elemento de autorregulación, que visa garantir a igualdade e liberdade dos falantes e dos grupos lingüísticos, preservando o pluralismo e a diversidade e facilitando o desenvolvemento pleno e realización dos individuos e das distintas comunidades lingüístico-culturais (Subiela 2008).

Dependendo da perspectiva, a situación concreta e mesmo o momento histórico en que nos situemos, a política lingüística pode ser definida de distintas maneiras. Nunha primeira aproximación, podemos definila como a acción dos axentes políticos (partidos, movementos sociais ou outros) e dos poderes públicos (tipicamente, parlamentos e gobernos) sobre a forma, usos ou valoración social das linguas ou, o que é o mesmo, sobre as competencias, prácticas e actitudes dos falantes. Nunha perspectiva máis ampla, atinxe á acción política en relación coas linguas, quer dicir, as intervencións sobre as linguas e os seus falantes considerada como parte das loitas pola obtención, o mantemento e a lexitimación do poder. Segundo isto, os estudosos da política lingüística adoitan referirse a dous tipos de obxectivos da Política Lingüística: os patentes, que son os máis visíbeis e que adoitan cinxirse ás accións sobre as linguas e os falantes, e os latentes, que relacionan estas accións coas confrontacións arredor do poder, que son menos visíbeis pero que teñen unha importancia crucial (Cooper 1989).

A política lingüística existe, probabelmente, desde que existe o poder social; endebén, ata tempos relativamente recentes foi case sempre unha actividade de tipo informal, pragmática e *ad hoc*. Como xa sinalamos, adoito as dinámicas sociolingüísticas resultan ser efectos colaterais ou derivados doutro tipo de evolucións económicas, políticas, demográficas, culturais, etc. Cando unha determinada política lingüística se orienta a reforzar as tendencias sociolingüísticas que xa están en marcha e que favorecen unha lingua dominante, isto é, cando unha política lingüística ten como obxectivo reforzar unha situación *de facto*, habitualmente non pasa de ser esa actividade escasa ou nulamente formalizada. Por exemplo, se por causa da explotación abusiva dos recursos dun territorio determinado, están a disgregarse e desaparecer as comunidades étnicas que o habitan, e como consecuencia as linguas faladas por estas van camiño da extinción, a ausencia de calquera medida explícita a favor

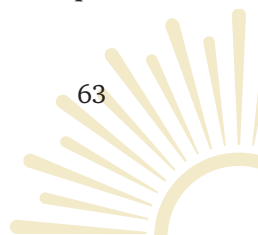
de tales linguas constituirá en por si unha política lingüística (e moi eficaz, por certo) orientada á destrución das mesmas.

Pola contra, como atrás expuxemos, aquí interésannos as políticas lingüísticas que teñen como obxectivo corrixir situacións de subordinación de linguas minorizadas. Tamén nestes casos poden aducirse exemplos históricos de procesos de promoción de linguas subordinadas e mesmo de reversión de procesos de minorización que non foron resultado da aplicación de políticas lingüísticas planificadas e sistemáticas. Nestes supostos a reversión da substitución lingüística asóciase habitualmente a procesos históricos máis amplos de emerxencia histórica dunha etnia, en particular procesos de construción nacional, dos que a ‘normalización’ da lingua propia foi en moitas ocasións un obxectivo central deliberadamente procurado, e noutros unha simple consecuencia derivada do conxunto do proceso de nacionalización (Joan i Marí 1996). A noción de política lingüística comeza a callar ao fío destes procesos, en particular no centro, leste e norte de Europa desde o século XIX.

1. Posibilidades e límites da política lingüística

Ao longo da historia, os estados, gobernos, tribunais —distintos poderes, en fin— interviñeron de moitas maneiras (directas ou colaterais, consistentes ou azarosas, deliberadas ou improvisadas) mediante decisións que alteraron significativamente as condicións de existencia histórico-social dos idiomas. Como acabamos de afirmar, o que si é relativamente recente é a política lingüística entendida como actividade específica, exercida de xeito sostido e deliberado, e formulada de xeito explícito, suxeita a debate e escrutinio públicos e plasmada en normas legais. O carácter relativamente novidoso deste ‘estilo’ de política lingüística tampouco resulta en absoluto exclusivo desta: a acción política, e particularmente a intervención governamental sobre moitas outras esferas da actividade humana, desde a educación ou a sanidade ata a cultura, o urbanismo ou o medio natural, pasou por transformacións históricas similares.

En efecto, é teoricamente posíbel concordar en que determinados procesos de substitución lingüística non son desexados nin desexábeis, e ao mesmo tempo

soster que os poderes públicos non deben intervir neles, ben porque se entende que tal intervención sería ilexítima (por tanto, estes non *deben* intervir), ou ben porque se pensa que carecería de efectividade, ou mesmo que podería ser contraprodente (por tanto, a intervención sería lexítima, pero ineficaz). É así que a política lingüística ten que confrontar obxeccións atinxentes ora á súa lexitimidade, ora á súa efectividade. Isto tampouco non é novidade. Cómpre lembrar que obxeccións semellantes foron opostas aos progresivos avances das políticas públicas nos diversos terreos: lémbrese por caso que o Ministerio de Educación existe en España só desde comezos do século XX, e o de Cultura ten escasas décadas de existencia. No seu momento, a formulación de políticas públicas nestes dous terreos, a educación e a cultura, foron obxecto de cuestionamento e debate (de feito, seguen a selo en moitos aspectos). E o mesmo se podía dicir, *mutatis mutandis*, por aducir máis exemplos, de ámbitos tan heteroxéneos como a sanidade, a igualdade racial, a discriminación de xénero ou a preservación do medio natural.

En case todos os casos devanditos, e máis que se puidesen citar, a necesidade e a lexitimidade da intervención pública foi e é obxecto de esgrevios debates, non menos ca a conveniencia, límites e modalidades que esta pode adoptar. Neses debates, xorden case invariabelmente obxeccións por parte dos defensores dun determinado *status quo* que por conviccións ou intereses materiais se desexa manter inalterado, e os argumentos adoitan ser de corte liberal. No seu momento argumentouse (e arguméntase): por que o Estado ía intervir no terreo da educación, se xa a igrexa e os particulares tomaran conta del? Con que dereito os organismos internacionais deciden pór a cada país límites ás emisións de CO₂ á atmosfera? Teño a experiencia como profesor de discutir cada curso cos estudantes a lexitimidade das políticas de discriminación positiva aplicadas ás mulleres e aos grupos étnicos marginados, o que me permite comprobar ata que punto están arraigados no *common sense* os axiomas pseudoliberais.

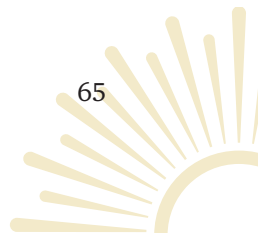
Pola contra, a defensa da intervención pública en cada un deses campos e outros semellantes correu case sempre a cargo dos sectores que consideraban inaceptábel o *status quo* e argumentaban que os poderes públicos non só estaban lexitimados para actuar, senón que se lexitimaban ao facelo, sempre, claro está, que a súa intervención respectase os procedementos e os límites que impón o marco democrático.

Aquí aquece introducir unha observación, que parecerá obvia, pero que resulta da maior importancia para o noso asunto: os réximes ditatoriais responden a esixencias moito máis laxas canto á lexitimación, límites e procedementos de actuación ca os réximes democráticos. Isto pode facilitar grandemente as accións dos gobernos autoritarios, pero, contra o que poida parecer, non necesariamente garante unha maior efectividade. En todo caso, a nosa liña argumental para as políticas lingüísticas presuporá sempre un marco democrático.

Unha resposta ao interrogante sobre a necesidade e lexitimidade das políticas lingüísticas está, en certa maneira, dada anteriormente, cando nos referimos aos resultados indeseados da acción colectiva non concertada. Sinalamos alí que o único xeito de tentar evitar estes é precisamente mediante a concertación das vontades. Cuestións diferentes son as que colocan as interrogacións sobre os límites e as posibilidades destas políticas. Canto aos límites, semella obvio que estas teñen que centrarse nos usos institucionais, públicos, das linguas, e deben coidarse de invadir os ámbitos privados. Canto ás posibilidades, dependen moito da situación de partida, dos factores en xogo e dos esforzos aplicados a modificar a situación concreta no senso desexado. A primeira vista, estando a transmisión lingüística interxeracional na cerna dos procesos de substitución lingüística, e situándose este fenómeno no ámbito privado dos usos lingüísticos dentro da familia, parecería que topamos co paradoxo de que o obxectivo principal da política de reversión da substitución lingüística cae fóra dos límites lexítimos da súa acción. Ese paradoxo é só aparente, des que, como sinalamos, a decisión sobre transmitir ou non a lingua propia aos descendentes está fortemente influída por factores que constitúen obxectivos privilexiados, e lexítimos, das políticas lingüísticas, como tal, o réxime lingüístico do sistema educativo, a utilidade dos idiomas para o progreso social, o prestixio, etc.

Canto ás posibilidades da política lingüística, lembramos que o proceso de substitución avanza gradualmente e os esforzos para revertela poden aparecer en calquera dos seus varios estadios de progresión. Nos estadios iniciais, cando a infiltración da lingua ameazante (A) é recente e a súa implantación na comunidade falante da lingua ameazada (B) é superficial, resultará máis doado conseguir a reversión. Nos estadios avanzados, cando a infiltración da lingua A é xa antiga e esta se atopa solidamente implantada na comunidade B, os esforzos para conseguila terán maiores

dificultades. Outros factores poden engadir facilidades ou dificultades ao proceso: o estatus relativo de cada unha das linguas en contacto, por exemplo, ou a distancia entre elas. Non é o mesmo que o idioma A sexa unha lingua de gran tamaño demográfico e ampla difusión internacional, ca que sexa unha lingua de tamaño medio e difusión rexional. Igualmente, non é o mesmo que a lingua B sexa un idioma de demografía reducida e puramente local, ca que posúa unha base demográfica extensa e goce de normal desenvolvemento fóra das fronteiras do país en que se produce o contacto coa lingua A.

Así e todo, convén subliñar que o tamaño e extensión das linguas non é necesariamente un factor relevante ou máis relevante. Tampouco o é a semellanza entre as linguas en contacto: é certo que a maior proximidade facilitará a intercomprensión mutua (o que tecnicamente se denomina ‘bilingüismo inherente’), a aprendizaxe das dúas linguas e por tanto a convivencia bilingüe, mentres que a maior distancia implicará máis dificultades en todos eses aspectos. Mais, por outra banda, a semellanza facilita a dialectalización da lingua subordinada, mentres que a disimilitude subliña o rol identificador desta. Xa que logo, ambos os factores (tamaño e extensión relativa das linguas en contacto e distancia interlingüística entre elas) poden resultar máis ou menos favorecedores ou decisivos dependendo das circunstancias concretas e das estratexias que se adopten en cada caso.

O que si procede subliñar é que os procesos de reversión da substitución lingüística teñen que afrontar adoito problemas extremadamente difíciles. Isto coloca un par de cuestións máis, que non se deben esquivar: dunha banda, os custos da política lingüística, non tanto económicos, canto en recursos de todo tipo (desde o tempo ata os esforzos persoais investidos); doutra, os procedementos e estratexias. É que, para teren suceso, as políticas de reversión da substitución lingüística requiren unha rexa determinación e unha incansábel tenacidade —isto é, unha robusta vontade política—, alén da aplicación de grandes enerxías sociais, de non escasos recursos económicos, institucionais e humanos, e de elevadas doses de intelixencia táctica. É obvio que neste caso non ten sentido realizar o cálculo custos/beneficios en termos materiais, senón en termos de bens intanxíbeis, bens aos que xa nos referimos: basicamente, trátase do incremento da autoconfianza, da cohesión social e da visibilidade da comunidade a través do fortalecemento da identidade colectiva. Nese senso, a planifi-

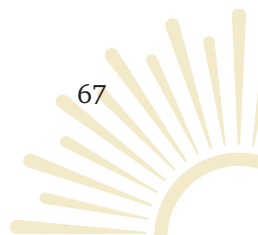
cación lingüística aparece como un procedemento de optimización de recursos, pois ofrece maiores probabilidades de atinxir os obxectivos e a menos custo.

Canto á estratexia, impóñense dúas consideracións decisivas, complementarias entre si: cómpre unha orientación clara do conxunto do proceso, e un desenvolvemento gradual deste. A clareza de obxectivos é fundamental porque establece o horizonte que se pretende alcanzar, que, obviamente, debe ser compartido de xeito amplamente maioritario pola sociedade atinxida. Por caso, en Galicia parece existir un desencontro de fondo entre posicións irredutíbeis: dunha banda, hai sectores que defenden a reversión da substitución lingüística co obxectivo de atinxir o monolingüismo social en galego; da banda contraria, hai sectores que non contemplan a necesidade da reversión da substitución lingüística e, ou ben consideran erroneamente que a situación actual do galego é sustentábel, ou ben entenden que a mellor política lingüística é a non-política lingüística (isto é: que resulta preferíbel deixar que a propia lóxica dos acontecementos aboque á substitución do galego nun prazo máis ou menos longo). É imperativo (re)estabelecer un consenso fundamental, amplamente maioritario na cidadanía e entre as forzas políticas e sociais, a favor do fomento de políticas de reversión da substitución lingüística do galego co obxectivo de situar o noso idioma propio en pé de plena igualdade, formal e real, co castelán.

Como dixemos, a clareza canto aos obxectivos debe ser compatíbel cunha imprescindíbel flexibilidade táctica, e incluso coa capacidade de rectificar sobre a marcha. A adaptación aos distintos contextos é condición para avanzar. O secuenciamento dos procesos, desde obxectivos máis modestos, relevantes e inmediatos a outros máis ambiciosos, colaterais ou remotos, é fundamental para ir conseguindo pequenos sucesos que permitan avanzar sobre terreo seguro. O encadeamento de éxitos modestos dá confianza para seguir avanzando no longo camiño, mentres que o empeño en conquistar grandes obxectivos imposíbeis de atinxir no curto e o medio prazo ofrece a vía máis segura para o fracaso, de onde derivará a sensación de frustración e o desánimo.

2. Políticas lingüísticas de facto e de iure

O establecemento dos tipos de políticas lingüísticas pode ser abordado desde diferentes perspectivas. Para comezar, e retomando consideracións que acabamos de

tecer, segundo se atopan ou non formuladas en corpos normativos explícitos, poden distinguirse dous grandes tipos de política lingüística: a política lingüística *de facto*, isto é, máis ben implícita e pragmática, e a política lingüística *de iure*, isto é, maiormente explícita, plasmada en normas legais. Por outra banda, nos contextos de contacto lingüístico, segundo os seus obxectivos, existen políticas lingüísticas uniformistas, que favorecen a difusión dunha lingua dominante sobre outra(s) e políticas pluralistas, que favorecen o mantemento da diversidade lingüística e, cando procede, a revitalización, restitución ou normalización de linguas minorizadas.

Existen moitas combinacións posíbeis entre estes tipos, máis aínda se temos en conta os distintos contextos políticos en que se poden dar: democráticos ou autoritarios, autonomistas ou centralistas. Arestora interézanos salientar que, tipicamente, as políticas lingüísticas pluralistas, de reforzo ou restitución de idiomas ameazados, adoitan desenvolverse en contextos democráticos de estados descentralizados (con autonomía das comunidades territoriais), e ser políticas *de iure*. Pola contra, as políticas lingüísticas uniformistas, orientadas á imposición dun idioma dominante, danse tipicamente en contextos autoritarios (ou ditatoriais) de estados centralizados, e adoitan ser políticas *de facto*.

Así, o réxime franquista aplicou unha política lingüística autoritaria, uniformista e en boa medida *de facto*, isto é, implícita. A coerción sobre os falantes do galego e as outras linguas nacionais da periferia exerceuse fundamentalmente a través dunha ‘represión difusa’, quer dicir, a creación dun ambiente opresivo xeral sostido máis ben mediante censuras puntuais, golpes indirectos e ataques colaterais, que non por medio de punicións específicas, públicas e notorias. Con certeza, estas producíronse para restabelecer ou manter o nivel de coerción procurado cando ou por se acaso este decaía, e así asegurar a eficacia do mecanismo de represión difusa. A supremacía do castelán e a derogación das outras linguas operaba máis a través de hábitos adquiridos, rutinas interiorizadas, costumes consagrados pola práctica, códigos tácitos que a maior parte do tempo se aplicaban de xeito automático, inconsciente ou semiconsciente, que non mediante regulacións explícitas e instrucións precisamente formuladas.

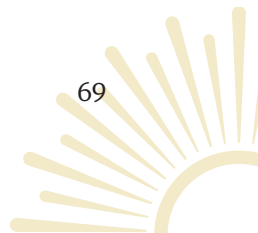
Ao contrario do que aconteceu durante a ditadura coa súa política lingüística uniformista *de facto*, ao final do franquismo, nun contexto democrático e autonó-

mico, comezaron a formularse políticas lingüísticas *de iure* orientadas a manter o pluralismo e a restituír as linguas ameazadas da periferia, políticas que constituíron unha auténtica novidade. Esas políticas formuláronse en termos de normalización lingüística, e precisamente por producírense en contexto democrático e formulárense explicitamente, foron e son obxecto de constante escrutinio e deliberación pública. Xa que logo, os debates sobre a normalización lingüística son esperábeis e, en principio, constitúen un signo de vigor da democracia; por iso mesmo resultan especialmente rexeitábeis, e mesmo repulsivas, as comparanzas que se establecen entre as políticas de normalización lingüística e a política lingüística opresiva da ditadura. A seguir imos considerar a significación, implicación e debates arredor da normalización lingüística.

3. Normalización lingüística. Presupostos e implicacións

Ao longo da nosa historia contemporánea a reivindicación do galego foi formulada en termos de nacionalización, isto é, de modernización do noso país (Monteagudo 1999). Por vía da regra, como aconteceu en toda Europa, os promotores desa reivindicación presentárona como unha restauración, unha volta ás orixes, fosen estas entendidas como ‘raíces populares’ ou ben como ‘raigañas históricas’ (ou ambas). Despois de décadas de estudo sobre os nacionalismos, temos a certeza de que, por paradoxal que isto pareza, a retórica da restauración da nacionalidade e da volta á autenticidade da cultura tradicional acompañou os procesos de modernización social, nomeadamente a urbanización, inseparábeis da creación das nacións modernas. O mesmo pode dicirse dos procesos de ‘normalización’ de linguas previamente subordinadas, moitas delas carentes de tradición literaria ou incluso ágrafas: a promoción desas linguas xustificouse en termos de recuperación do idioma auténtico e propio, ao tempo que abocou á súa modernización (Fishman 1972).

Sexa como for, en España pugnaron entre si dous modelos de nacionalización e modernización rivais: o modelo centralista, de nacionalización monocéntrica no molde castelán, que implicaba a marxinalización das linguas e culturas ‘periféricas’, e o modelo pluralista, de nacionalización policéntrica, co recoñecemento da diver-

sidade lingüística e nacional dos pobos, sen negar o papel do castelán como lingua franca ou xeral (Núñez Seixas 1999). Como é ben sabido, na nosa historia contemporánea o modelo predominante foi o centralista, que se pretendeu impor mediante políticas autoritarias, e mesmo ditatoriais. Por iso, no contexto español, centralismo e restrición ou falla de liberdades van estreitamente da man; e polo mesmo a estas alturas da historia española resultan tan pouco críbeis as propostas de centralismo xacobino, por moito que se envolva nun discurso liberal. Ao recoñecer e garantir no seu artigo 2 o “dereito á autonomía das nacionalidades e rexións”, a Constitución de 1978 abriu a posibilidade de ensaiar a aplicación dun certo modelo de nacionalización policéntrica, aínda que fose con fortes cautelas e notábeis limitacións.

Como consecuencia, constituíronse comunidades autónomas, algunhas das cales se definiron como ‘nacionalidade histórica’ nos seus estatutos (caso do Estatuto de Autonomía de Galicia, artigo 1: “Galicia, nacionalidade histórica, constitútese en Comunidade Autónoma para acceder ao seu autogoberno”). En varias comunidades autónomas con lingua propia, entre elas Galicia, están vixentes leis que se titulan de *normalización lingüística*, nas que esta aparece enunciada como obxectivo fulcral das políticas lingüísticas desas comunidades. O uso deste termo ten, por tanto, carácter oficial. Tanto é así, que para definilo en termos xurídicos podemos acudir ao propio Tribunal Constitucional, que na súa recente sentenza sobre o Estatuto de Autonomía de Cataluña sinala o alcance da normalización lingüística ao confirmar

a procedencia de que o lexislador poida adoptar as axeitadas e proporcionadas medidas de política lingüística tendentes a corrixir, de existiren, situacións históricas de desequilibrio dunha das linguas oficiais respecto da outra, reparando así a posición secundaria ou de postergación que algunha delas puidese ter (STC, EAC, FJ 14a; *a tradución é nosa*).

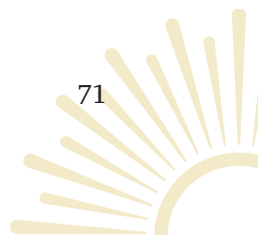
Pero, obviamente, isto refírese aos obxectivos ‘patentes’ da política lingüística, isto é, os que antes mencionamos como relativos ao coñecemento, uso e valoración social das linguas. Pero, non menos obviamente, este é un obxectivo que non se esgota en si mesmo, senón que forma parte dun proxecto de maior alcance, que é o que o dota de sentido. Quer dicir, a normalización lingüística é por unha banda un

obxectivo en si mesma, pero por outra parte contribúe a unha meta, non explícita, de maior alcance. Esa non é outra que a da construción de Galicia como país ('nacionalidade', segundo o Estatuto de Autonomía vixente) a través do autogoberno, autogoberno alicerzado nunha visión colectiva dos nosos intereses compartidos e privativos, visión que é precisamente a base dunha cultura de noso. A normalización lingüística é un propósito inseparábel da autonomía política de Galicia, que pola súa vez constitúe un instrumento para o noso autogoberno e a afirmación da nosa personalidade nacional. Se Galicia non posúe unha lingua e cultura propias non constituiría unha *nacionalidade*, por empregar a terminoloxía constitucional; e só no contexto do seu recoñecemento como tal nacionalidade ten sentido o obxectivo da normalización lingüística.

O devandito está expresado con rotunda clareza no preámbulo á Lei de Normalización Lingüística aprobada no Parlamento de Galicia en 1983, co voto favorable de Alianza Popular (no goberno naquel momento), a Unión de Centro Democrático, o Partido dos Socialistas de Galicia/PSOE, Esquerda Galega e Partido Comunista de Galicia, isto é, de todo o arco parlamentario presente no hemiciclo. Paga a pena citar ese preámbulo:

O proceso histórico centralista acentuado no decorrer dos séculos, tivo para Galicia dúas consecuencias profundamente negativas: anular a posibilidade de constituír institucións propias e impedir o desenvolvemento da nosa cultura xenuína [...]. Sometido a esa despersonalización política e a esa marginación cultural, o pobo galego padeceu unha progresiva depauperación interna [...] que foi constantemente combatida por todos os galegos conscientes da necesidade de evitar a desintegración da nosa personalidade.

A Constitución de 1978, ao recoñecer os nosos dereitos autonómicos como *nacionalidade histórica*, fixo posíbel a posta en marcha dun esforzo construtivo encamiñado á plena recuperación da nosa *personalidade colectiva* e da súa potencialidade creadora. *Un dos factores fundamentais desa recuperación é a lingua, por ser o núcleo vital da nosa identidade*. A lingua é a maior e máis orixinal creación colectiva dos galegos, é a verdadeira forza espiritual que lle dá unidade interna á nosa comunidade. [...]

A presente Lei, de acordo co establecido no artigo 3 da Constitución e no 5 do Estatuto de Autonomía, garante a igualdade do galego e o castelán como linguas oficiais de Galicia e *asegura a normalización do galego como lingua propia do noso pobo* [o salientado é noso].

A tese que defendemos no presente discurso é que a normalización do galego só será viábel no contexto dun proceso máis amplo de afirmación de Galicia como comunidade de seu, isto é, dunha aposta decidida da nosa sociedade polo autogoberno, apoiado na vontade explícita de afirmármonos como nacionalidade. En poucas palabras, non haberá normalización do galego sen *nacionalización* de Galicia. Adicionalmente, sostemos que estes son obxectivos non só compatíbeis co marco político-legal vixente (cousa distinta é que se puidesen realizar de xeito máis satisfactorio noutros marcos), senón en certa maneira implícitos nel. Na Constitución está inscrito o recoñecemento de Galicia como nacionalidade e, consecuentemente, o Estatuto de Autonomía de Galicia define o noso país como nacionalidade histórica no seu artigo 1; este mesmo Estatuto, ao postular o galego como lingua propia de Galicia (artigo 5,1), apunta ao seu carácter de lingua nacional.

A contrario, un corolario da tese que propoñemos é que a normalización do galego é impensábel nun contexto dun proceso de desnacionalización de Galicia, isto é, de hexemonía dun proxecto centralista e uniformista, que indubidabelmente favorecerá a asimilación lingüística e por tanto a substitución do galego. Por tanto, un programa de desnacionalización de Galicia é incompatíbel coa normalización do galego, e o seu triunfo conduciría á aniquilación da nosa lingua.

As devanditas afirmacións esixen unha serie de esclarecementos, sen os cales corren o risco de ser mal interpretadas. En primeiro lugar, desde o noso punto de vista, soste que a normalización do galego é concibíbel unicamente no marco da construción nacional de Galicia non significa necesariamente subscribir teses específicas do nacionalismo galego. En particular, non implica asociar a defensa da lingua coa ideoloxía ou os partidos especificamente nacionalistas, nin soste que a fortuna ou infortunio daquela dependerá do suceso ou fracaso destes. Máis ben ao contrario: con aquela afirmación quérese subliñar que a normalización do galego interesa a toda a cidadanía galega, e non é nin pode ser asunto reservado aos nacionalistas; e

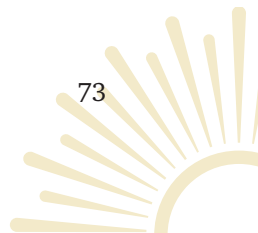

en consecuencia, e polo mesmo, estes deben evitar toda tentación de monopolio, exclusividade ou preferencia sobre a cultura e o idioma galegos.

Neste punto será pertinente introducir unha distinción entre galeguismo e nacionalismo. Por galeguismo entendemos unha corrente transversal, que se fundamenta na adhesión á identidade galega e na lealdade cara á nosa comunidade, puramente sentimental e inconsciente nalgúns, racional e autoconsciente noutros. Aínda que ten dimensións políticas, o galeguismo non é asunto puramente político; e, malia ter raíces culturais ou étnicas no sentido amplo, tampouco é asunto puramente cultural. Secomasí, parece obvio que o sentimento galeguista atopa a súa plasmación política na defensa do autogoberno de Galicia e a súa tradución cultural na afirmación da lingua e a cultura galegas. Nin máis nin menos. Se imos alén dese punto, entramos no terreo específico do nacionalismo; e se quedamos aquí, situámonos no terreo do centralismo. Por suposto, independentemente da opinión que a cadaquén mereza, tanto unha coma outra son posicións respectábeis, as que non son de ningún xeito respectábeis son as pretensións de apropiarse en exclusiva do galeguismo, identificándoo de xeito excluínte co nacionalismo, nin tampouco as de facer pasar por galeguismo o que non o é.

Apresurámonos agora a engadir outros tres esclarecementos que consideramos fundamentais para entender rectamente aquela tese nosa sobre o vencello necesario entre normalización do galego e construción nacional de Galicia: a) desde o noso punto de vista, a nación non equivale necesariamente ao estado, por tanto, o (auto)recoñecemento de Galicia como nacionalidade non implica necesariamente unha opción a favor da súa independencia; b) a normalización lingüística non é sinónimo ou eufemismo do monolingüismo social, por tanto, o recoñecemento do galego como lingua nacional é compatible cun estatuto de bilingüismo equitativo, sen mingua ningunha dos dereitos dos galegos castelanfalantes; c) na nosa opinión, constitúe un anacronismo arborar un proxecto nacional na Europa do século XXI nos moldes da nación decimonónica.

Á vista disto, soste, como nós facemos, que a normalización do galego e a construción nacional de Galicia son procesos solidarios, non implica, como podería argumentarse desde un punto de vista estritamente nacionalista (decimonónico), que o galego só será normal cando se atope establecido nun estado galego independente e monolingüe. De feito, adiantamos agora e argumentaremos decontado o

noso desacordo con esta posición: en primeiro lugar, porque ese non nos parece un proxecto viábel para Galicia, e en segundo lugar porque, como ensina a experiencia histórica (véxase o caso tantas veces citado de Irlanda, ao que se poden engadir moitas ex-colonias arredor do planeta), a consecución dun estado independente non garante a recuperación, nin sequera a supervivencia, da lingua propia.

En que sentido a normalización lingüística contribúe ao proceso de construción nacional? Unha primeira resposta, obvia, é que a posesión dunha lingua propia constitúe un signo visíbel da identidade colectiva. O papel central da lingua explícase, porque, como di Paolo Valesio, é unha estrutura que está presuposta na maior parte das outras estruturas da cultura sen estar presuposta por estas. Por razóns ben estudadas e que non cómpre reiterar aquí, o idioma foi considerado un dos principais sinais distintivos da identidade galega. Pero se imos alén dunha visión inmanentista e esencialista da identidade, daremos coa segunda resposta, menos obvia pero non menos importante ca a anterior: a normalización da lingua constitúe unha tarefa colectiva, un reto para toda a sociedade galega. Afrontando solidariamente ese reto construímonos como país. Pero isto implica que temos que confrontalo cunha perspectiva integradora, non excluín-te: a tarefa da normalización debe ser contemplada como un elemento cohesionador, non divisivo, da nosa sociedade.

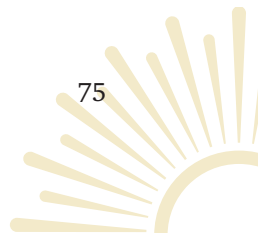
Finalmente, afirmamos atrás que a pretensión de erguer un proxecto de construción nacional na Europa do século XXI a partir dos presupostos decimonónicos resultaría un anacronismo: un estado independente que crea o marco para un mercado propio, cunha moeda e exército de seu, e con identidade monolítica garantida por un aparello de adoutrinamento nacional en mans do estado (nomeadamente, o sistema educativo). Vivimos nos tempos do auxe das organizacións internacionais, das asociacións interestatais e de toda unha serie de mecanismos de gobernanza mundial. De extensión do principio de soberanía compartida, das lealdades múltiples, das identidades diversificadas, inclusivas e solapadas. Por outra banda, os instrumentos de nacionalización da sociedade que deteñen os estados perderon moita da súa capacidade de aculturamento, pois teñen que competir con axentes non estatais que, pola contra, gozan dunha influencia crecente (nomeadamente, os medios de comunicación). Por moito que a construción europea se atope en crise e en moitos aspectos sexa cuestionada con bos argumentos, non parece razo-

ábel discutir sobre a desexabilidade e quizais inevitabilidade do horizonte dunha unidade política de Europa cunha fórmula federalizante. E por moito que o modelo de Estado español unitario presente aspectos francamente mellorábeis no mesmo sentido federal, a alternativa da disociación total de Galicia con respecto a España parece irrealizábel (e para a maioría indesexábel), polo menos no prazo que podemos anticipar.

Á vista do devandito, o proxecto de construción nacional de Galicia, para ser factíbel, dunha banda debe incorporar necesariamente unha visión global, o horizonte europeo e o marco español, e doutra asumir a diversidade interna da nosa sociedade en termos culturais, lingüísticos e identitarios e mais o renovado protagonismo dunha sociedade civil dotada de iniciativa, de autonomía, de impulso propios. O modelo de nacionalización monocéntrica, controlada e dirixida verticalmente, de arriba a abaixo, desde o estado cara ao pobo, da elaboración por conta dunha elite restrinxida dun repertorio cultural ríxido, estático e pechado, destinado a ser imposto como un corsé á totalidade do corpo social, debe ceder ante un modelo de nacionalización pluricéntrica, tecida colaborativamente en redes horizontais, arborada en repertorios identitarios flexíbeis, dinámicos e abertos. En definitiva, a construción nacional non pode ser entendida como un obxectivo con perfís claramente predeterminados por un grupo guía visionario, senón como un proceso en marcha, participativo e integrador.

4. *A normalización lingüística: escenario de conflito e proceso de aprendizaxe*

Nos apartados anteriores empregamos nun senso xenérico a expresión *normalización lingüística*, consagrada tanto na lexislación canto no uso corrente, sen deternos a unha análise detallada do seu contido. Porén, xulgamos que é merecente dunha discusión, na que nos imos deter nos seguintes parágrafos. Na bibliografía especializada circulan diferentes termos para se referir aos procesos de promoción das linguas minorizadas: por exemplo, en inglés *language revitalization* ou en francés *aménagement linguistique*. Pero o que finalmente acabou por imporse foi o termo inglés *language planning*, ao que corresponde aproximadamente o devandito termo francés (referido a un tipo similar de actividades noutro ámbito, en francés fálase de *aménagement*

du territoire, por exemplo, que nós traducimos por ‘ordenación do territorio’). Non é a nosa intención emprender neste lugar unha discusión terminolóxica que doadamente podería caer no bizantinismo. Concordamos en que o hábito non fai o monxe, pero non é menos certo que, como pon de vulto a análise do discurso, as palabras non son inocentes.

Xestión, ordenación, planificación lingüística son termos cunha aparencia de neutralidade técnica, e nese sentido poden parecer axeitados para un uso académico. Por parte, o seu significado é moi amplo, de maneira que poden cubrir tipos de actividades moi diversas. Pero esta última característica faínos especialmente insatisfactorios para o seu uso académico en referencia a actividades destinadas á defensa e promoción de idiomas minorizados e/ou ameazados. Alén disto, aqueles termos evocan accións programadas, actuacións de tipo burocrático e dinámicas descendentes, isto é, procesos ben organizados segundo protocolos rigorosos e iniciativas emprendidas e dirixidas desde o alto, desde instancias gobernamentais ou institucionais, xerarquicamente executadas a través dun aparello institucional.

Pola contra, o que nos mostra a realidade é que os procesos de revitalización de idiomas ameazados parten adoito de movementos sociais ‘de base’, teñen (polo menos nos inicios) un carácter espontáneo e informal, son expresivos duns valores partillados e responden a obxectivos difusos dos axentes sociais (plurais e heteroxéneos) que os promoven. É máis, a experiencia histórica mostra que, mesmo cando eses procesos atinxen a unha fase ‘institucional’ —por caso e por sinal, cando se consegue a oficialización dun idioma—, o activismo social de base segue a xogar un papel crucial para o avance. É por esta razón que nos segue parecendo preferíbel falar de *normalización* lingüística, reservando *planificación* para un uso máis restrinxido: o primeiro termo ten unha amplitude semántica maior ca o segundo, pois dentro daquel atopa acomodo máis acaído o elemento ‘social’ que coidamos procedente non esquecer; mentres que *planificación* ten un sabor claramente institucional ou gobernamental.

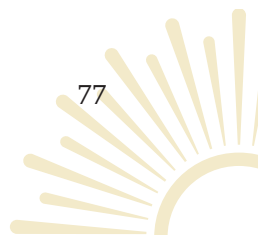
Por outra banda, a normalización lingüística pode ser entendida de dous xeitos: como un proceso ou como unha meta, un ideal. Canto á normalización como proceso, parece que non existen problemas: en xeral, acolle iniciativas de todo tipo (político, social, cultural) e de distinto alcance, orientadas directa ou indirectamente á defensa e dignificación dunha lingua ameazada, e empodera-

mento da comunidade que a fala e da cultura que se lle asocia, e que, á derradeira, contribúan á reversión da substitución lingüística. Máis problemática se presenta a definición da normalización lingüística como meta ou ideal. Cando pedimos á xente (xente comprometida co galego, enténdese) que defina o obxectivo da *normalización lingüística*, a resposta máis frecuente que obtemos é a esperábel: “Conseguir que unha lingua —no noso caso, o galego—, sexa *normal*”. Porén, contra o que poida parecer a primeira vista, esta resposta non é tan obvia; de feito, a pouco que escaravellemos nela decatáremos de que tal afirmación pode entenderse de maneiras distintas. Estas distintas concepcións dependen do contido que se outorgue á noción de *normalidade* dun idioma. Basicamente, existen dúas maneiras de entender ‘espontaneamente’, por senso común, a normalidade lingüística: unha delas adopta a perspectiva do falante individual, outra a da sociedade no seu conxunto.

Na primeira perspectiva, un idioma é *normal* cando as persoas que o falan poden utilizalo nos distintos ámbitos da súa vida diaria (familia, traballo, lecer, relacións sociais) sen atrancos nin limitacións. Na segunda perspectiva, un idioma é *normal* cando cobre a totalidade de funcións sociocomunicativas básicas dun país. Obviamente, as dúas perspectivas non son contrapostas senón complementarias, pero, quizais non tan obviamente, cada unha destas visións pode descansar en concepcións distintas, e incluso contrapostas, da normalidade lingüística.

Se limitamos a idea de normalidade lingüística á primeira acepción, isto é, a que un individuo poida usar libremente o seu idioma, situámonos no terreo das concepcións estritamente individualistas, liberais, da *normalidade* (e por tanto, da *normalización*) lingüística. Se a ampliamos no sentido da segunda acepción, subliñaremos a complementariedade das dúas perspectivas, individual e social: o falante individual dificilmente poderá gozar da *normalidade* da súa lingua se esta non asenta nunha *normalidade* social.

As limitacións da concepción individualista da normalidade lingüística saltan á vista unha vez que un se fai unha pregunta tan elemental coma esta: cando se fala de que cada individuo pode utilizar a súa lingua sen limitacións, isto refírese só a el como falante activo (emisor) ou tamén como receptor? A normalidade do galego para min, canto falante individual, significa soamente que *eu* podo utilizalo sen

atrancos? Ou significa máis ben que as actividades básicas en que eu participo habitualmente se desenvolven no meu idioma? Como tal: realizar o meu traballo, dispor dos servizos públicos esenciais, recibir a educación regrada, acceder a produtos informativos, ler distinto tipo de textos, asistir a unha diversidade de espectáculos ou participar en actividades de lecer. Entendida desta segunda maneira, a normalidade da lingua non só implica que eu poida desenvolverme en galego, senón que esixe que outros interlocutores e emisores (persoas ou instancias) se comuniquen comigo na mesma lingua. Esta segunda maneira de entender a normalidade lingüística pon de relevo a imbricación inseparábel que, cando falamos de linguas, existe entre o individual e o social. Tornaremos sobre isto.

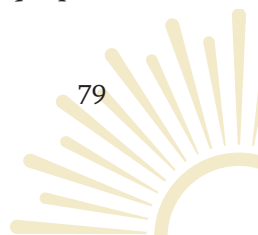
Vaiamos daquela á noción de *normalidade* social dun idioma. A primeira resposta que se obtén cando nos situamos nesta perspectiva é que unha lingua *normal* é a que é utilizada por unha sociedade no seu conxunto, sen diferenzas apreciábeis entre distintos grupos sociais nin os territorios e na totalidade dos ámbitos sociocomunicativos desa sociedade (ou polo menos nos máis relevantes). Isto é, a noción ‘banal’ de normalidade social dun idioma responde ao principio do *monolingüismo social*: os dominios de vixencia do idioma deben ser coextensivos cos límites territoriais da comunidade, e estes coas fronteiras do estado ou entidade política territorial de que se trate (independente, ou como mínimo, confederada). Este principio só admite a excepción dos idiomas de extensión internacional, falados en máis dun estado, e dos estados confederais. En definitiva, o presuposto é que un idioma normal debe ser utilizado unanimamente por unha comunidade, ter carácter plenifuncional e posuír un teito estatal propio e exclusivo (polo menos un, aínda que poden ser varios). Esta noción de monolingüismo social constitúe un axioma do nacionalismo lingüístico moderno.

Cal é a orixe desta concepción? Historicamente, esta noción plásmase no modelo napoleónico, que consagra a idea de que o estado debe ser coextensivo cunha nación única, lingüística e culturalmente homoxénea e, por tanto, monolingüe (a bibliografía sobre o tema é abundantísima: abonde con citar Gellner 1983, Anderson 1991, Hobsbawm 1991 e Zabalza 2006). Por tanto, a un estado corresponde necesariamente unha nación e só unha, e a unha nación corresponden obrigatoriamente unha lingua e só unha. Endebén, a exitosa difusión do modelo napoleónico en Eu-

ropa durante os séculos XIX e XX tivo un efecto paradoxal. Moitas comunidades etnolingüísticas subordinadas, adoitado de pequeno tamaño, faltas de teito estatal propio, posuidoras de linguas propias carentes tanto de uso en funcións altas canto de cultivo literario, adoptaron ese principio, pero invertendo a orde dos factores: posuímos unha lingua propia, *ergo* somos unha nación diferenciada, xa que logo temos dereito a construír un estado de noso. Así naceu o nacionalismo de base etnolingüística, que aquí denominaremos, fuxindo de calquera polémica terminolóxica, comunitarista.

A Europa contemporánea foi en boa medida moldeada a partir da difusión do modelo napoleónico, fose na súa versión orixinal ou estatista (isto é, estatonacionalista), que tendeu a converter vellos estados multiétnicos e multilingües (por tanto, virtualmente multinacionais) en novos estados nacionais homoxéneos (o paradigma é Francia), fose no seu reverso comunitarista, que tendeu a erguer novos estados nacionais, tamén lingüística e culturalmente homoxéneos, a partir de vellas comunidades etnolingüísticas, primitivamente fragmentadas e/ou satelizadas dentro de antigos imperios, estados ou outro tipo de organizacións políticas. Por unha vía ou por outra, e mediando innúmeras sublevacións, guerras e distinto tipo de conflitos, e non raramente tamén procesos de depuración étnica de minorías e desprazamento masivo de poboacións, o principio de coextensión entre fronteiras estatais, nacionais e lingüísticas foise impondo por toda Europa (Baggioni 1997).

Entre os dous modelos nacionalistas puros, o estatista e o comunitarista, foi abríndose paso unha corrente que deixaba un espazo para o pluralismo. Así, xurdiu unha versión do nacional-estatalismo que relativiza os principios do mononacionalismo e monolingüismo (ao que sempre se asocia a homoxeneidade cultural da nación), en nome de principios liberais individualistas. Esta versión é a que, con matices, se implantou no mundo anglosaxón, nomeadamente o Reino Unido e os Estados Unidos. Non por casualidade, no primeiro non é discutido o carácter nacional do País de Gales e Escocia, mentres que o sistema político do segundo descansa no recoñecemento dunha nación pero articulada nun conxunto de estados federais: no contexto estadounidense, as nocións de ‘nación’ e ‘estado’ aparecen nunha relación practicamente inversa á que circula nos nosos pagos, cando falamos dun ‘estado’ (o español), que contén varias nacións. En todo caso, as limitacións que pre-

senta ese modelo para o mantemento sustentábel da diversidade lingüística cultural saltan á vista: en Gran Bretaña o inglés varreu as linguas nacionais da periferia (só resiste o galés), nos Estados Unidos impónse canda vez con máis forza o lema “English Only”.

Por outra banda, tamén xurdiron versións do nacionalismo comunitarista que desenvolveron concepcións pluralistas da ‘normalización’, isto é, que relativizaron o axioma unha lingua > unha nación > un estado. Habitualmente, estas versións apelan a modelos de estado de corte federal, que fan compatíbel o autogoberno das distintas comunidades nacionais e a normalización das súas respectivas linguas, coa unidade de estados extensos e plurinacionais, estados que fan compatíbel a súa unidade co recoñecemento da súa pluralidade interna. De feito, o punto de encontro entre as distintas correntes pluralistas adoita atoparse nalgunha das diversas versións do federalismo, que implica o estatuto de autonomía territorial das comunidades etno-lingüísticas menores (deixando de banda o caso especial das comunidades dispersas, para as que se deseñou o recoñecemento do principio persoal). Non é este lugar para estendérmonos na historia das distintas fórmulas que adoptou o federalismo na Europa contemporánea en relación cos distintos ensaios de acomodación do pluralismo lingüístico. Abondará con evocar, unicamente citándoas, as experiencias do Imperio austro-húngaro e da Unión Soviética, e a unha escala máis reducida e máis exitosa, da Confederación Helvética. Fóra de Europa, ademais do Canadá, o exemplo máis importante no mundo actual ofréceno a xigantesca Unión India.

Volvendo ao rego e retomando o fío do noso argumento, o interesante é salientar que a noción da nación monolingüe, á que vai asociada a de monolingüismo social, é historicamente moi recente e, lonxe de ter validez universal, responde ás condicións específicas e concretas da Europa dos séculos XIX e XX, onde historicamente cristalizou e desde onde foi exportada ao resto do planeta, no mesmo paquete que outras nocións tipicamente europeas, coma a de estado nacional.

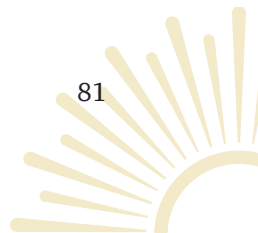
Daquela, é posíbel concibir unha *normalidade* lingüística que non estea fundada no principio do monolingüismo social no marco do estado-nación, sexa este de tipo estado-nacional (un vello estado pluriétnico con pretensións homoxeneizadoras) ou de tipo etno nacional (un novo estado monoétnico con pretensións simila-

res)? Na nosa opinión, tal hipótese non só é concibíbel, senón altamente desexábel, e probabelmente a única viábel para idiomas na situación do galego. E as condicións de posibilidade de tal opción veñen dadas precisamente polas novidades históricas emerxentes nestes tempos, que apuntan a unha profunda reconfiguración do escenario planetario. O modelo tradicional de estado-nación está a experimentar unhas transformacións moi profundas, que proveñen tanto dos distintos fenómenos relacionados co que se deu en denominar globalización ou mundialización, coma coa crecente forza e importancia das entidades subestatais, sexan estas nacións, estados federados, rexións, cidades ou outro tipo de unidades de base territorial máis reducida ca os vellos estados.

5. O discurso neoliberal e a falacia da 'liberdade lingüística'

Ultimamente, ao proxecto da 'normalización lingüística' véuselle contrapor o discurso da 'liberdade de lingua.' Isto é así non porque a normalización lingüística sexa intrinsecamente incompatíbel coa liberdade de lingua, ou viceversa, mais ben ao contrario: a normalización lingüística, ben entendida, ten como obxectivo fulcral establecer as condicións imprescindíbeis para o pleno exercicio da liberdade dos e das falantes, do mesmo xeito que a democracia é requisito incontornábel para a normalización lingüística. Non é por casualidade que na ditadura franquista a política de imposición coercitiva do castelán non podía ser obxecto de debate, nin ninguén podía contraporlle argumentos fundados na liberdade dos falantes; mentres que na actualidade as políticas lingüísticas son libremente debatidas e democraticamente acordadas. Acontece que, servindo intereses moi concretos (que nada teñen que ver cos intereses xerais do país) a noción de 'liberdade lingüística', tal como se elaborou e se puxo a circular no debate público nos últimos anos, funciona como noción directamente contraposta á normalización. A incompatibilidade entre as dúas nocións, por tanto, non é inherente a cada unha delas, mais é un efecto de discurso, isto é, dimana dos presupostos en que se apoia e na cadea de asociacións que dispara cada unha das dúas; en definitiva, remite ao universo de valores vencellados aos proxectos glotopolíticos confrontados a que hoxe por hoxe cada unha delas dá expresión.

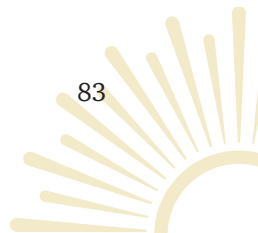
O feito é que a idea de ‘liberdade lingüística’ vén sendo elaborada para servir de marco de intelección contrario á de ‘normalización do galego’. Isto xustifica que nos deteñamos con especial atención a analizala. Comezaremos por observar que tal como os seus propagandistas a presentan, a noción de ‘liberdade lingüística’ responde a unha aplicación forzada ao dominio da linguaxe de concepcións ideolóxicas neoliberais que propugan un individualismo a ultranza, pregoan as bondades do ‘libre mercado’ e pretenden a mercantilización de todas as ordes da vida. Tales concepcións abstraen os individuos das condicións sociais da súa existencia, como entes isolados que se realizan como seres plenamente libres ao actuaren no marco dun mercado desregulado. Aplicada ás linguas, esa visión propón como ideal o individuo que escolle, ou debe poder escoller, a lingua que fala, no marco dun ‘mercado’ lingüístico aberto, no que ‘naturalmente’, por efecto do xogo da libre concorrência, se imporá o idioma máis competitivo, o que máis vantaxes comparativas ofrece. A uniformización lingüística seguirase da ‘natural’ expansión da lingua máis valiosa no mercado. O vello darwinismo social (a mecánica da selección natural: a loita pola supervivencia, na que se impón o individuo máis apto) lido coas lentes do novo capitalismo global. Velaí, en síntese, a cerna da doutrina do neoliberalismo lingüístico.

Un tanto sorprendentemente, o neoliberalismo lingüístico veu constituír o cemento oportuno para refundir dúas correntes tradicionais do nacionalismo lingüístico español: dunha banda, o desacreditado nacional-catolicismo franquista ferozmente antiliberal e ferreñamente centralista (unha ideoloxía ata hai pouco hibernada en estado latente pero non por iso depurada da cultura cívica española; ao contrario, cada día rexorde e se manifesta con maior insolencia); doutra banda, o vellouqueiro nacionalismo ‘liberal-progresista’ español de raizame decimonónica, que contemplaba o reforzamento do Estado centralizado, a difusión da cultura española e a uniformización lingüística a prol do castelán como factores imprescindíbeis para conseguir a modernización do país e avanzar con paso decidido na senda marcada pola ‘lei inexorábel do progreso’. O resultado da alianza entre estas dúas resesas tradicións e o flamante ultraliberalismo lingüístico é unha constelación de argumentos dabondo heteróclitos, que precisamente por iso teñen a vantaxe de ancoraren na cultura política uniformista fundamente arraizada na España central e de simultaneamente permitiren interpelar un amplo rango de audiencias mediáticas e de mercados electorais.

Destarte, aínda que isto poida soar paradoxal na España dos nosos días, o vello discurso nacionalista-centralista español, xustificadamente desprestixiado pola súa asociación ao réxime franquista, atopou na súa adaptación ao molde do neoliberalismo unha vía de *aggiornamento*. A idea básica é moi sinxela: a democracia en España só é posíbel, viábel e imaxinábel na medida en que se manteña asociada ao nacionalismo centralista español e no marco dun estado centrípeto, sendo as autonomías, cando non radicalmente cuestionadas, todo o máis entendidas como fórmula de descentralización administrativa. Ese nacionalismo propugna a hexemonía dunha cultura nacional que se debe expresar na lingua ‘común’, isto é, o castelán. Desde a perspectiva do nacionalismo centralista —sexa na súa vertente reaccionaria posfranquista, sexa na nova versión ultraliberal, sexa na sedicentemente progresista—, tanto o federalismo pluralista, coma (con máis razón) os nacionalismos periféricos son esencialmente iliberais e antidemocráticos, igual que os respectivos proxectos de construción nacional, as correspondentes culturas e, por suposto, as aspiracións de normalización de cadanseu idioma (véxase por caso Pericay 2007).

Sobre as devanditas premisas, distínguese entre as linguas *étnicas* (vencelladas ás identidades impositivas de comunidades pechadas e regresivas) e a lingua *cívica* (asociada á participación na libre cidadanía nunha sociedade aberta e progresiva), e sostense que a problemática das linguas remite exclusivamente aos dereitos dos *individuos*, ao tempo que se rexeita o recoñecemento da existencia de dereitos lingüísticos colectivos. O primeiro argumento evoca os prexuízos do veteroprogresismo decimonónico, mentres que o segundo descansa nas novidades da mercadotecnia ultraliberal.

Pois ben, esas discutíbeis dicotomías que contrapoñen dunha banda o individual co colectivo e doutra o étnico co cívico están especialmente fóra de lugar cando tratamos de linguas. Cada lingua é ao tempo e inseparabelmente un fenómeno persoal e grupal. Por tanto, expresa *in simul* a identidade dos grupos sociais (non só das nacións, tamén outras identidades: de xénero, de idade, de clase social, de profesión, de procedencia xeográfica, etc.) e a de cada un dos individuos. A única maneira de aprender e utilizar unha lingua viva é mediante a interacción social, e por iso carece de sentido a noción dun idioma que fose lingua de un só individuo illado. A lingua é un fenómeno inherentemente interpersoal. Calquera lingua socialmente norma-

lizada posibilita —máis aínda, é condición indispensábel para— a participación de todos e cada un, a través da comunicación e do diálogo, na conformación da opinión pública e na construción colaborativa dunha cidadanía partillada.

Igualmente, a noción de que os individuos escollen libremente a lingua que falan é, salvo casos excepcionais, sinxelamente quimérica, pois, en principio, cada persoa aprende a falar, por inmersión no medio social en que se desenvolve, na lingua (ou no seu caso, linguas) coa que está en contacto nos primeiros anos da súa vida, e só en casos especiais ten a posibilidade de optar máis tarde por falar outra ou outras linguas. Dixeremos *optar por*, pero mesmo cando se dá esta segunda posibilidade, como xa mostramos anteriormente, non adoita ofrecerse como unha opción que o individuo é libre de escoller ou non; máis ben, serán as condicións ambientais (e particularmente, as redes sociais en que un participa, o mercado de traballo ou as oportunidades de integración e promoción social) as que lle aconsellarán ou o apuxarán a usar esoutra lingua. Por outra banda, en condicións normais unha persoa non abandonará a súa primeira lingua, aquela en que aprendeu a falar, a favor doutro idioma; isto farao só se se sente obrigada a facelo (por exemplo nos casos de emigración), e moi raramente por decisión voluntaria e espontánea.

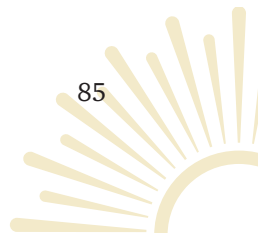
Xa é sospeitosamente significativo que as máis apaixonadas defensas da ‘liberdade lingüística’ procedan de ámbitos monolingües, e máis precisamente, no noso caso, da España central. De feito, nas sociedades monolingües a cuestión da ‘liberdade lingüística’ simplemente carece de sentido, non ten lugar, por ausencia do que Althusser denominou ‘condicións de posibilidade’. Só nas sociedades plurilingües se dan as condicións de posibilidade para que xurda tal noción. Cal é a marxe de liberdade de opción lingüística dunha persoa nada e criada en Sevilla, Madrid, Santander ou Teruel? Por que a esixencia de coñecemento do castelán (por máis que sexa implícita) para acceder a determinados postos de traballo en calquera desas cidades non constitúe ningunha caste de imposición lingüística, e en troques a esixencia de coñecemento do galego para eses mesmos postos de traballo en Lugo, Pontevedra ou Betanzos si que resulta unha imposición inaceptábel? É obvio que o discurso da liberdade lingüística resulta indefendíbel en termos universais e constitúe unha simple estrataxema *ad hoc*.

Do mesmo xeito, a idea segundo a cal tanto as dinámicas de relación entre as linguas canto as opcións lingüísticas dos individuos estarían reguladas por un mercado

lingüístico libre constitúe unha falacia simplificadora, contraria a toda a evidencia e a todo o saber acumulado pola sociolingüística, pois ignora os complexos aspectos culturais, sociais, políticos que poñen en relación unhas linguas ou comunidades lingüísticas con outras e os factores que poden levar os individuos e comunidades a abandonar a súa lingua orixinal para adoptar unha distinta. As diferenzas entre as linguas remiten ao final a desigualdades de todo tipo (social, económico, político, cultural) das súas comunidades de falantes. Finalmente, o punto de vista economicista impón un reduccionismo inaceptábel sobre a complexa realidade multidimensional das linguas, coas súas compoñentes psicolóxicas, sociais e culturais: os idiomas son moito máis ca produtos mercantís, do mesmo xeito que as persoas somos moito máis ca simples actores económicos, consumidores ou forza de traballo.

O discurso histórico que acompaña o ultranacionalismo lingüístico español, segundo o cal o castelán se difundiu a conta das outras linguas de España simplemente porque os e as falantes das segundas lle deron voluntaria preferencia á primeira (véxase por exemplo Lodares 2000), constitúe unha torpe falsificación, que ignora as relacións de forza entre os grupos sociais e nacionais, unhas relacións que condicionaron as políticas lingüísticas dos poderes públicos e dos non tan públicos (non só o Estado, senón as grandes compañías, as empresas de comunicación, os bancos, etc.). A barbaridade chega á negación das políticas de imposición do castelán promovidas polo Estado, que durante longas e recentes etapas da nosa historia adoptaron modalidades brutalmente represivas: pénsese só nas ditaduras de Primo de Rivera (1923-31) e de Franco. Os galegos e galegas, nin como individuos nin colectivamente, tiveron nunca a opción de escoller libre e voluntariamente o castelán e abandonar o galego. Máis ben, o abandono do galego é consecuencia directa dunha política de marxinação de efectos devastadores sobre a sociedade galega, e, en particular, sobre as clases populares de Galicia. O propio preámbulo da Lei de Normalización Lingüística, que antes citamos, explícitao con toda clareza.

Finalmente, os partidarios da suposta liberdade lingüística insisten nos dereitos dos falantes, contraponéndoos aos dereitos das linguas (isto é, das comunidades de falantes). Pero eles non reivindicán nin poderían reivindicar os seus dereitos (alegadoamente vulnerados pola lexislación favorábel ao galego) como castelanfalantes

en Galicia en canto individuos isolados nun mercado libre. Reivindícanos como grupo social e en nome dunha Constitución que declara o castelán lingua oficial do Estado (e que, por certo, proclama o *deber* dos cidadáns dese estado de coñecer esa lingua: a previsión máis impositiva en materia de lingua de todo o tramado xurídico-legal español). Se esa reclamación se fixese a título puramente individual, teríamos tamén que recoñecer os dereitos dos falantes do árabe, do inglés, do romanés, do bérber e de todas as linguas dos inmigrantes, turistas e visitantes.

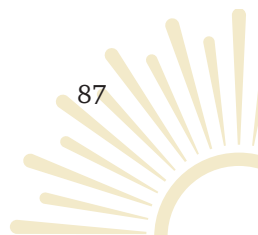
Pero todos nos decatamos de que unha cousa é o dereito que ten todo individuo a falar, aprender e usar libremente calquera lingua, un dereito humano básico que debe ser respectado en calquera parte do mundo e en calquera situación, e outra cousa moi distinta é a realidade inescapábel de que dependendo do lugar ou ocasión en que un se atope, determinada lingua é ou non é útil (ou máis útil ou vantaxosa ca outra) para a comunicación e a integración sociais. Aínda máis, todos nos decatamos, porque é puramente evidente, de que unha cousa son os dereitos individuais que ten todo falante de calquera lingua e outra distinta son os servizos que as administracións públicas e as empresas están obrigadas a prestar aos cidadáns, usuarios ou consumidores en tal ou tal outra lingua, cousa esta dependente do arraigo social das linguas e/ou da regulación oficial do uso de tal e tal outra lingua nunha serie de ámbitos sociais (administración, xustiza, sistema educativo, etc.). Por iso, a noción de ‘mercado lingüístico libre’ só pode ser tomada como unha metáfora máis ou menos enxeñosa, pero nunca coma unha clave explicativa dos mecanismos e das dinámicas sociais de relacionamento entre as linguas ou entre os falantes.

En definitiva, como se aprende de xeito natural a lingua ou linguas do contexto social en que o individuo nace e se desenvolve, e como o uso da lingua esixe necesariamente interlocutores aos que dirixirse e redes sociais a través das cales comunicarse, cando se trata de idiomas carece de sentido a dicotomía que opón o individual e o colectivo. E tanto pola inevitábel asociación das linguas con tradicións culturais e identidades de grupo, como polas esixencias da organización da comunicación social, o recoñecemento e o uso público das linguas vén necesariamente establecido e regulado (de xeito máis ou menos explícito e máis ou menos rigoroso) por diferentes poderes sociais, e nomeadamente o estado. Existen dereitos lingüísticos universais, pero a regulación destes e dos deberes públicos con respecto aos fa-

lantes necesariamente se realiza en marcos político-territoriais definidos: os escolares teñen o dereito universal a recibir o ensino na súa lingua, pero iso non intitula a ningún individuo particular para reclamar que a súa filla sexan escolarizada en castelán, galego ou francés en Helsinki, Tokio ou Kuala Lumpur.

De aí a falacia da noción de ‘imposición do galego’: se o galego é plenamente oficial en Galicia, e se a nosa lexislación, democraticamente debatida e aprobada, sinala como un obxectivo a normalización do seu uso social, simplemente carece de sentido falar de ‘imposición’ da nosa lingua no territorio galego. O que en realidade acontece é que hai persoas e estamentos sociais privilexiados que aspiran a vivir, traballar e desenvolverse en Galicia ignorando a existencia do galego. Como nun momento dado comezaron a ter a sensación de que a competencia bilingüe á que se negan a acceder podía supor unha certa vantaxe en relación co monolingüismo en castelán ao que se aferran, botáronse a falar de ‘imposición’. Se o común dos cidadáns e cidadás de Galicia, pola forza das cousas, ten que saber e usar o castelán independentemente do seu gusto ou preferencia, disque iso non é ‘imposición’; seica iso é ‘liberdade’ grazas ao ‘mercado lingüístico’. Se se tenta compensar esa situación de feito mediante a promoción do galego, de maneira que o coñecemento deste reporte vantaxes comparativas nalgún aspecto da vida social, iso si que é imposición, contraria á ‘liberdade lingüística’.

Por tanto, nas condicións concretas de Galicia, o lóxico, o sensato e o que recolle o noso marco xurídico-legal é que hai dúas linguas plenamente oficiais, galego e castelán, e que os seus falantes deben ser iguais en dereitos e en deberes. Para tanto, e dado que esa igualdade recoñecida nas leis é un obxectivo de futuro e non unha realidade efectiva no presente, e na súa condición de lingua propia de Galicia, o galego debe ser obxecto de especial respecto, apoio e promoción. Os cidadáns e cidadás de Galicia deben saber manexar de xeito competente e efectivo as dúas linguas, para poderen comunicarse e interaccionar normalmente nas dúas (sobre todo no medio laboral e nos ámbitos públicos); o cal, dadas as circunstancias de posición social e de circulación privilexiada do castelán nos grupos de estatus, nos medios de comunicación e na vida pública, e a escasa presenza do galego en certos ámbitos (como os principais núcleos urbanos), esixe unha presenza preferente do galego no sistema educativo non universitario. A partir de aí, as dúas linguas son plenamente oficiais

e, segundo as nosas leis, os cidadáns teñen dereito a empregar a da súa preferencia, excluíndose explícita e taxativamente calquera discriminación por razón do uso dunha ou da outra.

Pero o argumento concreto máis demoledor contra este falseado discurso da liberdade lingüística xa o mostramos antes: cos datos na man, puxemos negro sobre branco que a decisión persoal é a principal razón para o cambio lingüístico dos castelanfalantes cara ao galego, mentres que o cambio dos galegofalantes cara ao castelán na maior parte dos casos non constitúe unha opción libre senón que vén forzado polas circunstancias. O que confirma o que de feito toda persoa deste país sabe a pouca capacidade de observación que teña, incluso por propia experiencia: galego e castelán son, dependendo da traxectoria de cadaquén, ora lingua de liberdade ora lingua de necesidade; pero se unha expresa mellor ca a outra o movemento histórico emancipador do noso pobo, as ansias de futuro do noso país, libre e dono do seu destino, e moi especificamente o compromiso individual con aquela tradición emancipadora e esta arela de liberdade, esa é o galego, sen ningún xénero de dúbida. E isto vai dito con total honestidade e sen asomo de menosprezo polo castelán, que é tamén lingua nosa, e desde logo é tamén lingua miña. En definitiva, e para concluír: en Galicia non existirá xenuína liberdade de lingua en canto o galego non sexa un idioma plenamente normalizado.

6. A xeito de conclusión: o futuro do idioma, un camiño aberto

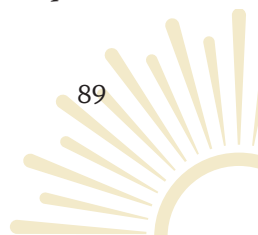
Como dixemos, calquera proceso de restitución dunha lingua ameazada supón un desafío extremadamente difícil, precisamente porque as complexas e moitas veces inextricábeis conexións que as dinámicas sociolingüísticas gardan con outras dinámicas sociais de amplo rango son de moi difícil manexo. A recuperación do galego é, en todo caso e sen ningunha dúbida, un reto enormemente esixente. Por tanto, trátase dunha tarefa que ten que comprometer a sociedade no seu conxunto, unha empresa en que Galicia ten que forxarse e fortalecerse como país, un desafío que forma parte esencial do noso propio proceso de construción colectiva. Se o galego se perdese, o máis grave non sería que Galicia perdería un 'atributo' que a intitula para ser recoñecida como unha nacionalidade de seu. O máis terríbel sería que esa

perda constituiría, moi probabelmente, a proba definitiva da incapacidade de Galicia para artellarse como tal. Pola contra, se conseguíssemos normalizar o galego, asegurar o seu futuro en condicións dignas, a significación do feito non estaría en que así conservaríamos un ‘elemento’ básico para reivindicar a condición nacional de Galicia. A significación da proeza consistiría en que demostraríamos (primeiramente a nós mesmos) que posuímos a competencia dunha sociedade madura, a competencia dunha nación feita e dereita (isto é, de feito e de dereito).

Ora, se a empresa de restitución do idioma é un proxecto de alcance nacional, a primeira conclusión é que temos que superar a perspectiva limitadamente partidista. Non estamos suxerindo que haxa que colocar a política lingüística a resguardo do debate político, o que sería unha pretensión incongruente coa democracia e inalcanzábel na práctica. Trátase de conseguir o clima social imprescindible para que as trabes mestras desa política non estean suxeitas ás tirapuxas tácticas da loita partidista. Sería iluso pensar que iso se vai conseguir mediante un pacto de ‘boa vontade’ entre os partidos políticos. Terá que ser a propia sociedade a que interiorice esa perspectiva de longo prazo e impida as manipulacións politiqueras de curto alcance. A única maneira práctica de impedir tales manobras é disuadindo as tentativas nese sentido, infundindo nos dirixentes políticos o xusto temor á censura pública e ao castigo electoral. Se o electorado valida ese tipo de manexos, será imposible pórllles couto: a única posibilidade de desincentivalos é facer pagar un prezo a quen os comete. Claro está que esta perspectiva nos sitúa ante a esgrevia cuestión da relación entre a política (e máis concretamente os partidos políticos) e a cidadanía, un dos nós da gravísima crise que está a atravesar a democracia representativa, que obviamente non procede tocar aquí. Pero si procede afirmar con voz alta e clara que a manipulación partidista do idioma non só prexudica o propio galego, senón que redunda nun desprestixio aínda maior da clase política e constitúe un elemento máis, de non pequena importancia, de desmoralización cívica, unha desmoralización que está danando seriamente a nosa democracia.

Do que vimos de dicir dedúcese que o principal campo de batalla da loita pola recuperación do galego é a sociedade, antes ca a política. Do mesmo xeito que o avance no autogoberno de Galicia só é posible na medida en que a sociedade galega se fortalece e se capacita, se empodera, para autorregularse, de igual maneira que a

cultura galega como sistema autónomo só será viábel na medida en que consiga obter o apoio de públicos o suficientemente amplos e diversificados, desa mesma maneira, a lingua galega só terá futuro se a comunidade afronta o desafío de restituíla como algo propio e toma a iniciativa para afrontar ese desafío.

En definitiva, se algo queda claro ao final deste repaso polos retortos vieiros da normalización lingüística nas últimas décadas, é que este é un camiño aberto. O proceso de normalización lingüística constitúe, de certo, un campo de confrontación de intereses, de valores e de visións do mundo. Dunha banda, o mercantilismo asilvestrado, o nihilismo consumista, o despotismo do máis forte, a pulsión de dominación e o afán uniformizador; doutra banda, o humanismo, a procura do sentido, a vontade de liberación, a solidariedade cos pequenos e o respecto pola diversidade. Pero, ademais de campo de confrontación, a loita pola normalización lingüística constitúe tamén unha experiencia de aprendizaxe colectiva extremadamente complexa, a través da cal un país tamén afonda no seu auto(re)coñemento e pon a proba a súa capacidade de autorregulación, ao tempo que madurece e se vai arborando como tal. A reivindicación, promoción e final normalización dun idioma son, adoito, distintas fases que corresponden coas distintas etapas doutro proceso, simbiótico con respecto a aquel, de construción dunha identidade colectiva, en definitiva, da forxa dunha nacionalidade.

Se concibimos a normalización lingüística como un proceso de aprendizaxe colectiva, debemos recoñecer que ninguén posúe de antemán as solucións aos numerosos e dificultísimos dilemas que están involucrados nela e cos que imos batendo ao longo do camiño. Pois iso, é fundamental abordala con afán construtivo, con espírito aberto, con mentalidade crítica e con disposición ao diálogo. Porque a verdade social, sempre parcial e provisoria, non se atopa preconstituída, senón que se constrúe a través da deliberación pública, a condición de que esta se produza en liberdade e igualdade, e guiada polo afán honesto da súa procura. Abordar o proceso de normalización desde esta perspectiva esixe renunciar a todo dogmatismo e pór constantemente a proba a capacidade para revisar criticamente, en contraste coa realidade e co resto dos axentes sociais atinxidos, os puntos de vista de cadaquén e as fórmulas máis acaídas para cada situación. Para que un debate sexa arrequentador, os participantes nel teñen que asumir como propio o principio colaborativo, fundado na procura do ben común: procurar presentar os puntos

de vista, as informacións e os argumentos como achegas positivas, ao tempo que se está disposto a valorar os dos demais do mesmo xeito. Nun debate deste tipo non se entra tanto para ensinar como para aprender.

Reverter o proceso de decadencia dun idioma constitúe unha especie de ordalía para un país. Non só porque, como acontece no noso caso, adoito implica confrontar poderes e intereses solidamente establecidos, senón porque os problemas que presenta o asunto en si mesmo resultan intricadísimos. Por iso, debemos abordar esa tarefa con moita humildade, pero coa maior determinación. Gañar ese desafío significaría superar unha proba que nos habilita para a maioría de idade como nación. Perdelo condenaríanos irreversibelmente á tutela e á subordinación. Para construírmos un porvir de noso, no canto de padecer un futuro imposto, teremos que aplicar moita vontade, moito enxeño, moita habelencia. Debemos manter a capacidade de seguirmos aprendendo en diálogo aberto, apegados ao país real, na procura dun camiño para saír do labirinto. E se a saída final non existise, o caso é irmos facendo, paso a paso, devagar, un bo camiño.

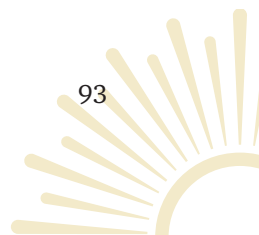
Como dixemos ao comezo, os tempos que veñen non parecen favorábeis, nin para o idioma galego nin para o noso país. *Estamos pasando leste*, diríase na miña terra. Pero, apuramos a engadir: os tempos xa foron peores. Os nosos devanceiros na loita polo idioma e pola construción dunha Galicia próspera, xusta, libre e culta tiveron que facer fronte con moitos menos recursos ca nós a inimigos máis témeros e circunstancias infinitamente máis adversas ca as que nos cadra confrontar arestora. Por eles e elas, pero sobre todo polas xeracións que nos seguirán, as nosas fillas e os nosos fillos e mais os fillos e as fillas destes, non temos dereito ao desalento. Ou si, temos dereito ao desalento, pero coa única condición de que saibamos soerguermos, coller rumbo e gañar novo pulo.

Graciñas pola súa atención.

OBRAS CITADAS

- Anderson, Benedict (1991): *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. Londres / Nova York: Verso.
- Baggioni, Daniel (1997): *Langues et nations en Europe*. París: Payot & Rivages.
- Bourdieu, Pierre (1982): *Ce que parler veut dire. L'économie des échanges linguistiques*. S. l.: Fayard.
- Bouzada, Xan; Monteagudo, Henrique (2002): *O proceso de normalización do idioma galego (1980-2000). Volume I. Política lingüística: análise e perspectivas*. Santiago: Consello da Cultura Galega.
- Cooper, Robert L. (1989): *Language Planning and Social Change*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Fernández Rodríguez, Mauro; Rodríguez Neira, Modesto (1994): *Lingua inicial e competencia lingüística en Galicia*. S. l. [A Coruña]: Real Academia Galega.
- , (1994): *Usos lingüísticos en Galicia. Compendio do volume II do Mapa sociolingüístico de Galicia*. S. l. [A Coruña]: Real Academia Galega.
- Fishman, Joshua (1972): *Language and Nationalism*. Rowley (Mass.): Newbury House.
- , (1991): *Reversing Language Shift. Theoretical and Empirical Foundations of Assistance to Threatened Languages*. Clevedon: Multilingual Matters.
- González González, Manuel (dir.) (2003): *O galego segundo a mocidade. Unha achega ás actitudes e discursos sociais baseada en técnicas experimentais e cualitativas*. S. l. [A Coruña]: Real Academia Galega.
- Hobsbawm, Eric J. (1991): *Naciones y nacionalismo desde 1780*. Barcelona: Crítica.
- Iglesias Álvarez, Ana (2002): *Falar galego. "No veo por qué". Aproximación cualitativa á situación sociolingüística de Galicia*. Vigo: Xerais.
- Jardón, Manuel (1993): *La "normalización lingüística", una anormalidad democrática. El caso gallego*. Madrid: Siglo XXI.
- Joan i Marí, Bernat (1996): *Les normalitzacions reeixides. Aproximación a l'estudi de la construcció de llengües nacionals a l'Europa del segle XX*. Barcelona: Oikos-Tau.
- LePage, Robert B.; Tabouret-Keller, Andrée (1985): *Acts of Identity. Creole-based approaches to language and ethnicity*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Lodares, Ramón (2000): *El paraíso políglota. Historias de lenguas en la España moderna contadas sin prejuicios*. Madrid: Taurus.
- Lorenzo, Anxo; Monteagudo, Henrique (dirs.) (2005): *A sociedade galega e o idioma. A evolución sociolingüística de Galicia 1992-2005*. Santiago: Consello da Cultura Galega.
- Lorenzo, Anxo (2008): “A situación sociolingüística do galego: unha lectura”, *Grial* 179, 19-31.
- Mezo, Josu (1997): “Políticas de recuperación lingüística: unha tipoloxía baseada na teoría de xogos”, *Grial* 136, 559-81.
- , (2008): *El palo y la zanahoria. Política lingüística y educación en Irlanda (1922-1939) y el País Vasco (1980-1998)*. Madrid: Centro de Estudios Políticos y Constitucionales.
- Milroy, Lesley (1980): *Language and Social Networks*. Oxford: Basil Blackwell.
- Montaegudo, Henrique (1999): *Historia social da lingua galega*. Vigo: Galaxia.
- , (2009): *As razóns do galego. Apelo á cidadanía*. Vigo: Galaxia.
- , (2010a): “A ofensiva da dereita contra o galego. Discursos, estratexias e programas político-lingüísticos”, en Fundación 10 de Marzo (Comisións Obreiras), www.f10m.org/index/artcls.php?id=138.
- , (2010b): “Lingua, sociedade e política. Presente e porvir do galego”, *Grial* 186, 82-89.
- , (2010c): “Por un proxecto de futuro para o idioma galego. Unha reflexión estratéxica”, *Grial* 188, 64-69. [Consulta en rede na páxina do Instituto Galego de Estudos Autonómicos e Europeos: <http://www.igea.eu.com/>].
- Ninyoles, Rafael (1972): *Idioma y poder social*. Madrid: Tecnos
- Núñez Seixas, Xosé M. (1999): *Los nacionalismos en la España contemporánea (siglos XIX y XX)*. Barcelona: Hipòtesi.
- Observatorio da Cultura Galega (no prelo [a]): *A sociedade galega e o idioma II. A evolución sociolingüística de Galicia (1992-2008)*. Santiago: Consello da Cultura Galega.
- , (no prelo [b]): *Enquisa sobre as actitudes lingüísticas da poboación galega*. Santiago: Consello da Cultura Galega.
- Pericay, Xavier (coord.) (2007): *¿Libertad o coacción? Políticas lingüísticas y nacionalismos en España*. S. l.: Fundación para el Análisis y los Estudios Sociales.
- Plan xeral de normalización da lingua galega*. S. l. Santiago: Xunta de Galicia, 2005.
- Ricento, Thomas (2006): *An Introduction to Language Policy. Theory and Method*. Oxford: Blackwell.

- Subiela, Xaime (2008): “As razóns da lingua galega”, *Grial* 179, 32-47.
- , (2010): “O idioma galego, cautelas e esperanzas”, en L. Álvarez Pousa (dir.); X. Subiela (coord.), *Informe Galicia 2010*. Santiago: Atlántica de Información e Comunicación, 247-70.
- Weinrich, Uriel (1974): *Lenguas en contacto. Descubrimientos y problemas*. S. l.: Ediciones de la Biblioteca (Universidad Central de Venezuela).
- Zabalza, Xabier (2006): *Una historia de las lenguas y los nacionalismos*. Barcelona: Gedisa.

Resposta da excelentísima señora dona
Rosario Álvarez Blanco

Excelentísimo señor presidente da Real Academia Galega, excelentísimos señores e señoras académicos:

Depositastes en min a vosa confianza para dar resposta en nome de toda a corporación ao discurso de Henrique Monteagudo Romero e eu aceptei con emoción o deber, sentíndome honrada por ser a escolleita para acompañalo neste acto protocolario de ingreso na Real Academia Galega. Moitos anos de fonda e inquebrantable relación de amizade, que xa dura a maior parte da vida de ambos, fan que esa encomenda sexa aínda máis conmovedora e, tamén, máis difícil, porque temo que o pudor de expoñer os seus méritos mediatizados polo meu afecto impida que poida facerlle a debida xustiza.

Ocupará entre nosoutros a cadeira deixada vacante por don Antonio Gil Merino, ilustre polígrafo polifacético, que ademais foi o noso arquivista e bibliotecario. A mesma cadeira que ocupara outrora don Gonzalo López Abente, o poeta da Costa da Morte, que tamén cultivou con éxito a narrativa, o teatro e o ensaio xornalístico, e ao que a Real Academia Galega dedicou o Día das Letras Galegas do ano 1971, por acaso van aló 40 anos. E, antes del, *ab initio*, sentou nela don Manuel Lugrís Freire, un dos beneméritos fundadores, gramático, escritor, activista..., presidente da Academia, ao que homenaxeamos no Día das Letras Galegas de 2006, no ano en que tamén conmemoramos o centenario da Academia. Tres personalidades distintas e complementarias, das que é condigno o novo académico, como mostrou xa no espléndido discurso que acabamos de escoitar e como espero se infira desta miña resposta.

Henrique Monteagudo Romero naceu en Esteiro (concello de Muros) en 1959. Noveno dos trece fillos de Xosé María e Fina, coma tantos nenos galegos só

puido estudar agarimado polo núcleo familiar mentres o fixo na escola primaria, pública. Así pois, o neno Monteagudo, con nove anos deixou o abeiro seguro de Muros para comezar o seu periplo pola Coruña e diversos centros de Santiago de Compostela, incluída unha breve pasaxe polo Seminario Menor. Non se descarta que no desexo íntimo dos seus pais latexase unha areliña de que o fillo lles fose para crego, aínda que aos seus trece anos fose xa evidente que el esa vocación non a tiña: a súa levaríao por outras vereas. Ingresou na Universidade de Santiago como alumno que primeiro quería ser latinista, logo foise perfilando como romanista e, felizmente para nós, acabou poñendo ao servizo da lingüística e filoloxía galegas o seu enorme talento e unha capacidade de traballo sen parangón. Non sei se Galicia perdeu ou non un bo sacerdote, pero é seguro que gañou un gran filólogo, e estes son máis raros.

Cada un de nós e as nosas circunstancias actuais somos o resultado da maneira en que viñemos pensando e actuando ao longo de toda a nosa vida, de como se materializaron algunhas das posibilidades potenciais infinitivas, e non sempre por decisión e vontade propias. Dito doutro xeito, cada un de nós, coa súa propia biografía, é o compendio de moitas outras biografías, a comezar polas dos ancestrais máis próximos. E, nese sentido, poderíamos dicir que neste muradán, veciño de Esteiro e de Santiago de Compostela, se torcen xuntas as febras que definen as varias formas de ser de Galicia. El, criado no seo dunha coñecida familia vilega, cun proxenitor que formaba parte das forzas vivas do lugar, ten a pegada daqueloutros Monteagudo canteiros da Terra de Montes, que algo contribuíron ao esplendor do barroco galego, reconvertidos en carpinteiros na beiramar, e mesmo en carpinteiros de ribeira, para que a asimilación fose completa; e ten a pegada dos Romero, mariñeiros, que a tradición oral familiar fai proceder, en tempos moi antigos, das lonxincuas terras ourensás da Limia; e dos Tobío ou Tubío, tan arraigados por todas aquelas terras da beiramar e que o chorado Lois Tobío facía proceder da brumosa Escocia, vindos alá polo século XVIII (e algo podería ter que ver con iso o feito de que o bisavó Henrique —Henrique Tobío ou Anrique de Molete, que lle deu nome ao novo académico— fose, precisamente, tecelán); e tamén ten un aquel dos emprendedores Romaní, cataláns, que viñeron buscar fortuna na ría de Muros a mediados do século XIX. Unha familia de artesáns e mariñeiros na que algúns membros, xa na xeración precedente e pola vía do estudo, acceden ao desempeño de profesións liberais; unha

familia que se cimenta na ría de Muros, con achegas de distintas procedencias xeográficas, pero marcada á súa vez pola emigración, sobre todo a Cuba e á Arxentina. O mar e a montaña; a vila, a aldea e a cidade; a inmigración e a emigración; artesáns, mariñeiros, pequenos empresarios, profesionais, clases dirixentes: todo se concentra na biografía familiar do novo académico e axuda a facer del a persoa multifacética que vedes e que espero teñades ocasión de coñecer mellor.

A vida académica de Henrique Monteagudo está vinculada de forma constante e moi sólida á Facultade de Filoloxía de Universidade de Santiago de Compostela, onde cursou os seus estudos de Filoloxía Hispánica (Galego-Portugués), onde se doutorou cunha tese titulada *Ideas e debates sobre a lingua: Afonso D. Rodríguez Castelao e a tradición galeguista* (1995) e onde exerce como profesor desde o mesmo momento da licenciatura, primeiro en Filoloxía Románica e logo, ata hoxe, en Filoloxía Galega. Nesta Universidade, que nos acolle solemnemente no seu Parainfo, iniciouse na investigación, sendo aínda estudante, como colaborador no Instituto da Lingua Galega, unha vinculación que se mantén trinta anos despois. No mesmo contorno, neste caso no Departamento de Filoloxía Galega, dirixido á sazón polo noso compañeiro académico, don Ramón Lorenzo, comezou a súa colaboración con *Dorna. Expresión Poética Galega*, que se sitúa no inicio dunha frutífera e ininterrompida actividade de promoción cultural. Fóra das nosas fronteiras, a actividade académica de Henrique Monteagudo esténdese por algunhas das universidades máis prestixiosas, alcanza espazos simbólicos da emigración galega e ten unha especial relevancia nos países de lingua portuguesa: Buenos Aires, Coimbra, Lisboa, São Paulo, Rio de Janeiro, Nova York, Santa Bárbara...

Se eu tivese que escolmar algúns trazos de Henrique Monteagudo como colega tería que referirme a unha enorme capacidade de traballo e a unha mente tan organizada que lle permite levar adiante, ao mesmo tempo, varios proxectos de envergadura e todos con éxito; unha gran capacidade de iniciativa e de anticipación, que se acompaña dunha non menor facilidade para resolver problemas; un pulo que a ninguén deixa indiferente e que marca adoito un ritmo resolutivo non sempre doado seguir; un carácter integrador, sempre aberto ao diálogo e á colaboración, capaz de antepoñer o interese social común aos pequenos problemas, ás diferenzas ideolóxicas e ás apetencias persoais.

* * *

O novo académico é o que se chama un *home público*, amplamente coñecido en diversos círculos sociais, non necesariamente coincidentes, polas súas colaboracións na prensa escrita; pola frecuente presenza en palestras, parladoiros, mesas redondas e foros semellantes, non de raro en medios audiovisuais; e pola súa participación a través das redes sociais. Durante once anos, a carón dos tres últimos presidentes, foi Secretario do Consello da Cultura Galega (1999-2010), onde segue formando parte do seu Plenario, dirixindo o Centro de Documentación Sociolingüística de Galicia e coordinando a Sección de Lingua, Literatura e Comunicación. Está vinculado desde hai moitos anos ao proxecto Galaxia, nunha actividade múltiple en que debo destacar a codirección de *Grial*, todo un emblema; pero tamén participa noutros proxectos editoriais, dentro e fóra das nosas fronteiras, sempre a prol da lingua galega. E non podo deixar de mencionar a súa vinculación con tres importantes fundacións do galeguismo: a Fundación Carlos Casares; a Fundación Castelao, da que foi vicepresidente; e a Fundación Penzol, da que hoxe é membro moi activo da xunta directiva.

Pero, sobre todo, Henrique Monteagudo é un *filólogo* no sentido máis xenuíno do termo, pois el ama verdadeiramente as palabras, as expresións, os xiros, a lingua toda. E iso apréciase tanto na paixón con que transitou, con éxito, por distintas áreas filolóxicas e cultivou eidos moi diversos, con obras de referencia en todos eles, senón tamén no esmero, no coidado, no amor con que lle dá aquela voltiña á súa expresión científica, ensaística ou xornalística. Naceu ás letras galegas como poeta e narrador, e algo diso lle foi quedando na querenza estilística que impregna toda a súa produción escrita.

A súa é, como digo, unha investigación científica de amplo espectro, que responde a unha curiosidade intelectual enorme. Nin é este o lugar de facer unha exposición pormenorizada de todos os seus méritos académicos como investigador nin eu sería capaz de ofrecer unha panorámica sucinta que lles faga xustiza no tempo que vostedes, amablemente, están dispostos a escoitarme, pero non por iso deixarei de dar unhas cantas pinceladas.

Hai un Monteagudo FILÓLOGO, no sentido tradicional máis restrinxido. É o que actúa, en non poucas ocasións, como editor filolóxico de textos. Entre os medievais, mereceron a súa atención Paio Gomez Charriño (a propósito da edición de Cotarelo, 1984),

Martín Codax e Afonso *o Sabio*, ademais dos autores en prosa, reunidos nunha antoloxía. Foi tamén editor de Rosalía (en colaboración coa súa dona, Dolores Vilavedra) e de Otero Pedrayo; pero, sobre todo, doutros dous grandes autores excepcionais, Castelao e Martín Sarmiento. Con Castelao iníciase na edición crítica de *Sempre en Galicia* (1992), para continuar ao longo dunha década cos *Cadernos*, conferencias e discursos, epistolarios..., ata *Os dous de sempre* (2001). A Sarmiento entregouse, rendido ante a erudición e a grandeza do sabio bieito, na década seguinte, na que nos ofreceu xa a publicación de diversas obras; desde entón, traballa intensamente en dar cabo á monumental *Obra de 660 pliegos*, no marco do Proxecto Sarmiento, un ambicioso programa, nado en 2002 ao abeiro do Consello da Cultura Galega, que ten como obxectivo o rexistro, localización, recuperación, transcripción, estudo e edición da obra inédita de frei Martín Sarmiento. Esa faceta de filólogo complétase con traballos orientados á filiación de textos antigos, á documentación e rexistro documental dos primeiros trobadores, á gramática histórica e diacrónica e, quixera destacar, ao estudo da evolución grafemática. E non me estou a referir ás variadas contribucións de Henrique Monteagudo arredor da cuestión gráfica do galego contemporáneo —con ser moitas e importantes—, senón sobre todo ás súas achegas sobre os códigos gráficos medievais e sobre a orixe e implantación dalgunhas das solucións que acabaron por definir a norma gráfica do galego moderno.

Próximo está o Monteagudo GRAMÁTICO, campo no que ten producido en menor cantidade, pero non por iso é a súa obra menor. Teño vívida a súa imaxe dos primeiros tempos loitando a brazo partido coa sintaxe das oracións condicionais en galego medieval, o seu primeiro traballo académico de peso (corría o ano 1982). Lembro, con nostalxia e afecto, como tiraba de min o seu entusiasmo nas moitas horas roubadas ás noites que pasamos no ILG compoñendo e redactando a gramática que editamos en Galaxia xuntamente con Xosé Luís Regueira (1986). E non hai moito, con ocasión da edición do Foral do Burgo de Caldelas, vino recuperar a paixón pola gramática histórica, na súa mellor concepción, á que nese mesmo libro, pero non só, fixo contribucións de primeiro nivel.

É un grande afeccionado á HISTORIA e por iso atopou o seu espazo ideal na historia da lingua galega e da cultura escrita en galego, nun abano que vai desde os primordios ata a contemporaneidade. Os seus dous libros máis recentes sitúan o seu interese no mesmo momento auroral da escrita en galego: dunha parte, o espléndido volume dedicado ao foral de Caldelas, que pasa por ser o primeiro documento coñecido redactado

en lingua galega, que ademais lle deu pé a internarse no noso mundo señorial, berce da máis antiga lírica galega; doutra, o volume *De verbo a verbo*, onde coedita con Ana I. Boullón os raros textos escritos en galego antes de 1260, acompañados dun amplo e rigoroso estudo lingüístico. A súa ollada atenciosa varre desde eses momentos en que o uso do galego como lingua escrita e literaria era só un palpito ata os nosos días: os poetas e notarios medievais, os falsificadores de crónicas da Idade Moderna, autores menores, grandes autores (Sarmiento, Rosalía, Curros, Castelao...). Dixen antes que Monteagudo ama a lingua: ama tamén os amadores da lingua, os seus defensores, os seus cultivadores...; todos eles son acollidos con devoción e afecto nas súas páxinas. Na historia da lingua galega son varios os aspectos que chaman a súa atención: a historiografía lingüística; o encadre social e ideolóxico dos distintos protagonistas; a sociolingüística histórica; a evolución das ideas lingüísticas de autores e pensadores; as vicisitudes do estatus e a historia da oficialidade; os camiños de modernización do galego contemporáneo, sobre todo nos aspectos léxicos; o proceso de elaboración da norma do galego escrito; os problemas e periodización da estandarización...

E é un SOCIOLINGÜISTA de primeiro nivel, recoñecido como tal polos seus pares, dentro e fóra das nosas fronteiras. Esta actividade ten tres vertentes fundamentais. De novo, unha perspectiva histórica, pois Monteagudo non só deita a súa ollada experta sobre a lingua e a sociedade contemporáneas; por iso atopamos con frecuencia na súa obra achegas que nos desvelan cal era a situación sociolingüística do galego en diferentes épocas da nosa historia. Combínase cunha liña descritiva desta mesma situación na Idade Contemporánea, atendendo de maneira fundamental tanto ao proceso de elaboración do corpus coma ás vicisitudes do estatus e do proceso de normalización; non é un investigador de campo, senón desoutro tipo capaz de ler e interpretar os datos, de correlacionalos, de contar o que mostran e de descubrir o que esconden. E, por último, é un sociolingüista capaz de facer propostas, de ofrecer os diagnósticos previos a un posible tratamento, de sinalar camiños posibles polos que poder avanzar cara ao obxectivo desexado (ou cando menos non retroceder); e facelo coa serenidade e obxectividade do científico, sen confundir a realidade posible coa soñada.

Tiveron vostedes ocasión de comprobalo na exposición que acaban de escoitar e terana aínda con maior motivo se len con atención o texto editado, remoéndoo, sen se deixaren enganar pola facilidade do estilo de Henrique Monteagudo, que se vale adoito

dunha simplicidade formal aparente ou de argumentar situándonos diante do obvio, para logo remover o noso pensamento, sementar dúbidas sobre as nosas apreciacións, abalar xuízos ou impresións que sempre demos por certos e seguros.

* * *

Eu, que aprecio de maneira especial ese carácter resolutivo a que facía referencia antes —aínda que ás veces me produza unha sorte de vertixe—, quero poñer o acento nesta resposta sobre unha serie de afirmacións, convertibles en propostas ou mandatos, a xeito de decálogo. E fágoo, ademais, porque xa a esta altura da vida e pasadas tres décadas de “normalización lingüística”, comezamos a precisar que as voces autorizadas, os científicos con criterio e opinión experta, non só fagan o diagnóstico para nos dicir o mal que estamos —cuantificando de forma estrita afeccións e desafeccións, avances e retrocesos, actitudes positivas e negativas, etc.—; precisamos que marquen o rumbo, elaboren propostas, inicien ese camiño que é, en palabras de Monteagudo, un proceso e unha meta. Necesitamos deixar de lamber as feridas e de laiarnos polo que puido ser e non foi, para ilusionarnos co reto da reversión da substitución lingüística, da normalización do galego no marco da nosa construción colectiva como pobo. Velaí ese decálogo, tirando o celme ás súas propostas.

Primeiro. Non aceptemos a progresiva minusvalorización social do galego como algo inexorable, porque cabe a posibilidade de reacción e de reversión do proceso de substitución lingüística. Cómpre advertir, con todo, que non hai remedios milagreiros nin solucións prefabricadas de efecto inmediato.

Segundo. Asumamos e proclamemos que as políticas de reversión da substitución lingüística son viables. Ora ben, cómpre unha rexa determinación social e unha robusta vontade política, acompañadas da aplicación de grandes enerxías sociais, de non escasos recursos económicos, institucionais e humanos, e de elevadas doses de intelixencia táctica. Debemos ser conscientes como sociedade destas esixencias, mais tamén de que estamos no noso dereito de reclamar dos nosos dirixentes un grao de compromiso á altura.

Terceiro. Non desmaiemos en afirmar a lexitimidade da intervención pública verbo da lingua. Probado que a acción *colectiva non concertada* pode conducir a resultados non desexados nin desexables —no noso caso determinados procesos de substi-

tución lingüística, con perda do galego—, cómpre unha acción de *política lingüística programada*. É preciso lembrar, a este respecto, que un dos factores máis perturbadores, a decisión sobre a transmisión da lingua a fillos e netos, “está fortemente influída por factores que constitúen obxectos privilexiados, e lexítimos, das políticas lingüísticas (réxime lingüístico do sistema educativo, utilidade dos idiomas para o progreso social, prestixio, etc.)”. A práctica histórica demostra que a ausencia de medidas explícitas a favor das linguas implicadas en procesos de substitución constitúe en por si unha política lingüística moi eficaz, pero vai orientada á destrución das mesmas.

Cuarto. Non fagamos recaer sobre o galego os éxitos ou fracasos na súa implantación social, encubriendo os verdadeiros responsables. Somos as persoas que usamos e valoramos un, o outro ou os dous idiomas —e os grupos sociais formados por esas persoas—, as que contribuímos a esa situación, as que entramos en contacto ou en conflito, as que nos mantemos ou cambiamos de lingua, as que nos podemos atopar en situación de superioridade ou inferioridade, de privilexio ou de marxinação. Dirixámonos, por tanto, ás persoas, non á lingua como unha entidade independente dos nosos éxitos e fracasos, valoracións e escollas, afeccións e desafeccións (individuais e colectivas).

Quinto. Desenmascaremos a falacia da *liberdade lingüística*, que vén sendo elaborada para servir de marco de intelección contrario á de *normalización do galego* e se une a outra falacia non menor, a da suposta *imposición do galego*. Á parte de que non ten sentido falar de ‘imposición’ da nosa lingua no territorio en que é plenamente oficial —segundo a lexislación actual, democraticamente debatida e aprobada—, os datos empíricos demostran que a decisión persoal como razón do cambio de lingua só se produce no tránsito dos castelanfalantes cara ao galego, mentres que o cambio dos galegofalantes cara ao castelán case sempre vén forzado polas circunstancias. Dito doutro xeito: só os castelanfalantes poden exercer esa reclamada liberdade lingüística, que os galegofalantes nunca tiveron e seguen a non ter. En palabras do novo académico, “en Galicia non existirá xenuína liberdade de lingua en canto o galego non sexa un idioma plenamente normalizado”.

Sexto. Fagamos patente que cada lingua é ao tempo e inseparablemente un fenómeno persoal e un fenómeno grupal, polo que están fóra de lugar discutibles dicotomías que contraponen perniciosamente o individual e o colectivo. Incluso o cambio de lingua, exercido por un individuo, deixa de ser un fenómeno individual para se converter nun fenómeno social, que afecta a toda a comunidade. Para que un individuo poida usar libre-

mente o seu idioma en situación de *normalidade* non abonda con que el poida emitir na súa lingua; cómpre que exista unha *normalidade* social: outros interlocutores e emisores (persoas ou instancias) deben comunicarse con el e entre si na mesma lingua, permitindo a normalidade no conxunto de actividades básicas en que participa decote. O reto está en facer compatible este dereito cunha realidade social que non é de monolingüismo, pero ou iso é posible ou moitas linguas carecen de futuro.

Sétimo. Proclamemos o valor e a importancia do noso *capital lingüístico*, definido como ‘competencia comunicativa’ e mais como ‘repertorio lingüístico’. Isto é, dunha banda a destreza demostrada co dominio dunha ou varias linguas que posibilita o seu emprego eficaz na interlocución; doutra, o conxunto de linguas en que cada persoa ten algún grao de competencia (receptiva ou produtiva, oral ou escrita). O capital lingüístico é un valor de mercado: é evidente que os galegofalantes (por forza bilingües) teñen máis valor cós galegos monolingües (case todos en español). A condición de galegofalantes pon ao seu alcance, con capacidade de interacción, dous grandes universos culturais xerados arredor de dúas das linguas máis estendidas do planeta. A concatenación demostrada entre economía, sociedade e lingua aumenta a responsabilidade dos que deben e poden realizar accións concretas de defensa e promoción deste recurso estratéxico de primeira orde, a lingua.

Oitavo. Recoñezamos sen reservas que a normalización do galego interesa a todos, á sociedade no seu conxunto, non só aos nacionalistas. Nin o éxito nin o fracaso nas políticas deseñadas a prol da lingua pode facerse depender exclusivamente das persoas ou colectivos dunha tendencia ideolóxica determinada. A diversidade lingüística forma parte do patrimonio cultural da humanidade e a lingua galega é a creación cultural máis singular e irrepetible do pobo galego, de todo o pobo galego, do que foi, do que é e do que será. Todos puxeron a súa palla neste palleiro, todos contribuíron a que sexa deste xeito e non doutro; todos son igualmente responsables de coidar este ben colectivo e de llelo transmitir sen falta aos herdeiros. Así pois, debemos evitar toda tentación de monopolio, exclusividade ou preferencia sobre a cultura e o idioma galegos, así como denunciar as manobras tendenciosas que tentan desacreditar a defensa do noso patrimonio reducíndoas abusivamente á adopción dunha posición política limitada e concreta.

Noveno. Asumamos sen reparos que a posición do galego na sociedade non é hoxe a que foi outrora nin a que tiña hai aínda unhas poucas décadas. Sexamos quen de ver, con

realismo, que o seu estatus variou e varía: nuns aspectos reconforta ver que o fai de forma positiva, pois son indicios de que é posible reverter a dirección do cambio; noutros, lamentablemente, faino en sentido negativo, convidándonos á acción para frear un proceso que ten que ser evitable. En todo caso, con realismo, debemos combater a idea de que as novas xeracións van seguir aprendendo o galego por simple impregnación social, sociabilizándose na rúa entre os seus pares: por iso, cómpre concienciar pais e avós de que son eles os mellores axentes transmisores deste valioso capital herdado.

Décimo. Lembremos e volvamos lembrar que o da normalización lingüística é un camiño aberto, con retortos vieiros polos que transitar, non sempre coincidentes, con idas e voltas e raros atallos, nos que por veces nos sentiremos desorientados. Como afirma Monteagudo, “ninguén posúe de antemán as solucións aos numerosos e difícilísimos dilemas que están involucrados nela e cos que imos batendo ao longo do camiño”. Un camiño para facermos xuntos, comunitariamente, nun esforzo continuo de aprendizaxe colectiva, “con afán construtivo, con espírito aberto, con mentalidade crítica e con disposición ao diálogo”.

Debo rematar dicindo, como fomos ensinados, que estes dez mandamentos se encerran en dous. Non aceptemos como algo inexorable que o dominio político e económico dunhas sociedades sobre outras leve a unha uniformización, nin moito menos toleremos que se nos presente como un avance da humanidade a perda da diversidade cultural e lingüística. Convencidos de que a reversión desta situación de asoballamento e minusvalorización é posible, modificando as circunstancias que conduciron a ela, proclamemos a lexitimidade da esixencia de sermos cidadáns de pleno dereito, membros dunha comunidade coa lingua ancestral normalizada, e xa que logo reclamemos dos nosos dirixentes recursos económicos e medidas eficaces de política lingüística conducentes a que realmente nós e os nosos fillos e os fillos dos nosos fillos poidamos exercer os dereitos lingüísticos que ninguén está lexitimado para nos arrebatat. Coa axuda de todos.

Dixen

Índice

DISCURSO DO ILUSTRÍSIMO SEÑOR DON HENRIQUE MONTEAGUDO	7
Limiar. Un contexto crítico. A achega (da) sociolingüística	13
<i>A crise do proceso de normalización lingüística:</i>	
<i>formulación do problema</i>	17
Dinámica do contacto lingüístico. Cambio de lingua:	
a substitución e a súa reversión	25
1. <i>O cambio lingüístico e troca de lingua</i>	25
2. <i>Contacto de linguas, bilingüismo social e language shift</i>	28
3. <i>Redes relacionais e cambio lingüístico</i>	30
4. <i>Substitución e reversión:</i>	
<i>como e por que a xente cambia de lingua</i>	32
5. <i>Substitución e recuperación do galego. Os datos de 1992</i>	35
6. <i>O cambio intraxeracional: causas e motivos</i>	41
7. <i>A ruptura da cadea de transmisión da lingua:</i>	
<i>o cambio interxeracional</i>	45
8. <i>O cambio lingüístico: liberdade versus necesidade</i>	50
Política lingüística: normalización é liberdade	60
1. <i>Posibilidades e límites da política lingüística</i>	63
2. <i>Políticas lingüísticas de facto e de iure</i>	67
3. <i>Normalización lingüística. Presupostos e implicacións</i>	69
4. <i>A normalización lingüística: escenario de conflito</i>	
<i>e proceso de aprendizaxe</i>	75
5. <i>O discurso neoliberal e a falacia da 'liberdade lingüística'</i>	81
6. <i>A xeito de conclusión: o futuro do idioma, un camiño aberto</i>	88
RESPOSTA DA EXCELENTÍSIMA SEÑORA DONA ROSARIO ÁLVAREZ BLANCO	95

Real Academia Galega

Rúa Tabernas, 11

15001 A Coruña

Tlf. 981 207 308

Fax 981 216 467

secretaria@realacademiagalega.org

www.realacademiagalega.org

REAL ACADEMIA GALEGA

